

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ

BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR PROJESİ

TÜRKİYE'DE FARKLI OLMAK

Din ve Muhafazakarlık Ekseninde Ötekileştirilenler

Binnaz Toprak (Proje Sorumlusu)

İrfan Bozan

Tan Morgül

Nedim Şener

TÜRKİYE'DE FARKLI OLMAK

Din ve Muhafazakârlık Ekseninde Ötekileştirilenler

Binnaz Toprak (Proje Sorumlusu)

İrfan Bozan

Tan Morgül

Nedim Şener

Boğaziçi Üniversitesi
İSTANBUL

Copyright © 2008

Boğaziçi University Library Cataloging –in-Publication Data

Toprak, Binnaz.
Türkiye’de farklı olmak: din ve muhafazakarlık ekseninde ötekileştirilenler
/Binnaz Toprak, İrfan Bozan, Tan Morgül, Nedim Şener
ii, 186 p.; 21 cm.

ISBN 978-975-518-301-5

1. Religious thought --Turkey. 2. Laicism --Turkey. 3. Group identity --
Religious aspects. 4. Identity (Psychology) --Religious aspects -- Islam. I. Title
BP43.T8

Boğaziçi Üniversitesi Matbaası’nda basılmıştır.

Yayın no:1025

Yayıncı Sertifikası No: 11124

Birinci Basım: Aralık 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2
ARAŞTIRMANIN AMACI.....	4
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	7
ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL GÖZLEMLER.....	13
FARKLI KİMLİKTEKİLERİ ÖTEKİLEŞTİRME VE TOPLUMSAL BASKI.....	18
I. YAŞAM TERCİHLERİNDEN KAYNAKLANAN TOPLUMSAL BASKI.....	19
"Mahalle" Bünyesinin Kaldıramadıkları: Gençler.....	19
Anadolu'nun Yeni Ötekileri: Laikler.....	36
II. DEĞİŞEN ANADOLU MÜSLÜMANLIĞI VE TOPLUMSAL BASKI.....	39
Ramazanda Kamusal Alanlar.....	39
III. DEĞİŞTİRİLEMİYEN KİMLİKLER VE TOPLUMSAL BASKI.....	52
Anadolu'nun Görünmeyen, "Görünmemek" Zorunda olan Mağdurları: Aleviler.....	52
Toplumsal Baskının Zaman ve Mekan Ötesi Muhatapları: Kadınlar.....	77
Kentlerin Sahipsiz ve Mülksüz Çocukları: "Buçuk Millet Çingeneler"	101
İçe Dönük Yaşama Mecbur Bırakılanlar: Anadolu Hıristiyanları.....	103
İKTİDAR KAYNAKLI BASKI VE CEMAAT FAALİYETLERİ.....	108
I. DEVLET MEMURLARI VE KADROLAŞMA.....	110
II. YAŞAM TARZINA MÜDAHALE: İÇKİ VE İÇKİLİ MEKANLAR.....	126
III. DEĞİŞEN MESAİ SAATLERİ: "CUMA".....	137

IV. YENİ İCAT BİR ETKİNLİK: KUTLU DOĞUM HAFTASI.....	142
V. EĞİTİM, İŞ YAŞAMI VE FETHULLAH GÜLEN CEMAATI.....	144
Sosyal Devlete Alternatif bir Model: Cemaat Dershaneleri ve “Işık Evleri”.....	147
Esnaf, İş Dünyası ve Fethullah Gülen Cemaati.....	163
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	171

ÖNSÖZ

Bu araştırma, Açık Toplum Enstitüsü (Proje Kodu: 20022515) ve Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi (Proje Kodu: 08M105) tarafından desteklenmiştir. Her iki kuruma da verdikleri mali destek için teşekkür ederiz.

Çalışmamız sürecinde pek çok kişi bize yardımcı oldu. Bunlar arasında, gittiğimiz kentlerde bize Anadolu insanının misafirperverliğini sergileyen yeni edindiğimiz dostlar ve değerli zamanlarını vererek sorularımızı cevaplayan kişiler başta olmak üzere görüşlerini bizimle paylaşan Açık Toplum Enstitüsü Direktörü Hakan Altınay, Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyeleri Yeşim Arat ve Hakan Yılmaz, Galatasaray Üniversitesi öğretim üyesi Ahmet İnel, her türlü idari sorunumuzla ilgilenen Açık Toplum Enstitüsü Program Sorumlusu Gökçe Tüylüoğlu, on iki il ve İstanbul'un iki semtinde kayda aldığımız konuşmaları deşifre eden Güliz Atsız, Ayşe Çavdar, Jaklin Çelik ve Filiz Öğretmen'e katkıları için teşekkür ederiz.

Araştırmanın kurgulanması, saha çalışmalarının yürütülmesi, bulguların aktarılması ve değerlendirilmesi aşamalarının tümünde, mali destek aldığımız kurumların hiçbir müdahalesiyle karşılaşmadığımızı ayrıca belirtmeyi önemli buluyoruz.

GİRİŞ

Sosyal bilimler literatüründe Ferdinand Tönnies'den bu yana cemaatten cemiyete geçiş olarak nitelendirilen, toplumsal baskıların hakim olduğu ve bu baskıların arka plana itildiği iki farklı toplum modelini betimleyen ayırım, modernitenin en önemli unsurlarından biri sayılır.

Herkesin birbirini tanıdığı, yüzyüze ilişkiler kanalıyla toplumsal normların oluştuğu, her bireyin yaşamının başkalarının gözü önünde ve başkalarının denetimine tabi olduğu, din ve geleneklerin bireyin yaşamını yönlendirdiği modern-öncesi toplumlardan modern topluma geçiş, bireye geniş bir özgürlük alanı tanımış, bireysel yaşamlar görünür olmaktan çıkmış, birey başkalarının baskılarına maruz kalmadan kendi yaşam alanını ve tercihlerini saptayabilir olmuştur.

Hiç kuşkusuz modern toplum, bireyler açısından tüm baskılardan arındırılmış toplum değildir. Geleneksel toplumlardan modern topluma geçiş beraberinde farklı tür baskıları da getirmiştir. Sosyal bilimlerdeki kuramsal çalışmaların gündeme getirdiği eleştiriler bu tür baskılara dikkatimizi çekmektedir.

Bu eleştirilere göre, evet, modern toplumda birey artık özgürdür ama bu özgürlüğünde yapayalınadır. Dev kentlerde yaşamakta, dev bürokrasilerin çarkları altında ezilmekte, iktidarların yaşamı hakkında verdiği kararlara ara sıra oy vermenin dışında katılamamakta, giderek edilgenleştirilmektedir. Kitle toplumunun bireyi, çaresizliğe ve yalnızlığa mahkum edilmiştir. Kapitalist ekonomi her bir bireyi herkesin sahip olduğu “şeylere” sahip olmaya zorlamakta, para hırsı yaşamın anlamını belirlemektedir.

Bu bağlamda “normal insan” tanımı kapitalizmin rekabet ilkesi ve iş disiplinine göre belirlenmiş, okullarda, orduda, işyerlerinde, hapishanelerde, akıl hastanelerinde birey bu disipline uyum sağlamak üzere yönlendirilmiş, cinsellik metalaştırılmış, kadın ve erkek rolleri kapitalist düzene göre şekillendirilmiş, insan bedeni kapitalizmin iç mantığına tabi kılınmıştır.

Gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan anoraksia ve blumia hastalıklarının gösterdiği gibi, modanın baskısı ve tahakkümü bireyin kendi bedenine sahip olmasını bile engeller hale dönüşmüştür. Modern bilimin birbiriyle çelişen bulguları bilimin güvencesine

sığınmayı da güçleştirmiş, modern toplumun insanı bir yandan bilimin diğer yandan medya ve reklam sektörünün bilgi bombardımanı altında sürekli yaşamını ve sağlığını risk altında görür olmuştur.

Özetle, bu eleştirilere göre birey hakim olamadığı, hatta çarklarının nasıl döndüğünü pek de anlayamadığı bir dünyada yaşamaktadır.

Öte yandan, geleneksel toplumun bireysel mutluluk pahasına tümüyle baskı üzerine kurulmuş olduğu da söylenemez. Geleneksel toplum, evet, bireyin yaşamını gözaltında tutmakta, ancak aynı zamanda ona sıcak ilişkilerin, komşuluğun, dayanışmanın, yardımın, misafirperverliğin hakim olduğu, geniş ailelerin koruması ve kollaması altında olan güvenilir bir yaşam sunmaktadır.

Ancak, modern toplumun gündeme getirdiği yeni sorunlara ve geleneksel toplumun olumlu bulunabilecek özelliklerine rağmen, bu iki toplum modeli arasındaki önemli fark, yukarıda belirttiğimiz gibi, modern toplumda bireyin kendi yaşam tercihlerini yapabilmesi ve bu tercihlerin hukuk sistemiyle desteklenmesidir.

Aynı zamanda modern toplum bireyi ahlaki tercihlerinde de serbest bırakan toplumdur. Bireysel ahlaki hukuk sistemi kanalıyla cemaat, dini öğretiler ya da gelenek değil bireyin bizzat kendisi belirler. Birey kendi ahlak anlayışını geleneklere ya da dine dayandırabileceği gibi, seküler bir etik öğretisine de dayandırabilir.

Hem modern hukukun hem de liberal demokrasinin tanımının tam da bu konuyla, bireysel tercihlere tanıdığı meşruiyet kavramıyla, yakından ilişkili olduğunu düşünüyoruz. George Orwell'in ünlü *1984* romanında anlatıldığı gibi, totaliter toplumlarda devletin bireyin yatak odasına kadar girdiği ve bireyi her an gözaltında tuttuğu ürkütücü *dystopia* senaryolarına kıyasla, çağdaş demokrasilerin hukuk devleti bireyi sadece devletin baskısından değil, aynı zamanda cemaatin baskısından da korumayı amaçlar.

Bu bağlamda, geleneksel toplumlarda bireyin hareket alanını kısıtlayan kurum ya da normlar bütünü içinde çok önemli bir yer tutan dinin belirleyici rolü modernite ile birlikte arka plana itilmiş, laik devlet dini baskıyı hukuk dışına çıkararak kişilerce içselleştirilmiş bir iç denetim mekanizmasına indirgemıştır.

Diğer bir deyişle, laik devlette din ancak bireyin kendisi dini öğretileri kabullendiği ve kendi yaşamını bu öğretilere göre şekillendirdiği sürece meşru bir denetim mekanizmasıdır. Laik hukuk dine bu tür bir meşruiyet alanı tanımaz.

Dolayısıyla, bir anlamda modernleşme tarihini bireyin mutlak idarelerin, dini kurumların, cemaatin, mahallenin ve ailenin baskısından kurtulma tarihi olarak okumak da mümkündür. Yüzyüze ilişkiler yerine anonimite ve bürokratik ilişkilerin hakim olduğu modern toplumlarda kişi artık bir cemaatin üyesi olarak değil, birey ve vatandaş olarak yer alır. Birey ve vatandaş olarak hakları ve bu hakların nasıl sınırlanacağı yasalarla belirlenmiştir.

Buna rağmen, dini öğreti ve normların baskın olduğu toplumsal yapılarda laik hukukun farklı kimlikteki bireyleri koruması sadece hukuk alanına giren özgürlüklerle sınırlıdır. Cemaat içinde bireyin dışlanması, küçümsenmesi, kendisiyle konu komşu ilişkilerinin kesilmesi, toplum içinde tuhaf bakışlara maruz kalması, ticaretle uğraşıyorsa kendisinden alışveriş edilmemesi v.b. davranış biçimlerini kapsamaz.

Toplumsal normlara ve davranış kalıplarına baş kaldıran her birey hemen hemen tüm toplumlarda bu tür bir dışlanmaya maruz kalabilir. Ancak, modern toplumlarda hukuk bireysel özgürlüklerin önünü açtığı ölçüde kişilere kaçış imkanlarını da hazırlar.

Bu tür özgürlükler kısıtlandığı, gelenekle, genel ahlakla, dini öğreti ve yasaklarla bağlantılı sayılarak hukuken mazur gösterildiği ya da idari tasarruflarla hoşgörülendiği hatta teşvik edildiği takdirde kaçış imkanlarının azalması ve bireyin genelgeçer ahlak kurallarını kabullenmeye zorlanması kaçınılmazdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Türkiye’de din, muhafazakârlık ve toplumsal baskı arasındaki ilişki, son seçimlerde halkın neredeyse yarısının oylarını alan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı ile birlikte kamuoyunda en çok tartışılan konular arasına girmiştir. AKP’nin Türkiye’deki laik rejimi değiştirip bir İslam devleti kuracağı yolundaki “takiye” iddiaları Türkiye’nin giderek “İslamlaştırıldığı” tezlerine dönüşmüş, bu bağlamda görüşlerine başvuru Türkiye sosyal bilim camiasının en önemli isimlerinden Şerif Mardin’in gündeme getirdiği “mahalle baskısı” kavramı bu tartışmaların odağına oturmuştur.

Türkiye’de yapılan sosyal bilim araştırmalarında, muhafazakârlık ile dindarlık arasındaki bağ pek çok araştırmacı tarafından saptanmıştır. Örneğin, 1999 ve 2006 yıllarında yayınlanan ankete dayalı iki çalışmanın sonuçlarına göre, farklı olana mesafeli bakış özellikle kendisini dindar olarak tanımlayanlar arasında belirgindir.

Kürt, Alevi, gayrimüslim, yabancı, eşcinsel vb. kimlikler “öteki” olarak en istenmeyen komşular arasında yer alırken eř, arkadaş, komşu, ticari ortak, alışveriş edilen bakkal, evin kime kiraya verileceği, kimin evinde kirada oturulacağı, iş kurarken güvenilecek kişi vb. tercihlerde karşı taraftaki kişinin dindar olması ön plana çıkartılmakta,¹ dindarlık arttıka genç kız ve kadınların kısa etek giymeleri, lise çağındaki kızların erkek öğrencilerle aynı sınıfta ders görmeleri, birbirini tanımayan kadın ve erkeklerin şehirlerarası otobüslerde yan yana oturmaları gibi konularda muhafazakâr tutumlar artmaktadır.²

Kadın sorunsalının irdelendiği 2004 yılında geręekleřtirilen ankete dayalı bir başka çalışmada, dindarlık arttıka kadınların siyasette yer almalarına olumlu bakış azalmaktadır.³ 2005 yılında yapılan ve Türkiye’de muhafazakârlık olgusunu irdeleyen bir araştırmada kimlerin geleneklere daha sadık oldukları sorulmuş, halkın %84’ünün köylerde ve Anadolu kentlerinde yaşayanlar ile dini ibadetlerin tümünü yerine getirenlerin geleneklerine daha bağlı olduklarını düşündüğü saptanmıştır.⁴

Araştırmamızın amacı, daha önce yapılmış bu çalışmalarda belirlenen dindarlık ve muhafazakârlık arasındaki yakın ilişkiyi daha derinlemesine irdelemek, Anadolu kentlerinde farklı kimlik ya da yaşam tercihleri olan kişilerin din ve muhafazakârlıktan kaynaklanan baskı ve ötekileştirme ile karşı karşıya kalıp kalmadıklarını saptamaya çalışmaktı.

Başlangıç noktamız, şerif Mardin’in gündeme getirdiği “mahalle baskısı” tartışmasını somutlaştırmak, varsa, bu tür baskıların nasıl şekillendiğini ve kime karşı yöneltildiğini anlayabilmektir. Özellikle, şerif Mardin’in gazetelerde yayınlanan

¹ Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, 2006, 79-80.

² Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, 2000, 100-118.

³ Ersin Kalaycıoğlu ve Binnaz Toprak, *İş Yaşamı, Üst Yönetim ve Siyasette Kadın*, TESEV Yayınları, 2004, 95.

⁴ Hakan Yılmaz, *Türkiye’de Muhafazakarlık*, Açık Toplum Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi desteğiyle yürütölen kamuoyu araştırması, yayınlanmamış rapor, 2005, 13.

söyleşilerinde bahsettiği dini muhafazakârlıktan kaynaklanan baskı olup olmadığını, “mahalle baskısı” kavramsallaştırmasının kişilerin daha özgür davranabildiği büyük kentlere kıyasla Anadolu kentlerindeki gerçeklikle örtüşüp örtüşmediğini araştırmayı planlamıştık.

Ancak, saha araştırması sırasında konunun başta saptadığımız amacı aştığını, sadece toplumdaki kaynaklanan baskıyla sınırlı tutulamayacağını gördük. Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının kadrolaşması ve dini cemaatlerin ekonomik gücü ve yaygın örgütlenmesi sonucunda laik kimliği olan kişilerin yalnızlaştırma/ötekileştirme ya da iktidar kaynaklı baskıya da maruz kaldıkları gittiğimiz her ilde bize aktarılanlar arasındaydı.

Hiç kuşkusuz, Türkiye’de ayrımcılığa uğrayan ya da baskı gören kesimler sadece azınlıkta olan etnik ve dini gruplardan ya da laik duyarlılığı olan kişilerden ibaret değil. Örneğin, benzer şikayetler İslami kimliği olan kişiler tarafından da gündeme getirilmekte.

Cumhuriyet laikliğinin kendilerini dışladığı, uzun yıllar iktidar odaklarından uzak tuttuğu, “beyaz Türklerin” sosyal statü ve entelektüel prestij dünyasında kendileri gibi “zencilere” yer verilmediği, küçümsendikleri, marjinalleştirildikleri hakkında uzun zamandır dile getirilen eleştiriler var.

Ancak, bu çalışmanın kurgusu “İslami” kesimi kapsamıyordu. İslami hayat tarzını seçmiş olanların karşılaştıkları baskı kamuoyunda tartışıldığı ve bu konuda pek çok araştırma yapılmış olduğu halde, laik kimlikte olanların baskıya maruz kalıp kalmadıkları bugüne kadar araştırılmış konular arasında değildi. Bu nedenle konumuzu yukarıda saydığımız gruplarla sınırlı tutmaya karar verdik.

Kaldı ki, “İslami” kesimden pek çok kişinin gündeme getirdiği ve geçmişte de bu kesime karşı ayrımcılık uygulanmış tezini araştırmamızın amaçları açısından anlamlı bulmuyoruz. Araştırmamızın nihai amacını, Türkiye’de çoğulculuğun hakim olması, demokratik bir hukuk devleti çerçevesinde farklı kimliktekilere karşı mevcut olan ayrımcılık ve dışlanmanın hukuksal kararlar ve idari tasarruflar kanalıyla giderilmesi, geçmişle hesaplaşmak yerine geleceğe dönük olarak nelerin yapılması gerektiğine dair fikir üretene sorunların aktarılması olarak tanımlayabiliriz.

Türkiye’deki farklılıkların zenginlik olduğunu, kimsenin yaşamına ve tercihlerine karışılmaması gerektiğini sık sık dile getiren Adalet ve Kalkınma Partisi yetkililerinin, üst yönetimin bu söylemi ile yerel yönetimlerdeki partililerin icraatları arasındaki kopukluğu görmelerinin Türkiye’deki siyasi gerginliğin çözülebilmesi için bir önşart olduğunu düşünüyoruz.

Bu önşartın yerine getirilebilmesi geçmişin hesaplarını yapmakla değil, bilakis geçmişte yapılmış yanlışların tekrarlanmamasıyla mümkün olabilir. Şunu da belirtelim ki, “İslami” kesimin dile getirdiği bu şikayetler Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarıyla birlikte azalmış gözüküyor.

Yukarıda değindiğimiz 1999 ve 2006 yılında yapılan iki araştırmanın sonuçlarının gösterdiği gibi, 1999 yılında halkın takriben %42’si Türkiye’de dindar insanlara baskı yapıldığı kanısındaiken bu oran 2006 yılında %17’e düşmüştür.⁵

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

On iki Anadolu kentinde yüz yüze yapılan derinlemesine mülakat yöntemiyle yürütülen bu araştırmanın saha çalışmasını Aralık 2007-Temmuz 2008 tarihleri arasında bizzat gerçekleştirdik. Gittiğimiz iller Erzurum, Kayseri, Konya, Malatya, Sivas, Batman, Trabzon, Denizli, Aydın, Eskişehir, Adapazarı (Sakarya) ve Balıkesir idi. Ayrıca, karşılaştırma amacıyla, Anadolu’dan büyük kente göç etmiş kişilerin çoğunlukta olduğu İstanbul’un Sultanbeyli ve Bağcılar semtlerine de gittik.

Araştırmaya dahil ettiğimiz illeri seçmemizdeki kriterleri şöyle sıralayabiliriz:

Turizme açılmış olan Akdeniz ve Ege’nin sahil kentleri hariç Türkiye’nin hemen hemen tüm bölgelerinden en az bir ili çalışmamız kapsamına aldık. Örneklemimize dahil illerden Eskişehir, Konya, Kayseri ve Sivas İç Anadolu, Malatya ve Erzurum Doğu Anadolu, Batman Güneydoğu Anadolu, Trabzon Karadeniz, Adapazarı (Sakarya) ve Balıkesir Marmara, Aydın ve Denizli ise Ege bölgelerinde yer almakta.

Bu illeri seçerken farklı gelişmişlik düzeyinde olmalarına da dikkat ettik. Devlet Planlama Teşkilatı’nın en son yayınlanan 2003 yılı raporuna göre, 81 il içerisinde gelişmişlik sıralamasına göre örneklemimize dahil illerden Eskişehir 6., Denizli 12.,

⁵ Çarkoğlu ve Toprak, 2000, 69 ve Çarkoğlu ve Toprak, 2006, 30.

Balıkesir 15., Kayseri 19., Aydın 22., Adapazarı (Sakarya) 23., Konya 26., Trabzon 38., Malatya 41., Sivas 53., Erzurum 60. ve Batman 70. sıradalar.⁶

Ayrıca, Adalet ve Kalkınma Partisi'ne verilen seçmen desteği ile dini muhafazakârlık arasında bir bağ olabileceği varsayımından hareketle, seçtiğimiz illerin 2007 seçimlerindeki oy dağılımına baktık. Bu seçimlerde AKP'nin ülke çapında %47 civarında oy aldığını gözönünde tutarak, bu oranın altında, üstünde ve çok üstünde olan iller arasında seçim yapmaya dikkat ettik.

Buna göre örneklememize dahil illerden AKP'nin %29 civarındaki oyla en az oy aldığı il Aydın, % 68 civarında oyla en çok oy aldığı il ise Erzurum. Erzurum dışında çok yüksek oranlarda oy aldığı diğer üç il % 67 ile Malatya, %66 ile Kayseri ve %65 ile Konya. Bunlar dışında, yukarıdakiler kadar yüksek olmasa da AKP oylarının %47'den yüksek olduğu diğer iller %57 ile Trabzon, %55 ile Sivas ve %53 ile Adapazarı (Sakarya). Batman %46, Eskişehir %44, Denizli %43 ve Balıkesir %41 civarındaki oylarıyla AKP Türkiye ortalamasının biraz altındalar.

Adalet ve Kalkınma Partisi oylarıyla ters orantılı olarak, laiklik konusunda hassas olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin oyları da bu illerde değişkenlik gösteriyor.

Seçtiğimiz iller arasında CHP'nin en düşük oy aldığı il %4 civarı ile Batman, en yüksek oy aldığı il ise %25 ile Eskişehir. Partinin Türkiye ortalaması olan %21'in üstünde oy aldığı diğer iller %24 ile Aydın, gene %24 ile Balıkesir ve % 22 ile Denizli. Bunları, % 21'in altında olan % 19 ile Malatya, %16 ile Sivas ve %14 ile Trabzon takip ediyor. Batman'ın yanısıra CHP'nin en düşük oy aldığı diğer iller % 10 ile Kayseri, % 9 ile Adapazarı (Sakarya), %8 ile Konya ve %5 ile Erzurum.

Her ilde üç ile dört gün süreyle 265'i erkek, 136'sı kadın olmak üzere toplam 401 kişi ile görüştük. Görüştüğümüz kişilerin bir kısmı ile, önceden temas kurduğumuz kurumlarda, bir kısmıyla ise edindiğimiz bilgiler doğrultusunda gittiğimiz ya da tesadüfen rastladığımız mekanlarda konuştuk. Bu temaslar bizi başka kişilere yönelttiği gibi, kentlin sorunları hakkında bilgi edindiğimizden başka nerelere gitmemiz gerektiği hakkında da ipucu verdi.

⁶ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Bölgesel Gelişme*, 2003.

Örneğin, kentteki ticaret ya da sanayi odası iktidar yanlısı ya da cemaatlerden kişilerce yönetiliyorsa, bu kurumlara gitmek araştırmamızın amacı açısından anlamsız olacaktı. Aynı şekilde, yerel medyada kimlerin muhalif kimlikte olduğunu ancak temas kurduğumuz kişiler kanalıyla öğrenebildik.

Bu kişiler ayrıca bize, diyelim ki, Alevilerin hangi kahvehanelere gittiğini, hangi mahallelerde oturduklarını, hangi kitapçılarda laik duyarlılığı olan kişileri bulabileceğimizi ya da gençlerin gittikleri mekanların yerlerini söylediler.

Görüşme yapacağımız kurumları, CHP il örgütleri, Atatürkçü Düşünce Dernekleri, Eğitim-Sen, Eğitim-İş, Pir Sultan Abdal Dernekleri, Hacı Bektaş Veli Dernekleri, Cem Vakfı, yerel medya kuruluşları, üniversiteler, öğrenci klüpleri, kadın kuruluşları, Ticaret ve Sanayi Odaları, hastaneler ve Tabib Odaları olarak belirledik. Önceden belirttiğimiz istek üzerine, bu kuruluşların tümünde bizimle görüşmek üzere toplanmış çok sayıda kişiyle konuştuk.

Ayrıca kadınların işlettiği ve sırf kadınların çalıştığı bir lokanta, kadınların örgütlediği iki sanat evi, kadın sorunlarını irdeleyen bir sivil toplum örgütü, kentteki köklü eşraf ailelerine ait büyük bir holding merkezi ve bir büro, bir fabrika, Alevi mahalle ve kahvehaneleri, Alevi bir çiftin evi, yerel bir Sanayi Odası'nın lokantası, bir hastane kantini, yerel bir televizyonda kadın bir program yapımcısının villası, sahipleri muhalif olarak bilinen eczane-mimarlık bürosu - doktor muayenehanesi- işyeri- kitapçı- büfe v.b mekanlar, bir Ermeni kilisesi, bir Süryani manastırı, sahibi Ermeni bir kuyumcu dükkanı, bir Roman mahallesi, kentteki içkili lokanta ve barlar, içki satan büfeler, TPAO lojmanları lokali, Hakimler Evi, Öğretmenler Evi, otel lobileri, öğrencilerin gittikleri üniversite kantinleri ve kafeler, bir diskotek, bir türkü evi, gençlerin sahneye koyduğu bir oyun, bir şiir dinletisinin sunulduğu bir kafe ve DTP'li bir belediye gittiğimiz yerler arasındaydı.

Bunların yanısıra kentlerdeki ana caddeleri, büyük alışveriş merkezlerini, ara sokakları, kebabçıları, geleneksel lokantaları, modern restoranları, esnafın yoğun olduğu çarşıları, hanları, haftalık pazaryerlerini gezdik.

Görüşme yaptığımız kurumlardan bir kısmının, örneğin, Cumhuriyet Halk Partisi, Atatürkçü Düşünce Derneği, ya da Eğitim-İş gibi kurumların sorgulanabileceğinin farkındayız.

Türkiye’deki din, muhafazakârlık ve laiklik konularındaki “kamplar” arasında bu kurumlar hakkında değişik değerlendirmeleri var. Ancak, araştırmamız özellikle laik kimliktekilere baskı olup olmadığı üzerine kurgulandığından, kamuoyunda laiklik konusunda hassasiyetleriyle bilinen bu kurumlar doğal olarak araştırmamız kapsamına dahil edildi.

Kaldı ki, İstanbul’daki siyasi ortamdan bakıldığında “sekte” ve belirli bir anlayış içine hapsedilmiş gibi gözüken CHP ve Atatürkçü Düşünce Derneği gibi kurumların Anadolu ortamında farklı bir işlev gördüklerini gözlemledik. Buralarda toplanan kişiler, sadece laik duyarlılığı olan, hatta laiklik sorununu yaşamlarının odağına oturtanlardan oluşmuyordu. Bu merkezlerde, farklı kimliği olan çeşitli kesimden kişiler toplanabilecekleri ve dertleşebilecekleri bir mekan bulmuşlardı.

Bu mekanlarda saçları uzun, küpeli, ya da renkli tişört giydikleri için halkın baskısına maruz kalan gençlerden, sol kimlikli ya da Kürt üniversite öğrencilerine, laik kimlikli memurlara, Alevi ya da başı açık/kapalı kadınlardan lise öğrencilerine kadar pek çok kişi toplanmıştı. Sivil toplum kuruluşlarının yerel örgütlerinin olmadığı Anadolu’nun muhafazakâr kentlerinde bu kurumlar pek çok kimliğin sığınabildiği tek tük mekanlar olma özelliğini taşıyor.

Amacımız kurumsal kimlik ya da kurumun bakış açısını saptamak olmadığından, konuştuğumuz kişilere genel izlenim, değerlendirme ya da analizle ilgilenmediğimizi, daha çok kişisel hikayeleri ve somut olayları dinlemek istediğimizi açıkça belirttik.

Hatta zaman zaman bir partinin ya da bir kuruluşun il başkanı, Türkiye’deki laiklik, köktendincilik vb. konulardaki görüşlerini anlatmaya kalktığına araştırmamızın bu gibi değerlendirmeleri kapsamadığını, kendi deneyimleriyle ilgilendiğimizi vurguladık.

Uyarılarımıza rağmen, bu kişilerin Türkiye’nin politik ortamı hakkında bize ilettikleri görüş ve analizlerinin hiçbirini çalışmamıza dahil etmedik. Dolayısıyla, raporda yazılanlar kişisel görüş ve değerlendirmeleri içermemekte, doğrudan kişilerin başlarından geçmiş somut olaylara dayanmaktadır.

Araştırmanın metodolojisiyle ilgili belirtmek istediğimiz husus, araştırmamızın sonuçlarından hareketle Türkiye’nin tümü hakkında istatistiki bir genelleme

yapılamayacağıdır. Örneğin, Türkiye nüfusunun yüzde kaçının ileride bahsedeceğimiz tür baskılara maruz kaldığını bilmiyoruz. Bu araştırma, Türkiye'deki kamuoyunun eğilimlerini belirleyebilecek ve tüm Türkiye nüfusunu temsil niteliğine sahip bir örnekleme yürütülmüş anket çalışması değildir.

Hedef kitlemizi, araştırmanın amacıyla bağlantılı olarak, farklı kimlikteki azınlık gruplar arasından seçtik. Diğer bir deyişle, bu niteliklere sahip kişileri *özellikle* aradık. Bu tür örneklemlere sosyal bilim metodolojisinde “amaçlı örneklem” (*purposive sample*) denilmektedir.

Ancak, sosyal bilimlerdeki metodoloji tartışmalarında sıkça dile getirilen, örneklemin beklenen sonuçları çıkarmak üzere seçilmiş olduğu sorunsalıyla (*selection bias*) karşı karşıya olmadığımızı düşünüyoruz. Çalışmamızda, yukarıda belirttiğimiz gibi, örnekleminiz farklı ekonomik gelişmişlik düzeyinde olan, Türkiye'nin farklı bölgelerinde yer alan, kadınlardan Alevilere, farklı giyim tarzlarını seçmiş gençlerden laik kimliktekilere, solcu öğrencilerden Kürt öğrencilere kadar çok değişik ili ve kesimi kapsıyordu.

Değişik sosyo-ekonomik göstergelere sahip, Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinden seçilmiş olan bu illerin ve gene değişik sosyal statüsü ve kimliği olan bu kişilerin bize anlattıklarını birbiriyle karşılaştırma olanağımız vardı. Bu karşılaştırmayı yaptığımızda, gittiğimiz hemen hemen her kentte anlatılanların çoğunun aynı konulara ilişkin olduğunu gördük. Diğer bir deyişle, hikayeler her yerde tekrarlıyordu.

Örneğin, minibüs ya da otobüslerde başı açık kadınlara yer verilmediği, araçta başı açık yaşlı kadınlar varken bile erkeklerin başı kapalı genç kızlara yer vermeyi tercih ettikleri Anadolu'nun pek çok kentinde çok sık duyduğumuz şikayetler arasındaydı.

Aynı şikayeti, İstanbul'un Bağcılar semtinde de duyduğumuzda gerçekten şaşırдық. Üstelik, Bağcılar'da konuştuğumuz kadınlara Anadolu'da bu konuda bize ifade edilen şikayetlerden hiç bahsetmemişken. Değişik kentlerde farklı insanların hep aynı konulara değinmesini ve çok benzer hikayeler anlatmalarını tesadüfle açıklamak mümkün olamayacağından, bulgularımızın genel bir sorunsalı açıklamada yol gösterici olduğunu düşünüyoruz.

Kaldı ki, olayların tekrarlanması sosyal bilim kuramlarının oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Her bilim dalı gibi sosyal bilimlerin de amacı, karşılaştırmaya başvurarak genelleme yapabilmek ve kuram üretebilmektir.

Sosyal bilim kuramları laboratuvar testlerinden geçerek kanıtlanmış bilgilere dayanmaz. Büyük toplumsal olayların, örneğin bir devrimin, bir ayaklanmanın, bir rejim değişikliğinin tekrarlanması mümkün olmadığından bu değişimin hangi faktörlerin etkisi altında gerçekleştiği üzerine kuram üretmek ancak başka yerlerdeki ya da zamanlardaki benzer değişimlerle karşılaştırılarak yapılabilir.

Toplumsal gerçekliğin tüm boyutları hakkında istatistiki bilgi toplamak da her zaman mümkün değildir. Bu tür olanaklar mevcut olmadığından, sosyal bilimcilerin yaptıkları genellemeler benzer olguların farklı zaman dilimleri ya da mekanlarda sürekli tekrarlanmasından yola çıkılarak karşılaştırma yapılması ve bu olguların bir “örüntü” oluşturup oluşturmadığı üzerine kuruludur.

Amaç, eğer belirli koşullarda hep aynı olgu karşımıza çıkıyorsa, bu koşullar ile tekrarlayan bu olgu arasında bir ilişki olabileceğini varsaymak ve bu ilişki üzerine kuram üretmektir. Diğer bir deyişle sosyal bilimler olguların özgüllüğünden, başka hiçbir örnekle karşılaştırılmayacakları iddiasından, yola çıkmaz.

Araştırdığımız konunun, bir anket çalışmasına kıyasla bu yöntemle ele alınmış olmasının genelleme yapmamıza olanak tanımadığı görüşünde de değiliz. Anket çalışmaları genel eğilimleri belirler. Nüfusun tümü hakkında genel bilgi edinmemizi sağlar ancak nüfus içindeki küçük gruplar hakkında güvenilir bilgi vermez. Hatta, çoğu kez, anket örneklemelerinde bu grupları “yakalayabilmek” bile mümkün değildir.

Örneğin, Türkiye nüfusunu temsil niteliğine sahip 1500 kişilik tesadüfi yöntemle seçilmiş bir örnekleme, ileride bahsedeceğimiz hikayeleri anlatanların çoğu yer almayabilir. Üstelik, anketler kanalıyla kişilerin yaşamlarında karşılaştıkları durumları, o kişilerin neler hissettiklerini, anlam dünyalarının ne olduğunu v.b. ayrıntıları saptayabilmek çok daha zordur. Derinlemesine mülakat yönteminin sosyal bilimlerde sık kullanılması bu nedenledir.

Bize anlatılanların doğru olup olmadığını da araştırmadık çünkü birbirini yalanlaması olası iki farklı anlatımdan hangisinin doğru olduğuna karar vermek ancak hukuksal

süreçlerle mümkün olabileceğinden, bu tür bir çabanın sonuçsuz kalacağını düşündük. Kaldı ki, çalışmamız gerçekliği saptamaya yönelik olmaktan çok, farklı kimliği olanların bu gerçekliği nasıl yaşadıklarını ve nasıl algıladıklarını anlamaya yönelikti.

Mülakatları bir araştırma kuruluşu kanalıyla değil bizzat kendimiz gerçekleştirdiğimizden bize anlatılan somut hikayelerin doğruluğundan kuşkulanamamızı gerektirecek bir kişilik ya da durumla nadiren karşılaştık. Doğruluğundan kuşku duyduğumuz hikayeleri raporumuza almadık.

Algıladığımız kadarıyla konuştuğumuz sıradan kişiler, birkaç istisna hariç, kendi yaşadıklarını büyük bir samimiyetle anlatıyor, ancak aynı zamanda bize ilettikleri tüm şikayetlere karşın “memleketlerinin” biz yabancıların gözünde “kötü gözükmesinden” çekiniyorlardı.

Hatta, çoğu kez, yaşadıkları kentin “o kadar da kötü” olmadığını üstünü vurgulayarak belirtiyorlardı. Kaygı duyuyorlar, kamusal alanda ya da işyerlerinde ayrımcılık ve baskıya uğradıklarını anlatıyorlar, gene de bu tür baskıların sadece yaşadıkları kente ait olmadığını, kentin Türkiye’deki tüm kentler gibi aynı sorunlarla baş başa kalmış olduğunu belirtiyorlardı.

Diğer bir deyişle, anlattıkları hikayelerin uydurulmuş yalanlar olması bir kenara, bilakis anlattıklarını bazen otosansürden geçirdikleri izlenimine bile kapıldık.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL GÖZLEMLER

Bu araştırmanın sonuçlarından hareketle toplumdan kaynaklanan baskıların, örneğin, Alevilere/kadınlara/değişik giyim tarzı olan erkek öğrencilere vb. farklı kimliktekilere karşı olan tutumun, AKP iktidarıyla bağlantılı olduğu iddia edilemez. Toplumsal baskılarla iktidardan kaynaklanan baskıları özenle ayırmaya dikket ettik. Gittiğimiz kentlerdeki yaşamı eskiden beri var olan muhafazakâr ortamın mı şekillendirdiğini, yoksa AKP iktidarıyla birlikte kadrolaşma ve cemaat faaliyetlerinin de yaygınlaşmasıyla yeni bir muhafazakârlıkla mı karşı karşıya kaldığımızı bilmiyoruz.

Konuştuğumuz kişilerden çoğu yaşadıkları kentin eskiden bu kadar muhafazakâr olmadığını söyleseler de, aksini söyleyenler de oldu. Ancak, araştırma sonucunda edindiğimiz izlenim, toplumda mevcut olan farklı kimlikte olanlara karşı uygulanan baskı ve ayrımcılığın, Anadolu kentlerinde AKP tarafından atanmış kadroların

icraatları ve cemaatlerin faaliyetleriyle birleşip Türkiye'nin geleceği hakkında kaygı veren bir ortam yarattığıdır.

Çalışmalarımızın sonuçlarını sunduğumuz bu raporda, görüştüğümüz kişilerin bize anlattıklarını olduğu gibi kaleme almaya özen gösterdik. Anlatılanları biz “dışarıdan” bir okumayla “baskı” olarak yorumlamak ya da anlatılanların doğru olup olmadığını sorgulamak yerine, kişilerin kendi dünyalarında bunu nasıl algıladıklarını ve yaşadıklarını anlamaya çalıştık.

Toplumsal baskı kimi zaman gerçeklik kadar algılamayla da ilgilidir. Algılama ise, kişinin değer dünyasıyla bağlantılı olduğundan kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Nitekim, gittiğimiz kentlerden ilkinde, Erzurum'da, bu karmaşık süreci tek bir faktörle açıklamamanın ne kadar güç olduğunu bizzat “baskı” kelimesinin bizlerde ve Erzurumlularda farklı anlam taşıyabileceğini algılamamız sonucunda farkettilik. İstanbul'un anonim ortamında yaşayan ve bireysel tercihlerimize nispeten karışılmayan bizlerin “baskı” olarak nitelendireceği konuların bir kısmı, Erzurumlularca baskı şeklinde algılanmıyordu.

Örneğin, Erzurum'da Alevi kadınlar sokağa çıktıklarında başörtüsü taktıklarını söylediler. Kapalı mekanlarda yabancı erkeklerin yanında başı açık olan Alevi kadınların sokağa çıktıklarında örtünmeleri pekala baskı olarak yorumlanabilir. Oysa, kendileri bunu hiç de böyle algılamıyor, bu şekilde daha rahat ettiklerini, kadınların örtünmesinin bir Erzurum geleneği olduğunu belirtiyorlardı.

Liseli bir genç kız okulu bitirdikten sonra örtünmesi için ailesinin kendisine baskı yaptığından şikayet edip, daha sonra sınıfında oruç tutmayan tek bir öğrenci olduğundan, sınıfca bu öğrenciye günaha girdiğini söylediklerinden, bir iki gün sonra onun da oruç tutmaya başladığından gururla söz ederken, “baskı” unsurunu kendi dünyasının sınırları içinde algılıyor, anlattığı her iki olayın da aynı “baskı” kategorisine dahil edilebileceğini farkedemiyordu.

Liseli bir erkek öğrenci başı açık kızları daha güzel buluyor, ancak evlendiğinde karısının örtülü olmasını istiyordu. Kendi tercihiyle yaşadığı toplumun normları arasındaki bu kopukluk ona hiç de tuhaf gözüküyor, toplumsal normların yaşamını yönetmesini “baskı” olarak algılamıyordu. “Sonuçta,” diyordu, “insanın çevresine uyum sağlaması gerekir”.

Öte yandan, bizim “baskı” olarak nitelendirmekte zorluk çekeceğimiz konuların bir kısmı bize baskı örneği olarak sunuldu. Bu tür örneklerin en önemlisi, neyi araştırdığımızı açıkca belirtmemize rağmen gittiğimiz her yerde kentteki Fethullah Gülen cemaatinin örgütlenmesinin yaygınlığından, faaliyetlerinin kapsamının genişliğinden bahsedilmesi oldu. Gönüllü hizmet, yardımlaşma ve teşvik olarak nitelendirilebilecek bu örneklerin tümünün kişilere yönelik bir baskı unsuru oluşturduğunu söyleyebilmek güç.

Buna rağmen, bu cemaat hakkında anlatılanların, ileride bahsedeceğimiz üzere, tamamen kişisel tercihlerle yerine getirilmiş yaşam pratikleri olduğu ve hiçbir baskı unsuru içermediği de söylenemez.

Özetle, kendi aramızdaki söylemle, “aramadığımız halde dini cemaatler konusu geldi bizi buldu”. Araştırmamızın belki de en önemli bulgusu, Türkiye’nin giderek İslami bir kimliğe büründüğü tezleriyle bağlantılı olarak Gülen cemaati ve faaliyetleri hakkında edindiğimiz bilgilerden oluşuyor. Bu konu, araştırmamızın baştaki amacını aşsa da, bu bilgileri çalışmamıza ekledik. Bu cemaat ile Adalet ve Kalkınma Partisi arasında bir bağlantı olup olmadığı araştırdığımız konular arasında değildi.

Saha çalışması süresince görüştüğümüz kişilerin çoğu, bize güvenerek, yaşamları hakkındaki pek çok ayrıntıyı anlattılar. Ancak, kimliklerinin açığa çıkmasından çekinenler de oldu.

Örneğin, Anadolu üniversitelerinden birinde görev yapan bir doçent, kimliğini gizleyeceğimiz hakkında verdiğimiz tüm teminatlara karşın, önce görüşmeyi kabul edip daha sonra kendisini bir daha aramamızı rica eden bir mesaj gönderdi. Başka bir kentteki bir kamu çalışanı, laik kimliğinden dolayı görev yaptığı yerde üstlerinden baskı gördüğünü anlatıp, daha sonra bize yazarak birkaç gündür uyuyamadığını, başına bir iş gelmesinden korktuğunu, sesini banttan silmemizi ve anlattıkları hakkında hiçbir şey yazmamamızı istedi.

Görüşmelerimizde, kimliklerinin açıklanmasından çekinsinler veya çekinmesinler, kimsenin ismini kullanmayacağımızı belirttik. Bu sözüme sadık kalarak çalışmamızda, görüştüğümüz kişilerden hiçbirinin ismi, hatta herkesin birbirini tanıdığı daha küçük kentlerde kimden bahsedildiği anlaşılabilir çekincesiyle yer yer kişinin çalıştığı kurumun ya da kentin ismi bile verilmemiştir. Hiç kuşkusuz bu

örnekler, hissedilen baskının küçük kent insanlarını ne denli sindirdiği üzerine ipucu verecek niteliktedir.

Araştırmaya başladığımız Aralık 2007 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisi aleyhine açılan kapatma davası gündemde değildi. Bu davanın daha sonra açılmış olmasının araştırmamızın amacı hakkında kuşku yaratacağından epeyce kaygılandık.

Türkiye’de din, laiklik, muhafazakârlık v.b. konularda uzun yıllardır devam eden gergin ortamda “liberal”, “ulusalçı”, “laik” ve “İslami” duyarlılığı olan kesimlerin “kamplara” bölündüğü ve gerçekleştirilen her araştırmanın bu kamplaşma etrafında yorumlandığı bir düşünce dünyasında amacımızın sorgulanabileceği gerçeği ne yazık ki Türkiye’de araştırma yapan her kişi ya da kurumun karşılaştığı bir sorun.⁷

Bu kaygımıza rağmen, Anayasa Mahkemesi’nin partiyi kapatma yerine iktidarı uyarmaya karar vermesi sonucunda hem laik hem de İslami duyarlılığı olan kesimlerin sağduyulu hareket etmeleri ve ülkedeki bu gerginliği çözmeye çalışmaları doğrultusundaki çağrılara araştırmamız sonuçlarının katkıda bulunacağını umuyoruz.

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının yerel yönetimlerdeki partililer ve atadığı kadroların ne gibi uygulamaları olduğunu daha iyi bilmesi, laik kesimde hangi uygulamaların kaygı yarattığını daha iyi anlayabilmesi ve bu uygulamaların Anadolu kentlerindeki dini cemaat faaliyetleri ve zaten halkta mevcut olan farklı kimliktekilere karşı önyargıyla birleştiğinde ne gibi bir ortam yarattığını görmesi bundan sonraki politikalarında parti yönetimine yol gösterebilir.

Etnik, dini, ya da laik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa uğradıklarını belirten, küçük kentlerin muhafazakâr ortamında kısırılmış hissedilen, iktidar odaklarından uzak oldukları için mesleki yaşamlarında sıkıntı çektiklerini anlatan, iktidarın ve cemaatlerin parasal gücü karşısında kendilerini ezik ve dışlanmış gören, haklarını arayamadıklarını, aramaya kalksalar bile kendilerini dinleyecek merci bulamadıklarını söyleyen insanların bize aktardıklarını kamuoyunun “duyması”, yukarıda değindiğimiz kamplaşmanın tarafları arasındaki diyalog eksikliğinin giderilmesine yardımcı olabilir umudunu taşıyoruz.

⁷ Yukarıda, “laik”, “İslami”, “liberal”, ya da “ulusalçı” gibi sıfatları tırnak içine almamızın nedeni, bu sıfatlara hiçbir değer yargısı yüklemediğimizi göstermek içindir. Kamuoyunda bu sıfatlar sıkça kullanıldığı ve kimlere gönderme yapıldığı bilindiği için biz de kullanıyoruz.

Yukarıda değindiğimiz gibi, araştırmamızın nihai amacı, Türkiye’de giderek keskinleşen laiklik konusundaki bölünme ve çatışma ortamının her iki taraftan da gelebilecek otoriter seçeneklere sığınarak değil sağduyu ve konsensüs politikalarıyla giderilmesi, demokrasimizin kurumsallaşması, insan ve vatandaş haklarına saygılı bir hukuk devletinin geri dönülmez biçimde sağlamlaştırılması, demokrasiye geçtiğimiz 1946 yılından bu yana iktidar ve muhalefet partileri arasında bir türlü kurulamayan yapıcı eleştiri geleneğinin yerleşmesi, iyi vatandaş eğitimine dayalı topyekun bir seferberlik stratejisi izlenerek halk arasında farklı kimliktekilere karşı olan önyargı ve ayrımcılığın giderilmesi gibi konularda hem iktidara hem de muhalefete sorunlu alanlar hakkında bilgi vermektir.

Bu bağlamda, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana kamuoyu gündeminin ilk sıralarını işgal eden laiklik sorununun ancak otoriter seçeneklerle çözümlenebileceğini düşünenlerin, sorunu daha da derinleştirdiklerini ve toplumsal barışı sağlayacak akılcı çözümlerin devreye girmesini geciktirdiklerini düşünüyoruz.

FARKLI KİMLİKTEKİLERİ ÖTEKİLEŞTİRME VE TOPLUMSAL BASKI

Gittiğimiz Anadolu kentlerinin çoğunda, özellikle daha muhafazakâr⁸ kentlerde, farklı kimlikte olmak kamusal alanda tacize uğramak, dışlanmak, yalnızlaştırılmak, çaresiz bırakılmak, kamu yaşamından tecrit edilmek, iş bulamamak, ticari hayatta başarısızlığa mahkum edilmek anlamına geliyor. Bu farklılık doğuştan edinilmiş kimlik olabileceği gibi sonradan edinilen yaşam tercihleriyle ilintili de olabiliyor.

Bu bölümde, her iki gruptakileri ayrı ayrı ele alacağız. Bölümde anlatılanlar, sayıca azınlıkta olan kişilerin çoğunluğu oluşturanların bir kısmı tarafından önyargı, muhafazakârlık ya da siyasi nedenlerle baskı altında tutulmalarıyla ilgili. Bir sonraki bölümde ise, laik kimliktekilere iktidar ya da cemaat kaynaklı ayrımcılık ve baskıyı anlatacağız.

Hiç kuşkusuz, toplumsal önyargı ve baskıların çoğu yeni karşılaşılan sorunlar değil. Örneğin, Alevilere ya da Romanlara karşı sergilenen önyargılı yaklaşımın kökenleri Anadolu coğrafyasında çok eskilere dayanır.

Benzer şekilde, Osmanlı döneminde uzun yüzyıllar Müslümanlarla birarada nispeten huzurlu bir yaşam sürdürmüş olan gayrimüslimlere karşı tutumların kökeni 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'daki ayrılıkçı hareketlerle ve yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında güçlenen milliyetçilikle bağlantılı gözükmektedir.

Kürtlere karşı tavrın kökeni 1920'li- 30'lu yıllardaki Kürt isyanlarıyla ve 1980'den itibaren ortaya çıkan PKK eylemleriyle ilişkili sayılabilir. Kadınların kamu yaşamının kenarına itilmeleri Anadolu kentlerinde eskiden beri var olan bir durumdur.

Diğer bir deyişle, toplumdaki önyargıların pek çoğunun yeni olduğu iddia edilemez. Ancak, laik kimliktekilere karşı olan iktidar kaynaklı ayrımcılık ve baskı, eğitim alanında cemaatlerin faaliyetleri, laik kimliktekilerin ticari hayattan dışlanması ve içki yasağı gibi konular ile Ramazan aylarında oruç tutmayanlara karşı sergilenen hoşgörüsüzlük, cuma namazına katılma “zorunluluğu” v.b. toplumsal baskılar eskiden

⁸ Burada, “muhafazakar” kavramını, “Giriş” bölümünde tartıştığımız modern ve geleneksel toplumlar arasındaki farklılıklara gönderme yaparak tanımlıyoruz. Muhafazakarlıktan kastımız, herkesin birbirini tanıdığı, yüzyüze ilişkiler kanalıyla toplumsal normların oluştuğu, her bireyin yaşamının başkalarının gözü önünde ve başkalarının denetimine tabi olduğu, din ve geleneklerin bireyin yaşamını yönlendirdiği toplumsal yapılarda tanık olunan kolektif ruh halidir.

var olmayan yeni bir ortamın mevcudiyetine de işaret ediyor. Bu yeni ortamın eskiden beri var olan önyargıları azaltmak yerine pekiştirdiğini düşünüyoruz.

I. YAŞAM TERCİHLERİNDEN KAYNAKLANAN TOPLUMSAL BASKI

Bu bölümde, giyim tarzlarından, siyasi görüşlerinden, ya da ibadet farklılıklarından dolayı toplumsal baskıya maruz kalan kesimleri ele alacağız. Farklı kimlikteki gençler, kendilerini “laik” olarak tanımlayanlar ve Ramazan’da oruç tutmayanlar bahsedeceğimiz örnekler arasında olacak.

Bu kesimlere yöneltilen baskı dayaktan aşağılanmaya ya da ticari hayattan dışlanmaya varan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. “Giriş” bölümümüzde belirttiğimiz gibi, “İslami” kimliklerinden dolayı baskıya maruz kalanları araştırma kapsamına dahil etmediğimizden, aşağıda bu kesimlere yönelik baskı ve dışlanma örnekleri verilmemiştir.

"Mahalle" Bünyesinin Kaldıramadıkları: Gençler

Kayseri’de, gençlerin buluştukları bir türkü evinde konuştuğumuz erkek öğrencilerden biri, eskiden uzun olan saçlarını kestirtmiş, küpesini çıkartmıştı. Mahallede, sokaklarda, otobüslerde karşılaştığı kişilerin kendisini durdurup, “ulan, annene benzeyeceğine babana benze” türü baskılarından bıkmıştı.

Güneydoğu Anadolu kentlerinden birinden Trabzon’a, Karadeniz Teknik Üniversitesi’ne gelmiş Kürt kökenli bir öğrenciye kampüste mi yoksa kentte gittiği mekanlarda mı kendini daha rahat hissettiğini sordüğümüzde “sadece evimde” dedi.

Türkiye’de gençlerle ilgili yapılan kamuoyu araştırmalarında, ülkenin geleceği açısından alarm veren bir olguya dikkat çekiliyor. Kentli ve eğitimli gençler başta olmak üzere gençlerin azımsanmayacak bir oranı, imkan bulsalar yurt dışında yaşamayı düşlediklerini belirtiyorlar. Demografların ilerideki yıllar için yaptıkları tahminler, 2010 yılından itibaren 15-24 yaş grubunun emek piyasasındaki oranının giderek azalacağı yönünde.⁹

Avrupa Birliği’ne en son katılan on iki ülke ile Türkiye’yi kapsayan Eurobarometre 2002 anketlerine göre, AB’nin ilk on beş üyesi ülkeye bu on üç ülkeden göç etmek isteyen 25-39 yaş grubu arasındakilerin Türkiye’deki oranı % 7. Bu oran ile Türkiye

⁹ Cem Behar, “Demographic Developments and ‘Complementarities’: Ageing, Labor and Migration,” *Turkish Studies*, Vol. 7, No. 1, 17-31 March 2006, 17-32.

on üç ülke arasında ilk sırada. Bunu, %8 ile 15-24 yaş grubundakiler izliyor. Daha da çarpıcı olanı, üniversite mezunları arasında diğer on iki ülkeden göç etmek isteyenler %3-4 civarındayken bu oran Türkiye’de %15’i aşmakta, eğitime devam edenler arasında ise %12 ile yüksek bir oran oluşturmaktadır.

Bu anketleri temel alan bir makalede, ileriki yıllarda Türkiye’den Batı Avrupa ülkelerine göç edecek olanların büyük ölçüde üniversite mezunları ya da eğitime devam eden gençler arasından olacağı belirtiliyor.

Makalenin yazarları bu durumu, “beyin ve gençlik göçü” olarak nitelendirmişler.¹⁰ Oysa, 2050 yılına kadar Türkiye’de nüfus artışının giderek azalacağı, buna karşın 2050 yılına varıldığında ülke ekonomisinin “beyin göçü”nü kaldıramayacak bir kalkınma düzeyine erişeceği öngörülmekte.¹¹

Goldman Sachs’ın düzenli olarak yayınladığı küresel ekonomiyi mercek altına alan raporlarda,¹² 2050 yılında küresel ekonomide önemli aktörler arasında yer alacağı hesaplanan on bir ülkeden biri de Türkiye. Ancak Goldman Sachs ekonomistleri, Türkiye ekonomisinin bu konuma gelebilmesinin en önemli koşullarından birinin insan sermayesi olduğunu belirtiyorlar. Bu ise, Türkiye’nin eğitim sistemini yeniden düzenleyebilmesine, genç nüfusa eğitim olanaklarını genişletebilmesine, özellikle kadın istihdamının artmasına bağlı gözüküyor.

Örneğin, yaptıkları hesaplamalara göre günümüzde Türkiye’de işgücünde kadın-erkek arasındaki %50 civarındaki fark önümüzdeki on yıl içinde yarıya, bir sonraki on yıl içinde de tekrar yarıya düşerse, sadece bu değişim bile kişi başına geliri 2020 yılında %14, 2030 yılında ise % 20 yükseltecektir.

Görüşme yaptığımız birçok ilde, dinlediklerimiz arasında bizi en çok düşündüren konular üniversiteli gençlerinin anlattıklarına ilişkindi. Üniversiteler, tanımları gereği, buldukları kentin dışından da öğrenci alan ve her türlü aykırı düşüncenin, kimliğin ve yaşam tarzının var olabilmesine imkan tanıyan yapılardır. Oysa, gittiğimiz Anadolu kentlerinde uzun saçlı ya da küpeli erkek öğrencilerden “Atatürkçü” ya da

¹⁰ Hubert Krieger and Bertrand Maitre, “Migration Trends in an Enlarging European Union,” aynı eser, 45-66.

¹¹ Behar, aynı eser.

¹² Goldman Sachs, *Global Economics Papers*. Özellikle 164 sayılı rapora bakınız. Bu raporlara dikkatimizi çeken Osman Ulagay’a teşekkür ederiz.

“solcu” gençlere, Kürt kökenlilerden Alevi öğrencilere kadar farklı kimliktekilere karşı uygulanan baskı ve sindirme gerçekten kaygı vericiydi.

Eğitim sisteminde ilk ve orta öğrenimde vurgulanan disiplin anlayışı ve ders kitaplarının içeriğinin yaratıcılığa olanak tanımaması gibi sorunlar bir yana, yüksek öğretimde bile, birkaç üniversite dışında, gençliğin özgür davranabilme ve düşünebilme yollarının tıkanmış olmasının, insan sermayesinin bu denli öncelik kazandığı bir dünyada Türkiye’nin en önemli sorunlarından birini oluşturduğu kanısındayız.

Özgür bir ortamın var olmadığı Türk eğitim sisteminin, hem ilk ve orta öğrenimdeki öğretmenlerden hem de üniversitelerde görüştüğümüz öğrencilerden anladığımız kadarıyla, dini cemaat faaliyetleri ve yönlendirmesine açık olması bu konudaki kaygılarımızı daha da arttırdı.¹³

Türkiye’de, zaten düşük oranlarda seyreden yüksek eğitilmiş gençlerin yabancı ülkelere göçü ülkenin ihtiyacı olan insan sermayesinin daha da daralması anlamına gelecektir. Anadolu’da görüştüğümüz gençler, bir yandan internet ve televizyon aracılığıyla kendi dışlarındaki dünyanın renkli ve özgür ortamıyla tanışırken, diğer yandan yaşadıkları kentlerin kendilerine sunduğu kısıtlı imkanlarla yetinmeye çalışıyorlar.

Kendilerini ifade edebilmek, fikirlerini savunabilmek, karşı cinsle ilişki kurabilmek, istedikleri gibi giyinmek, istedikleri tercihleri yapabilmek, yeteneklerini geliştirmek, seyahat etmek, genç olmanın heyecanı ile maceralara atılmak, gezmek, eğlenmek için yaşadıkları kentler onlara pek olanak sunmuyor. Her an gözaltında tutuldukları, giyimlerinden yaşam tarzlarına kadar her davranışlarının kısıtlandığı, muhafazakârlığın baskısı altında bunaldıkları kentlerde yaşıyorlar. Bu açıdan bakıldığında, anketlerdeki sonuçlar şaşırtıcı değil.

Alevi gençlerin karşılaştıkları sorunları, genç kızlara yöneltilen toplumsal baskıyı ve maddi yetersizlikten cemaat evlerinde kalan öğrencilerin kontrol altında tutulan yaşamlarını farklı bölümlerde ele aldık.

¹³ Cemaatlerin eğitim alanındaki faaliyetlerini başka bir bölümde ele alacağız.

Bu bölümde, genel kalıpların ve görünümün dışına çıkan ya da Kürt kökenli olan öğrencilerin karşı karşıya kaldıkları sorunlara değineceğiz. Görüştüğümüz gençlerin hemen hemen tümü, Anadolu'daki üniversitelerde eğitim gören kız ve erkek öğrencilerdi. Bir kısmı aynı kentte doğup büyümüş, bir kısmı ise okudukları üniversiteye başka kentlerden gelmişti.

Gittiğimiz kentlerin neredeyse tümünde erkek öğrencilerden dinlediğimiz en belirgin şikayetlerden biri top sakal, uzun saç ve küpeye gösterilen tepkilerdi. Sokakta, otobüste, kampüste laf atılıyor; ‘Top musun, tüfek misin?’, ya da yukarıdaki alıntıda yer alan ‘ulan annene benzeyeceğine babana benze’ türü hakaretlere maruz kalıyorlardı. Kayseri’de bir türkü evinde görüştüğümüz uzun saçlı bir genç, otobüslerde ‘kız mısın, erkek misin’ sorusuyla sık sık karşılaştığını, o nedenle bere takıp saçlarını gizlediğini söylüyordu.

Hatta kimi zaman hayatlarına bile kastedilebiliyordu. Trabzon’da bir üniversite öğrencisi, ders çıkışı evine gitmek için otostop yapmıştı. Arabasına bindiği kişi, ‘sakala bak, senin baban da kim bilir nasıldır?’ demiş, öğrencinin sert cevabına sinirlenen araba sahibi silah çıkartmıştı. Aralarındaki tartışma ‘iyice saçmalamış’, sonunda ‘sizin gibileri temizlemek lazım’ eşliğinde arabadan indirilmişti. Kayseri’de görüştüğümüz bir genç, Alevi bir arkadaşının top sakalı ve uzun saçı nedeniyle burnunu kırdıklarını anlatıyordu.

Bunun gibi uç örnekler çok sık yaşanmasa da, farklı kılık kıyafete yönelik tavırlar konusunda hikayeleri sık sık duyduk. Erzurumlu bir üniversite öğrencisi renkli tişörtler giydiği için mahallesindeki gençler tarafından ‘tartaklanmış’, bir daha ‘böyle giyinmemesi’ konusunda uyarılmıştı.

Erzurum'da CHP il örgütünde aktif uzun saçlı genç bir erkek, annesinin bile kendisini ‘gavur’ olarak algıladığından, eve komşularını çağırdığında ‘çıkıp gitmesini’ istediğinden bahsediyordu. On altı yaşındaki bir lise öğrencisi, en yakın arkadaşı küpe takacak olsa kendisinden ‘soğuyacağını’ ifade ediyordu.

Türkiye’nin Batı kentlerinden Anadolu’nun daha muhafazakâr bölgelerine üniversite eğitimi için gelen gençler, yaşam tarzlarını değiştirmek zorunda kaldıklarından bahsediyorlardı. Adapazarı’nda görüştüğümüz bir üniversite öğrencisi, bir yaz günü aynı evde birlikte kaldığı arkadaşlarıyla balkonda yemek yerken kapıya polis gelmiş,

haklarında şikayet olduğunu bildirmişti.

Şikayet konusu balkonda şortla oturmalarıydı. Karşı komşuları hanımlar şortla dolaşan gençler yüzünden balkona çıkamadıklarını söylemişlerdi. Polisin “ricası”, içeride yemek yemeleri idi. İlk anda şoke olduklarından hiçbir şey söyleyememişlerdi.

Ancak, mesajı almış görünüyordu. Adapazarı merkezinde genç kadınların rahat rahat mini etek giyemeyeceklerini, genç erkeklerin kolay kolay şortla dolaşamayacaklarını ifade ediyor, “kendi evinin balkonuna bile şortla çıkınca” müdahaleye “hazırlıklı olmak” gerektiğini belirtiyordu.

Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi’ne Trakya bölgesinden gelmiş bir kız öğrenci kente ilk geldiğinde Öğretmen Evi’nde kalmıştı. Bir gün bahçede otururken “farkına varmadan” beli gözükmüş , herkesin bakışını üstünde hissetmiş, henüz ne olduğunu anlamadan yaşlı bir bey “kızım, doğru düzgün giyinsene” demişti.

Malatyalı olan ve İnönü Üniversitesi’nde okuyan bir kız öğrenci, sokakta bir arkadaşıyla yürürken yaşlı bir adam yanlarına yaklaşmış, “kızlar, utanmıyor musunuz bu etekleri giymeye, zaten saçınız, başınız da bir tarafta” demişti. “Donup kalmışlardı”. Üstelik giyimleri “aşırı rahat” değildi.

Malatya’da yaşamanın ne kadar zor olduğunu, bu olaydan sonra etek giymekten korktuğunu ekliyordu. Sivas’ta görüştüğümüz üniversiteli genç kız ve erkekler şehirde dolaştıklarında kıyafet ve görünüşleri nedeniyle mahalle “delikanlıları”nın sözlü tacizine uğradıklarından şikayet ediyorlardı.

Tahammülsüzlükle sadece sokakta ya da mahallede değil, üniversite kampüslerinde de karşılaşılıyordu. Anadolu’nun birçok üniversitesinde görüştüğümüz farklı kimlikteki öğrencilerin en çok şikayet ettikleri konu, kendilerini “ülkücü” olarak tanımlayan gençlerin yaşam tarzlarına müdahaleleriydi.

Çeşitli üniversitelerde görüştüğümüz pek çok öğrenci, üniversite yurt ve kantinlerinin “ülkücü reisler” tarafından kontrol edildiğinden, kendilerine karşı çıkan farklı kimlikli öğrencilere baskı ve şiddet uyguladıklarından şikayet ettiler.

Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde görüştüğümüz bir öğretim üyesi, "burada öğrencilerimizin üzerinde vatanın sadece kendilerine ait olduğunu zanneden ülkücülerin baskısı var" diyordu.

Örneğin, erkek öğrencilerin küpe takması "ülkücülerin" küfür ve hakaretlerine neden oluyordu. Dinledikleri müziğe ya da okudukları kitap ve dergilere tepki gösteriliyordu. Erzurum'da görüştüğümüz Diyarbakırlı bir öğrenci, fakülte kantinlerinde fazla olay olmadığını, baskıların asıl yurtlarda ve özellikle gece meydana geldiğini söylüyordu.

"Adamı yataktan kaldırıp, dövdükleri oluyor" diyordu. Bu tür şiddet uygulayanların yurttan öğrenciler olmadığını, üniversite dışından kişilerin yurtların önüne arabayla gelip gece yarısına kadar bekledikten sonra içeri girdiklerini anlatıyordu.

Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'nde öğrenim gören Tuncelili bir genç, sol grupların müziğini dinlediği için dayak yemişti. Güzel Sanatlar Fakültesi'nde okuyan bir genç saçlarını jöleliyerek kabartmış, uzun favoriler bırakmış, yeşil bir kazak giymişti. Bu saç ve kıyafetiyle "ülkücülerden" çok küfür işittiğini, ancak bunlara karşılık vermediği için şimdilerde kendisine dokunmadıklarını belirtiyordu.

Adapazarı Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi üniversiteli bir genç, top sakalı ve küpesinden dolayı yurttan "ülkücülerin" sözlü tacizine ve baskısına maruz kaldığından bahsediyordu. Aydın'da görüştüğümüz bir öğretim üyesi, kız öğrenciler arasında mini etek ya da biraz dekolte giyenleri, "ayağınızı denk alın, buranın namusu bizden sorulur" diye tehdit eden "ülkü" grupların olduğunu söylüyordu.

Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'nde kendilerini "solcu" olarak tanımlayan öğrenciler, yurttan her yaptıklarının izlendiğini, dinledikleri müzik, okudukları gazete ve kitaplarla hedef olduklarını anlatıyorlardı. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi okuyan bir öğrenci, gazetesini başkalarının okuyabilmesi için masa üstüne bırakmış, döndüğünde parçalanmış olduğunu görmüştü.

Çevresindekilere kimin yırttığını sorduğunda, "yırılmasını istemiyorsan bu gazeteyi okumayacaksın, ya da kimseye göstermeden dolabında saklayacaksın" cevabını almıştı. Diyarbakırlı bir öğrenci, popüler kültür dergilerinden birini okuduğu için

uyarılmıştı. Günlük gazetelerden bazılarını yurda getirenlerin kavga etmeyi göze almaları gerektiğini düşünüyorlardı.

Erzurum'da görüştüğümüz CHP il yönetiminden bir hanım, Atatürk Üniversitesi öğrencisi Sivaslı bir gence üniversitedeki “ülküçüler” tarafından dayak atıldığını, olaya müdahale ettikleri halde sonuç alamadıklarını anlatıyordu.

Bu genç, Erzurum'da sığınabileceği tek yer olan CHP İl Merkezi'ne gelmişti. “Oğlum, ne oldu?” diye sorduğunda, “abla beni MHP'liler dövdü” demişti. “Neden dövdüler, bir şey mi yaptın?” sorusuna “yok, abla, bana dediler ki ‘hem Sivaslısın, hem Alevisin, hem de solcusun, başka alternatifin yok, yiyeceksin bu dayağı’” cevabını vermişti.

CHP yönetimi olarak üniversiteye gitmişlerdi. CHP İl Başkanı ”iri yarı” biriydi. Kantinde “reis” masaları vardı. Yumruğunu masalardan birine vurup “bir daha bu çocuğa dokunursanız, sonunuz olur” demişti.

Aradan zaman geçtikten sonra bu öğrenciye “çarşıda” rastlamıştı. “Abla beni gene dövdüler” demişti. Karakola gittiğini, ancak polislerin “hiçbir şey yapmadıklarını” anlatmıştı. “Oğlum,” demişti kendisine, “okumak istiyorsan rahat dur, hiç kimsenin etlisine sütlüsüne karışma, burası Erzurum, bir gün seni kaybederler.” Okumasını, kaleminle bir yerlere gelmesini söylemişti. “Ama nasıl?” diye soruyordu. “Koymuyorlar ki gelsin”.

Üniversite yönetimlerinin bu tür eylemlere karşı önlem almadığı, hocaların bu işlere müdahale etmediği de şikayetler arasındaydı. Bu şikayetleri Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi gençlerden “solculara”, Kürt kökenlilere, ya da küpe takan, uzun saç bırakan, renkli tişört giyen öğrencilere kadar değişik kimlikli pek çok gençten duyduk.

Trabzon'daki üniversite öğrencileri bazı öğretim üyelerinin düşünce yapısının da bu tip baskılara zemin hazırladığından şikayet ettiler. Örneğin, bir öğretim üyesinin derste açık açık “bakın arkadaşlar, Türk'ten başka millet, Müslümanlıktan başka din tanımam, varsa farklı olan benim dersimden geçemez, çıksın” dediğini iddia ediyorlardı.

Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde görüştüğümüz bir öğrenci, üniversite yönetiminin de istedikleri gibi giyinip yaşamalarına müdahale ettiği kanısındaydı. Kıyafet yönetmeliği uygulandığını, uzun saçlı öğrencilerin derslere giremediklerini belirtiyordu.

Bir keresinde ders bitiminde arkasına topladığı saçlarını açmış, öğretim üyesi saçlarının uzun olduğunu görünce bir daha dersine gelmemesini söylemişti. Şimdilerde en arka sırada oturup, göze batmamaya çalışıyordu. Ancak arkadaşlarının çoğu saç ve sakallarını kesmişlerdi. Katıldığı bir siyasi eylem nedeniyle hakkında soruşturma açılan bir başkası, Disiplin Kurulu önüne çıktığında, ifadesini alan öğretim üyelerinin kendisine “git saçını, sakalını kes, öyle gel” dediklerini anlatıyordu.

Ancak, herşeye rağmen, Anadolu üniversitelerinde eğitim gören öğrencilerin nefes alabilecekleri tek mekanın kılık kıyafetin esnek ve kız-erkek ilişkilerinin daha rahat yaşandığı kampüsler olduğu anlaşılıyordu.

Sivas'ta bir kız öğrenci rahat ettiği tek yerin üniversite kampüsü olduğunu söylüyordu. Malatya'da İnönü Üniversitesi'ndeki ortam “kent merkezinden çok farklı olduğundan” öğrenciler zamanlarının çoğunu kampüste geçirdiklerini belirtiyorlardı.

Kent merkezinde ev kiralamak isteyen öğrencilerin sorunları ayrı bir kategori oluşturuyordu. Ev sahiplerinin, öğrencilerin hayatlarını kontrol çabalarına ilişkin sayısız örnek dinledik.

Gittiğimiz kentlerin neredeyse tümünde, şehir dışından gelen öğrencilere “mesafeli” yaklaşıldığı, ev sahibi ile görüşmenin başında “nerelisin?” sorusunun ev bulmakta karşılaşılan en temel engel olduğu söylendi. Bu soruya verilen “Şırnaklı, Diyarbakırlı, Tuncelili, Muşlu” gibi cevapların görüşmeyi sona erdirdiği belirtiliyordu. “Yanlı ş il” cevabının yol açtığı olumsuz sonuçlar karşısında değişik taktikler geliştirmişlerdi.

Örneğin, görüştüğümüz Tuncelili bir öğrenci, bu “tuzak” soruya “Ankaralıyım” diye cevap vermeye başlamıştı. Erzurum'a üniversite eğitimi için başka bir kentten gelen bir öğrenci diğer iki kardeşiyle birlikte kalabileceği kiralık ev aradığında “ben bekar adama ev vermem, namusumuz var, karımız var, kızımız var” cevapları karşısında “ev bulma taktiği olarak” Erzurumlu arkadaşlarını devreye soktuğunu anlatıyordu.

Oysa bu “metod” da pek işe yaramamıştı. Bir ev kiralamasına kiralamışlardı. Ancak, oturdukları dairenin üst katta olması, ev sahibinin “çatı kapı” gelmesi, eve kız arkadaşlarını getirdiklerini görünce kendilerine “sapık muamelesi yapması” sonucunda kısa sürede evden ayrılmak zorunda kalmışlardı.

Görüştiğimiz öğrenciler, “hayat tarzlarını belli eden” dış görünüşleri farklıysa “testten” geçtiklerinden şikayet ediyorlardı. Trabzon’da bir öğrenci, “namaz kılar mısın, oruç tutar mısın?” tarzı sorulara muhatap olduklarını, bir arkadaşının Ramazan’da evlerinde kola içerken ev sahibine “yakalandıklarını”, bunun üzerine “o gün” kiralarının arttırıldığını gülererek anlatıyordu. “Fıkra değil, gerçek” diye ekliyordu.

Trabzon’da bir kız öğrenci, bir arkadaşına ev bulmak için telefon ettiği kişinin ilk sorusunun ev arayanın “kız mı erkek mi” olduğunu, kız olduğunu öğrenince “başınız açıksa hiç gelmeyin” dediğini söylüyordu. Bir diğer kız öğrenci, ev sahibi ile yaşadıkları sorunlar nedeniyle arkadaşlarıyla birlikte kaldıkları evden ayrılmaya karar verdiklerini, taşınma sırasında karşılaştıkları ve kendilerini dehşete düşüren bir durumu anlatıyordu.

Eşyaların çoğunu taşımışlar, ertesi akşam kalan eşyayı da almak için eve gittiklerinde ışıkların yandığını görmüşlerdi. Aralarından birinin açık unuttuğunu düşünmüş, ancak eşyaları toplarken dolaptaki şarabın döküldüğünü ve şişesinin kırıldığını fark etmişlerdi. İçeri girenin ev sahibi olduğunu anlayıp kapısını çalmışlar, “anahtar bizdeydi, nasıl girdiniz?” diye sorduklarında ev sahibinden “bizde anahtar vardı zaten” cevabını almışlardı.

Değişik kentlerde görüştiğimiz öğrenciler, ev kiralamada karşılaştıkları en önemli sorunun karşı cinsten arkadaşlarıyla biraraya gelmek olduğunu belirttiler. Ev vermenin en önemli koşulu eve karşı cinsten arkadaşlarını getirmemektir. Bu durum üniversite öğrencileri için ne kadar anlaşılabilir ve katlanılmaz ise, ev sahipleri için o kadar önemliydi.

Görüştiğimiz öğrenciler, yaşadıkları toplumun kız-erkek ilişkisinde oldukça tahammülsüz ve tutucu olduğunu belirtiyorlardı. Kız ve erkek öğrencilerin birarada olmaları sırf hane içinde sorun olmuyor, sokakta ve mahallede de rahatsız edici olaylara malzeme teşkil ediyordu. Bu tür bir ortamda, üniversite öğrencilerinin karşı

cinsten arkadaşları ile sosyalleşmeleri, hele hele duygusal bir ilişki içine girmeleri neredeyse imkansızlaşıyordu.

Eskişehir Kadın Platformu üyesi bir genç kız, öğrenci ağırlıklı bir şehirde yaşamalarına rağmen “eve erkek arkadaşlarınız gelmesin, geç saatlerde dışarı çıkmayın” gibi kısıtlamalar olduğunu, erkek arkadaşları kendilerini ziyaret edecek olsa şikayetle başlayan sürecin “kötü kötü bakma” ve sonunda selam vermemeye kadar evrildiğini anlatıyordu.

Trabzon’da bir üniversite öğrencisi ev sahibinin “eve kız getirdiği” takdirde kendisini evden çıkartmakla tehdit ettiğini söylüyordu. Hatta özel yaşamına ciddi müdahale sayılacak tuhaf tekliflerde bulunmuş “ille gelmesi gerekirse, önce benim zilime basacak, ben göreceğim, öyle size çıkacak, annen gelirse benim hanımla kalır, ben aşağı inerim, akraban bir hanım gelirse o da bizim evde kalır” bile demişti.

Sivas’ta bir erkek öğrenci, kız arkadaşlarını ziyarete gittiği bir gün yanlışlıkla ev sahibinin ziline bastığını, özür dileyip arkadaşlarının katına çıkarken ev sahibinin peşinden gelip “yahu bunlar eve erkek almayacaktı hani” dediğini anlatıyordu. Arkadaşlarını kurtarmak için kenti terk ediyor numarası yapmış, “amca, giderken bir ‘Allahısmarladık’ demek istedim” demişti. “Neyse ki kızlar evde değildi, olsalar kızları neredeyse dövecekti adam, o kadar sinirlenmişti” diyordu.

Bir diğeri, ev sahibinin bir önceki kiracıların evi “kerhaneye” çevirdiğinden şikayet ettiğini söylüyordu. “Nasıl yani?” diye sorduğunda “kimin girdiği kimin çıktığı belli değildi, kız, erkek karıştı” demişti.

Adapazarı Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir üniversite öğrencisi, tanıdığı bir kız öğrencinin evine ders çalışmak için gelen bir erkek arkadaşı yüzünden komşularca ev sahibine şikayet edildiğini, bu öğrencinin “ertesini sabaha kadar evi acilen boşaltmasını” istendiğini anlatıyordu.

Aynı öğrenci, kız arkadaşıyla ancak gündüz saatlerinde buluşabildiğini, el ele gezdiklerinde “kötü kötü bakıldığını”, sinemaya gittiklerinde “kimse görmesin diye” en arka koltuklardan bilet aldığını söylüyordu.

Trabzon’da bir öğrenci, kız arkadaşıyla ana caddede yürürken kafalarına bir minibüsten plastik şişe atıldığını, kendilerine “bu saatte böyle dolaşamazsınız” diye bağırıldığını anlatıyordu. ”Şort giyiyorum, keçi sakalım var, Trabzonlu gençler için direkt bir hedefim açıkçası” diyordu.

Kimi zaman daha anlayışlı ev sahipleriyle de karşılaşılabilirdi. Örneğin, Malatya’da bir öğrenci dört arkadaşıyla kaldıkları evde, ev sahibi olan “hacı amcanın” kendilerine çok iyi davrandığını söylüyor, “babamdan daha anlayışlı” diyordu. Ev sahibinin çocukları da okumak üzere gittikleri kentte aynı sorunları yaşamışlar, hatta çocuklarından biri bu nedenle üniversiteyi bırakmıştı.

Kendilerine bu kadar iyi davranmasında bunun da payı olduğunu düşünüyordu. Ancak, ev sahibinin yaklaşımı apartmanın diğer sakinlerinin ve mahalledekilerin tavrını etkilememiş, “çok gürültü yapıyorlar, üstelik bunlar komünist, bölücü” iddialarıyla ev sahibine şikayet edilmişlerdi.

Adapazarı’nda bir üniversite öğrencisi, “bizim kız arkadaşlarımız eve gelebiliyor, böyle bir sorunumuz yok, çünkü bizim ev sahibimiz sosyal demokrat biri” diyordu. Trabzon’da bir üniversite öğrencisinin “ev bulma” konusundaki sözleri ise yaşananların özeti gibiydi. “Biz ev değil, ev sahibi arıyoruz” demişti, “şöyle rahat rahat evine gidebileceğimiz”.

Gittiğimiz kentlerde gençlerin bir araya gelip eğlenebilecekleri mekanlar da kısıtlıydı. Adapazarı’nda bir üniversite öğrencisi, akşamları belirli saatlerden sonra dışarı çıkmadıklarını, gidebildikleri üç dört tane kafenin olduğunu, bunların da erken bir saatte kapandığını belirtiyordu.

Hatta dinlediği yerel bir radyonun programının sunucusunun canlı yayında, üniversiteli bir genç kıızı gece parkta otururken görüp “bu ne saygısızlık, bu genç yaşında tek başına sokakta ne arıyorsun?” dediğini anlatıyordu. Sivas’ta konuştuğumuz öğrenciler eğlence mekanları bir yana, kentte rahat dolaşabilecekleri parkların, gezilecek yerlerin bile olmadığından bahsettiler.

Turistik sahil ilçeleri olan Balıkesir’de bile benzer şikayetleri duymak şaşırtıcıydı. Üniversite öğrencileri, kentte canlı müzik yapan mekanlar olduğunu, ancak oralarda dahi, örneğin, dans edemediklerini belirtiyorlardı. Düzenli gittikleri birkaç düzgün bar

ve içkili mekan da kapanmış veya kapatılmıştı. Üniversitede danslı partilerin yapılmadığını söylüyorlardı. Tüm bu imkansızlıklar nedeniyle, “toplanıp içmek ve muhabbet etmek isteyenlerin” bunu ancak evlerde yapabildiklerini belirttiler. “Rahat edebilecekleri başka yerleri” yoktu.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, çoğu kentte evlerde bile eğlenebilmek mümkün gözüküyordu. Arada bir içki içebilmek ise iyice sorundu. Adapazarı’nda bir öğrenci, bira şişelerini çöpe atarken kapıcıdan ve komşulardan gizlemeye çalıştıklarını, görünmesin diye gazete kağıdına sardıklarını söylüyordu.

Trabzon’da bir öğrenci, başka bir kentten Beden Eğitimi Yüksek Okulu sınavlarına gelmiş ve Trabzon’un ”hassiyetlerini idrak edememiş” kız ve erkek öğrencilerden oluşan bir grubun, deniz kenarında içki içerken “takım elbiseli” kişilerin yanlarına gelip, “siz burada içki mi içiyorsunuz” diyerek gençlerin “üzerine yürüdüğünü”, araya girenlerin yardımıyla “dayak yemekten zor kurtulduklarını” anlatıyordu.

Ancak, Eskişehir başta olmak üzere Aydın, Denizli ve nispeten Trabzon gençler açısından daha rahattı. Özellikle Eskişehir’de Porsuk çayının kenarında gençlerin gidebileceği birçok mekan vardı. Eskişehir Sosyal Demokrasi Derneği Başkanı, Eskişehir’in İzmir’den farklı olmadığını, kız öğrencilerin kentte özgür davranabildiklerini belirtiyordu.

Atatürkçü Düşünce Derneği Başkanı, kentteki konut modelinin öğrencilere göre de şekillendiğini, Eskişehir’deki öğrenci sayısının kent ekonomisi açısından önemli olduğunu, bunun bilincinin insanlarda değişim yarattığını, bu nedenle erkek ve kız öğrencilerin rahatlıkla birarada vakit geçirebileceklerini belirtiyordu.

Aydın’da bir gece gittiğimiz içki içilebilen ve dans edilebilen bir türkü bar hafta arası olmasına rağmen doluydu. Öte yandan, daha muhafazakâr kentlerde farklı hayatların yaşandığı ve bu hayatlar birbirine değmedikçe sorun çıkmadığı da anlaşılıyordu. Örneğin, Trabzon’da görüştüğümüz bir kadın avukat, kendi çevresindeki genç kız ve erkeklerin rahatlıkla sosyal ilişkiler içine girebildiklerini belirtiyordu.

Gittiğimiz kentlerde öğrenciler arasında pek çok Kürt kökenli gence de rastladık. Türkiye’deki Kürt sorunu başlı başına ayrı bir araştırma konusu olduğundan bu araştırmanın kapsamına Kürt kimliğini dahil etmemiştik. Ancak, Anadolu’da

görüştüğümüz Kürt kökenli öğrencilerin sorunları diğer gençlerin sorunlarından farklılaştığından bu raporda onların şikayetlerini de aktarmaya karar verdik.

Şunu da belirtelim ki, aşağıda bahsedeceğimiz örnekler bu öğrencilerin bize anlattıklarıyla sınırlı kalmakta, Türkiye’deki Kürt kökenli vatandaşların sorunlar yumağını kapsamaktan uzak düşmektedir.

Kürt kökenli öğrencilere ancak birkaç kentte rastladık. Görüştüklerimizin hepsi Güneydoğu illerinden buldukları kente üniversite eğitimi için gelmişlerdi. Geldikleri yörede aynı kökenden kişiler çoğunlukta iken, bu kentlerde ve özellikle okudukları üniversitelerde azınlıktaydılar.

Kente ilk geldiklerinde genellikle üniversiteye hazırlık için devam ettikleri Fethullah Gülen cemaatine ait dershanelerin yönlendirmesiyle cemaat evlerinde kalmış, bir kısmı ise üniversitelerin yurtlarına yerleşmişti. Ancak çeşitli baskılar nedeniyle her iki yerde de barınmamış, gittikleri üniversitedeki diğer Güneydoğulu arkadaşlarıyla kent merkezlerinde ev kiralamışlardı.

Karşılaştıkları ayrımcılık, baskı ve hatta şiddeti kabullenmiş gözükyorlardı. Dayak verdiklerinden, kendilerine küfür edildiğinden bahsederken olayı “fıkralaştırıyor”, neredeyse içgüdüsel bir refleksle kızgınlık yerine gülmenin psikolojilerini korumanın tek yolu olduğunu hissediyorlardı.

Erzurum’da Atatürk Üniversitesi öğrencisi bir genç, yurda gelir gelmez nereli olduğunun sorulduğunu, Diyarbakırlı olduğunu söylediğinde “Diyarbakırlıysan Erzurum’da ayağını denk alacaksın” uyarısıyla karşılaştığını aktarıyordu.

Bu durumu kırmak için çok çaba harcadığı halde yurttaki öğrencilerin kendisiyle sohbet etmekten dahi kaçındıklarından yakınıyordu. Sonunda yurttan ayrılmış, kendi coğrafyasından gelenlerle arkadaşlık etmeye başlamış, kendi içlerinde bir topluluk oluşturarak birbirlerine destek olmaya çalışmışlardı.

Yurttan ayrılmasına televizyonda bir futbol maçını izlerken gösterilen tepki neden olmuştu. Fenerbahçe’nin bir İspanyol takımıyla karşılaşmasında, birileri ellerinde

“*Freedom for Kurdistan*” yazılı pankartlarla sahaya girmişlerdi.¹⁴ Yurttakiler tüm Kürtlere “küfretmeye” başlamışlar, “analarına, bacılarına” sövmüşlerdi. Tek kelime söylemeden sandalyesini yere vurmuş, odadan çıkmıştı. Şimdilerde sığındığı tek yer, CHP il merkezidi. Merkeze gidip gelerek kendisine bir ”kalkan” oluşturmuştu.

Balıkesir’de öğrenim gören bir kız öğrenci, bir arkadaşının ev sahibiyle anlaştığını, ancak eşyalarını taşıırken ev sahibinin “nereli” olduğunu sorması ve “Mardinliyim” cevabını alması üzerine “sana verilecek evim yok” deyip evini kiralamaktan vazgeçtiğini anlatıyordu. Trabzon’da öğrenim gören bir öğrenci bu durumu aşmak için emlakçısından ev sahibine kadar her türlü iletişimi Batı illerinden arkadaşları aracılığıyla yürüttüklerini belirtiyordu.

Adapazarı’nda Sakarya Üniversitesi öğrencisi bir genç kız, bir arkadaşının kendisiyle arkadaşlığı birden kestiğini, yurttaki “oda oda” dolaşp “ben onun Kürt olduğunu bilmediğimden arkadaşlık yapıyordum” diyerek kendisini “temize çıkarttığını” anlatıyordu. Görüştüğümüz öğrencilerden, Kürt oldukları öğrenildiğinde çoğu kişinin “selamı kestiği” sık duyduklarımız arasındaydı.

Balıkesir’de bir kız öğrenci hastanede yaşadığı bir tartışmada kendisine hak veren etraftaki bir gencin, Diyarbakırlı olduğunu öğrenince “Haşa” diyerek yanından uzaklaştığını anlatıyordu. “Aynen ‘Haşa’ dedi, aynen ‘Haşa’,” diye inanmazmışçasına iki kez tekrarlıyor, “burada Kürtlere karşı ‘Haşa’ durumu var yani” diyordu.

Kürt öğrenciler arasında sıkıntı yaşamamak için nereli olduğunu gizleyenler de vardı. Trabzon’da bir öğrenci, Güneydoğu’dan gelenlere karşı önyargılı davranıldığı için “nerelisin” sorusuna “Adanalıyım”, “Mersinliyim” diye yanıt veren arkadaşları olduğunu söyledi. Bu konuda yalan söylemek, hem arkadaşlık ilişkilerinde hem de ders notu paylaşımında sorunları ortadan kaldıran bir “yöntem” olduğundan birçok arkadaşı tarafından benimseniyordu.

En çok şikayet ettikleri konu, ana dillerinde konuşmanın ya da şarkı/türkü dinlemenin imkansızlığıydı. Erzurum’da bir öğrenci, üniversite yurdunda Kürtçe şarkı dinlediği için “ülkücülerden” dayak yediğini anlatıyordu. Bir diğeri, Mardinli bir arkadaşının

¹⁴ 30 Kasım 2006’da Fenerbahçe UEFA kupası maçında İspanya’nın Celta De Vigo takımıyla maç yaparken tribünde PKK lehine pankart açılmıştı.

yurtta cep telefonundan Kürtçe müzik dinlerken “ölkücüler” tarafından dövöldüğünü söylüyordu.

Trabzon’da Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Atatürkçü Düşünce Derneği Üyesi bir genç, Diyarbakır Dicle Üniversitesi’nden Trabzon’a spor müsabakalarına gelen bir öğrencinin telefonunda Kürtçe bir türkü çalmasıyla “bellerinde silah da olan” bir grubun bu öğrenciyi bulmak için üniversiteyi “neredeysede tavaf ettiklerini” anlatıyordu.

Bulamadıkları için olay büyümemiş, ancak bu grubun “estirdiği terör” öğrenciler arasında uzun süre akıllarda kalmıştı. “Burada mesela nevrüz Kürtlerin bayramı gibi değil, sadece başkalarının ‘gidelim onlara günlerini gösterelim’ günüdür” diyordu.

Kürtçe müzik dinlemenin yanısıra Kürtçe konuşmanın da sorun yarattığına dair birçok hikaye dinledik. Bu konu, güçsüzlerin dili olmadığına dikkatimizi çeken toplumbilim kuramlarına iyi bir örnek oluşturabilirdi.

Duyduğumuz en çarpıcı hikaye, Trabzon’a Güneydoğu’dan üniversite eğitimi için gelmiş bir Kürt kökenli öğrencinin anlattığıydı. Ara sıra kendisini cep telefonundan arayan annesi tesadüfen onu sokakta yakaladığında, Türkçe bilmeyen annesiyle Kürtçe konuşmaktan korktuğu için Türkçe cevap verdiğiinden bahsediyordu.

Balıkesir’deki öğrenciler otobüste, dolmuşta Türkçe bilmeyen aile büyüklerinden telefon geldiğinde karşılarındakilerin “yüzlerine” telefonu kapattıklarını, daha sonra arayıp durumu açıkladıklarını belirtiyorlardı. Trabzon’da Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde öğrenim gören bir öğrenci, arkadaşıyla gittiği bir internet kafede Kürtçe konuştukları için uyarıldıklarını, “diklenince” her ikisinin de dayak yediklerini anlatıyordu.

Hatta bu öğrencinin” kafası delinmiş”, ertesi gün pek Türkçe bilmeyen annesi telefonla arayınca Türkçe cevap vermiş, annesinin “oğlum niye Türkçe konuşuyorsun seni anlamıyorum” sözüne “anne, Kürtçe konuştum kafam delindi, artık dikkat ediyorum” yanıtını vermişti.

Balıkesir’de öğrenim gören bir öğrencinin ailesi “memleketten” gelince hep birlikte parka gitmişler, kendi aralarında Kürtçe konuştukları için etraftaki bir grup kadının

tepkisiyle karşılaşmışlardı. Kadınlardan biri “niye bu dili konuşuyorsunuz, bu gavur dili” demişti.

Balıkesir Üniversitesi’nden bir kız öğrenci, derste herkese ödev teslimi için bir numara verildiğini, yanındaki arkadaşına Kürtçe “numaran kaç ” diye sorduğunu, Kürtçe konuştuklarını duyan birkaç öğrencinin “nece konuşuyorsanız bize de çevirin” diye etraflarını “sardıklarını”, bu olaydan sonra sınıftan “neredeyseniz aforoz edildiklerini”, kimsenin onlarla bir daha konuşmadığını anlatıyordu.

Kürt kökenli öğrenciler üniversitelerdeki siyasi gruplardan da şikayetçiydiler. Bu konuda en çok yakındıkları “Ülkücü Gençlik” ya da Büyük Birlik Partisi’nin gençlik örgütü “Alperen Ocakları”ydı. Erzurum’da görüştüğümüz farklı kimlikteki öğrencilerin tümü üniversitedeki hakim siyasi grubun “Ülkücü Gençlik” olduğunda hemfikirdi.

Üniversite kantinlerinde “Reis” olarak tanımlanan ülkücü liderlere ait kırmızı renkte bir masa olduğu, bu masalara diğer öğrencilerin oturmadıkları, kantinlerin ve binaların “nizamının Reis’lerden sorulduğu” ifade ediliyordu. Ağız birliği etmişçesine üniversitenin “sağ” görüşün egemenliğinde olduğunu söylüyorlardı.

Kendisi Kürt kökenli olmayan bir öğrenci, “Kürt” meselesine ilişkin bir tartışmadaki yaklaşımından dolayı “bölücü” suçlamalarına maruz kaldığını, konuyu duyan “ülkücü reislerin”, “burası Erzurum, ayağını denk al, cesedini bile tanıyamazlar” dediklerini anlatıyordu.

Adapazarı’nda “Ülkücülerin” yanı sıra Alperen Ocakları’nın da etkin olduğu söylendi. Görüştüğümüz bir Kürt kökenli öğrenci, Alperen Ocakları’na mensup öğrenciler tarafından kampüste sözlü sataşmalara maruz kaldıklarını, hatta Ocak mensuplarının bir arkadaşlarının fotoğrafını çektiklerini, rektörlüğe bu konuda dilekçe verdiklerini, ancak somut bir karşılık alamadıklarını ifade ediyordu.

Adapazarı’ndaki Kürt öğrenciler mahallelerde karşılaştıkları tacizlerden de yakınıyorlardı. Görüştüğümüz bir kız öğrenci, bir gün önce mahalle bakkalına gitmiş, kapı önünde bekleyen genç erkekler kendisine “bu kadar güzel kıyafetlerden de terörist olur mu canım” diye “laf atmışlardı”. Mahallede Kürt olduklarının bilindiğini, bu nedenle geliş gidişlerde bu tür sataşmalara maruz kaldıklarını belirtiyordu.

Görüştiğimiz Kürt kökenli tüm bu öğrenciler arasında bir tanesi dahi bulunduğu kentte yaşamayı düşünmüyordu. Hepsinin ortak amacı bir an önce okullarını bitirip kentten ayrılmaktı.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz bu kısıtlı yaşamların ve karşılaştıkları baskının görüştiğimiz gençlerde bıkkınlık ve korku yarattığı, kendilerini güvencesiz gördükleri, istedikleri gibi yaşayamadıkları, görüşlerini rahatça ifade edemedikleri için rahatsız oldukları alenen hissediliyordu.

Gittiğimiz kentlerdeki öğrencilerin yaşamları hakkında anlattıkları, bu bölümün başında değindiğimiz “beyin göçü” olasılığının ciddiye alınması gerektiğini gösteriyor.

Bu öğrencilerin tümü en kısa zamanda üniversiteden mezun olmak ve daha rahat yaşayabilecekleri büyük kentlere ya da “Batı”ya gitmek istediklerini söylediler. Adapazarı’nda bir öğrenci “yeniden sınava hazırlanıyorum, umarım kazanırım da giderim buradan” diyordu.

En yakın arkadaşı bir yıl önce tekrar sınava girip İstanbul’da bir üniversiteye gitmişti. Trabzon’da görüştiğimiz öğrenci, “Trabzonlu arkadaşlarıma soruyorum, mezun olunca burada kalmak isteyen var mı diye, neredeyse hiç kimse yok, Trabzonluyu bile kaybediyor Trabzon” diyordu.

Malatya’da görüştiğimiz öğrenciler, üniversite kampüsüne geldiklerinde “bambaşka bir ülkede yaşıyorsunuz gibi hissediyorsunuz” demişlerdi.

Bu “bambaşka bir ülkede yaşıyorsunuz gibi hissetmek” cümlesi gençlerin özlemlerinin de özeti gibiydi. Sokaklarını, caddelerini, konser salonlarını, eğlence mekanlarını sinema, internet ve televizyon aracılığıyla tanıdıkları, gençlerin üzerinde baskı olmadan özgür giyinip özgür yaşadıkları, fikirlerini özgürce savunabildikleri, buldukları ortamdaki “bambaşka” ülkeler özlemini.

Anadolu'nun Yeni Ötekileri: Laikler

Dergi çıkaracağız, reklam alıyoruz. Adam bize, “tamam, biz size para verelim, katkı sağlayalım, ama reklamımızı koymayın” diyor. Esnaf o kadar kutuplaşmış durumda ki, bizim dergide isimleri görünürse dışarıdan gelecek tepkilerden korkuyorlar.

Malatya’da Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir kişi

Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’nin düşünce yaşamına ve siyasetine damgasını vurmuş olan “Atatürkçü” kesim, gittiğimiz hemen hemen her kentte “Atatürkçü” düşünceleri savunmanın artık cesaret istediğinden, bu görüşlerin giderek toplumda bir suç olarak görülmeye başlandığından şikayet ettiler. Siyasi kimliklerinden dolayı yaşadıkları toplumda dışlandıkları ya da baskı gördükleri kanısındaydılar.

Görüştüğümüz Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) üyesi üniversite öğrencilerinin anlatılarından üniversite kampüslerinde siyasal çalışma yapabildiklerini, bu nedenle sistematik bir saldırıya maruz kalmadıklarını, ancak kent merkezlerinde Atatürkçü düşünce ya da laiklik konularında siyasi faaliyette bulunmanın pek de kolay olmadığı söyleniyordu.

Malatya Atatürkçü Düşünce Derneği’nden bir yetkili etkinliklerinde engellemelerle karşılaşmadıklarını, ancak panellerde kendilerine veya konuşmacılara laf atılarak tacizde bulunulduğunu, belediyelerden mekan talep ettiklerinde diğer gruplar için istenmeyen şartların kendileri için öne sürüldüğünü belirtiyor, “Atatürkçüyüm demek cesaret istiyor” diyordu.

Malatya CHP il başkanlığında görüştüğümüz bir kişi, “kentteki okullarda laik bilinçlendirme çalışmaları yürütemezsiniz, burası Malatya, olmaz öyle şey” diyordu.

Adapazarı’nda ADD üyesi bir öğretmen, kentte siyasi faaliyet gösterebilmenin en önemli koşulunun “söylemlerine dikkat etmek” olduğunu belirtiyordu. ADD’nin geçmişteki yönetimleri bildirimlerinde “keskin bir dil” kullanmaktan kaçınmazken, “o çok can alıcı” mesajların yerel basında ya yayınlanmaması ya da metinden çıkartılması sonucunda metodlarını değiştirmişler, “düşüncelerinden taviz vermeden” daha ılımlı bildirimler yayınlamışlardı.

Aynı kentte ADD üyesi bir kişi, Adapazarı ve Sakarya belediyelerinin Çanakkale Savaşı’nın yıldönümü için hazırladıkları panoda Atatürk’ün resminin olmadığını

görmüştü. Resmin panoya eklenmesi ancak ADD bir basın toplantısı yaptıktan sonra gerçekleşebilmişti. Kentte eskiden eczanelerin, kuyumcuların ve diğer esnafın dükkanlarında Atatürk'ün resimleri varken, şimdi tek tük kalmış olmasından yakınıyordu.

Atatürkçü kimliği ile bilinen insanların geçmişten farklı davranışları da birçok ilde duyduğumuz ifadelerdendi. Atatürkçü Düşünce Derneği üyeleri kendilerine yakın olduklarını düşündükleri kişilerin artık etkinliklerinde görünmekten çekindiklerinden, toplantılarına gelmediklerinden, destek verseler bile bunu gizli yapmak zorunda kaldıklarından şikayetçilerdi.

Kayseri'de görüştüğümüz bir ADD üyesi, kentteki okullarda müdürlük yapan ve dernek üyesi olan bir arkadaşına ADD başkanı olması için teklif götürdüklerinde reddettiğini, ancak "müdürlükten alındıktan" sonra aday olabildiğini anlatıyordu.

Bu kaygıların en önemli nedeni, ticari hayatta varolabilmektir. ADD üyesi olmanın iş çevrelerinden dışlanmayı ve meslekte baskıya maruz kalmayı göğüslemek anlamına geldiği kanısındaydılar. Adapazarı ADD üyesi bir kişi, "öyle arkadaşlarımız var ki düşünce olarak bize yakın ama ticaretle uğraştıkları için üye olmak istemiyorlar" diyordu.

Eskişehir Sosyal Demokrasi Derneği'nde görüştüğümüz bir kişi, ADD'nin son dönemlerdeki etkinliklerine katılmakta üyelerinin "çekimser" davrandıklarını söylüyordu. Geçmişte düzenledikleri yıllık yemeklerde biletler tükenirken, şimdilerde çoğu kişinin bilet alıp yemeğe gelmediklerinden şikayet ediyor, "ADD'li olmak, ulusalcı olmak şimdi Türkiye'de suç, biliyorsunuz" diyordu.

Malatya ADD'den bir üye yayınladıkları dergiye eskiden reklam alırken "milletin başını belaya sokmamak" için artık reklam istemediklerini belirtiyordu.

ADD'lilerin maruz kaldıkları baskı türlerinin genellikle şiddet ya da tehdit içerdiği söylenemez. Ancak, bu tür olaylar da zaman zaman dinlediklerimiz arasındaydı.

Adapazarı ADD üyeleri, dernek merkezine ilk taşındıkları zaman kapının kırıldığını, tabelalarının birkaç kez söküldüğünü anlatıyorlardı. Kentlerindeki muhafazakârlık ve tahammülsüzlükten şikayet ediyor, durumun her geçen gün daha da kötüye gittiğini söylüyorlardı.

İstanbul, Bağcılar’da Atatürkçü Düşünce Derneği’nde görüştüğümüz bir kişi, 1999 tarihinde açılan dernek binasında açılıştan bir hafta sonra geç bir saatte bir dernek üyesinin bıçaklanarak öldürüldüğünü, duvarlara İBDA-C imzalı sloganlar yazıldığını, aradan 9 yıl geçmesine rağmen olayın failinin hâlâ meçhul kaldığını anlatıyordu. Aynı yerde faaliyet yürütmeye devam eden dernek binasının artık sağlam bir demir kapısı vardı.

Malatya’da ADD’li bir öğrenci dağıttıkları bildirilerin, hatta bayram kutlamalarının bile yırtıldığı belirtiyor, üniversitede sahneye koydukları bir oyunun afişlerinde ADD yazılı olmadığı halde oyun “ulusal mücadeleyi anlattığı için” saldırıya uğradıklarını, bütün afişlerin yırtıldığını belirtiyordu.

Adapazarı ADD üyesi bir hanım, bir polisin kendisine, “abla, yeşil ışıkta karşıya geçerken bile dikkat et, eziverirler, sonra da kaza süsü verirler” dediğini söylüyordu.

En büyük sitemleri polisin tutumuna ilişkindi. Adapazarı ADD üyeleri kendilerine yönelik tehdit ve baskı olduğunda polisin konuyla hiç ilgilenmediğini, derneğe tek sahip çıkanın “askeriye” olduğunu belirtiyorlardı. Görüştüğümüz bir dernek üyesi, “her sene Atatürk büstleri ya kırılıyor ya da yıkılıyor, yetkililerin tepkisi ‘delinin biri yaptı’ oluyor” diyordu.

Sivil kıyafetli askerlerin ADD önüne gelip “nöbet tuttuklarına” pek çok kez şahit olmuştu. “Çok açık ve net söylüyorum, bize en çok sahip çıkan askeriye oldu, ADD’yi başına bir şey gelmesin diye korudular, ama hiç polis gelmedi, mitinglere falan katıldığımızda polisler ‘ kaç kişi gidiyor, kim gidiyor, ne zaman gidiyorsunuz, ne zaman döneceksiniz?’ diye sorup isimlerimizi, telefon numaralarımızı alırlar, ama korumaya gelince hiç koruma olmadı” diyordu.

Gittiğimiz illerde görüştüğümüz bir kadın öğretim üyesi¹⁵, ildeki üniversitenin rektörlük seçimlerinde aday olmuştu. Kendi algılamasına göre, “CHP geleneğinden gelen bir aileye mensup ve eşinin Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi olmasından dolayı” aleyhinde “PKK’lı” ve “komünist” olduğu yolunda söylentiler dolaşmış, daha sonra Kürt ve Alevi olduğu söylenmişti. Annesine “biz Alevi miyiz?” diye sormuştu. Annesi, “ay vallahi hiç bilmiyorum, keşke baban sağ olsaydı” demişti.

¹⁵ Kimliğini gizlemek amacıyla ilin ismini vermiyoruz.

Kökenleri Erzincanlı olduğundan “Tuncelili”, “Dersimli” lafları da çıkmıştı. Tekrar annesine sormuş, annesinin cevabı “hiç alakamız yok kızım, valla ben böyle şeyleri bilmiyorum” olmuştu. Birkaç ay sonra “Fethullahçı” olduğu yayılmaya başlanmıştı. Bunun üzerine bir meslektaşı dayanamamış, şaka yollu “hocam, ne güzel, herkesi kucakladınız!” demişti.

Yukarıdaki hikaye, Anadolu kentlerinde duyduklarımızın bir özeti gibiydi. Anadolu’da ayrımcılığa uğrayan hemen hemen herkes bu hikayenin kahramanları arasındaydı.

Bu kesimlere mensup olmak adeta bir suç, bir küfür gibi algılanıyor, kişiler aleyhine propoganda ve baskı malzemesi olarak kullanılıyordu. Anlatılan hikayenin olumlu yönü ise Türkiye’de herşeye rağmen bu tür farklılıkları doğal karşılayan, önemsemeyen, hatta kendi kökenleri açısından bu ayrımların farkında bile olmayan insanların var olmasıydı.

II. DEĞİŞEN ANADOLU MÜSLÜMANLIĞI VE TOPLUMSAL BASKI

Gittiğimiz hemen hemen her kentte Ramazan’da oruç tutmayanlara giderek artan boyutlarda baskı uygulandığı da bize anlatılanlar arasındaydı. Bu konu, yukarıda bahsettiğimiz türden kimlik kaynaklı toplumsal baskıdan farklılık gösteriyor.

Ancak, oruç konusu da toplumsal baskıyla ilgili olduğundan bu bölümün sonuna eklemeyi uygun bulduk. İktidarın uygulamalarından ya da dini cemaatlerin faaliyetlerinden kaynaklanan baskı türlerine ayrı bir bölümde değineceğiz.

Ramazanda Kamusal Alanlar

Bu...kent Ramazan ayı boyunca oruç tutmayan insanlar için tam bir kabusu andırıyor... Bu koca şehirde iftardan önce açık kafe, lokanta, pastane vs. bulmak imkansız. İşyerlerini açanlar ülkücülerin saldırısına uğruyor, işyerleri basılıyor, dağıtılıyor. Caddelerde sigara ya da su içmeye teşebbüs edenler herkesin gözü önünde öldüresiye dövülüyor... (Üniversitedeki) durum da şehirdekinden farksız... Gerekçeleri ise oldukça ilginç: Oruç tutanlara saygısızlık yapılamamış...Oruç ayı değil, sanki elem ayı.

Özgür Can, *Radikal Genç*, 2 Aralık 2007. ¹⁶

¹⁶ Yazısı yayımlandıktan sonra e-posta kanalıyla temas kurduğumuz Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencisi bu genç, bize yazdığı mesajda Özgür Can adının takma olduğunu, kendi deyimiyle, “malum egemen grupların şiddetine maruz kalmamak için” *Radikal* gazetesi yetkililerinden gerçek adını

Yukarıda alıntıladığımız Atatürk Üniversitesi öğrencisi gencin anlattıklarını, Ramazan'da Erzurum, Erzincan, Sivas ve Yozgat'ı gezen *Milliyet* muhabiri Filiz Aygündüz de yazmış. Aygündüz, aynı üniversitede konuştuğu ve gerçek kimliğini tıpkı Özgür Can gibi gizleyen bir öğrencinin "burada sanki Erzurumlular için oruç tutuyormuşsun gibi bir izlenim var" dediğini belirtiyor. Üniversite kantininde yiyecek ve içecek servisini kestiklerini, öğle yemeğinin kaldırıldığını söylüyor. Anlatılanların doğru olup olmadığını araştırmak için üniversiteye giden Aygündüz, söylenenleri doğruluyor.

Geçen yıl Ramazan boyunca açık olan bir pastanenin taşlandığından, Ramazan'da öğlen yemek yemek isteyenlerin ya otogar ya da devlet hastanesi lokantalarına gittiklerinden bahsediyor. Yazdıklarından, eğitilmiş kişilerin bile Ramazan'da yemek yiyenlere müdahale edebilecekleri anlaşılıyor. Yerel bir gazetede çalışan kadın bir köşe yazarına, seferi olduğu için çantasından poğaça çıkarıp yiyecek olsa ne yapacağını soran Aygündüz, "babayı ye derim" cevabını alıyor.

Atatürk Üniversitesi Fizik Öğretmenliği Bölümü'nden yeni mezun olmuş bir genç, "oruç tutana saygı şart" diyor." Bir önceki gün" otobüsten inen üç kişinin sigara yaktıklarından bahsedip, onlara "Hey Dadaş dedim" diyor, "Burası Erzurum, burada sigara içilmez!" Sigaralarını derhal söndürdüklerini ekliyor.¹⁷

Erzurum'da konuştuğumuz kişiler, Filiz Aygündüz'ün bahsettiklerini doğruluyorlardı. Otogar ve Devlet Hastanesi kantini dışındaki tüm lokantaların Ramazan'da kapalı olduğunu, üniversitede kantinlerin açık kaldığını ancak yemek çıkmadığını, Öğretmen Evi'nde bile Ramazan'da yemek verilmediğini, açık olan lokantaların halktan gelen baskılar sonucunda kapanmak zorunda bırakıldığını, açık kalmayı başarmış tek bir lokantanın ve birkaç Alevi kahvesinin ise Ramazan ayında camlarına perde örttüklerini öğrendik.

Ramazan'da Devlet Hastanesi kantininin basıldığı, yemek yiyen hasta yakınlarına müdahale edildiği, tüm Erzurumluların bu olayı bildikleri belirtildi. Geçen yıl öğle yemeği çıkararak bir lokantanın taşlandığını Erzurum'da konuştuğumuz herkes anlattı. Hatta, camları gazete ile kaplı ve kapanmış olan lokantayı bize de gösterdiler.

gizlemelerini rica ettiğini, böyle bir zorunluluk hissetmesinin bile yaşadığı kentteki "sosyal baskının" ne boyutlarda olduğunu gösterdiğini anlatıyordu. Bize mesajında da gerçek adını belirtmemiştii.

¹⁷ Filiz Aygündüz, "Anadolu Ne Kadar Hoşgörülü?" *Milliyet, Pazar* eki, 14 Ekim 2007.

Gittiğimiz kentlerin çoğunda Ramazan’da sokakta her hangi bir şey yemek ya da sigara içmek ise cesaret edilemeyecek kadar tehlikeli addediliyordu. Erzurum’da, Konya’da, Kayseri’de, Trabzon’da pek çok kişi, unutup da Ramazan’da sokakta sigara yaktıklarında sert uyarılara maruz kalmış, bazıları dayak bile yemişti.

Erzurum’da Atatürk Üniversitesi kantinlerinde yemek çıkmadığı için öğrencilerin, Aygündüz’ün gözlemlediği gibi, öğle yemeği yiyebilmek için üniversitenin uzağındaki Otobüs garı’na ya da Devlet Hastanesi’ne gittiklerini öğrendik. Evin dışında çay ya da sigara içilebilecek tek yer, Ramazan’da camlarını perde ya da gazete ile kapatmak şartıyla Alevi mahallesindeki kahvehanelerdi. ¹⁸

Ramazan’da açık olan Alevi kahvehanelerinden birinin sahibi, arasıra Sünnilerin “kardeş bu kahve de hep Alevi dolmuş” diyerek kendisine takıldıklarını, takılanları içeri çağırıp kahvedeki tek tük Aleviyi gösterdiğini, diğerlerinin hep Sünni olduklarını anladıklarında “Valla sen haklıymışsın” dediklerini anlatıyordu.

Ramazan’da oruç tutmamak lise ve ilkokul öğrencileri arasında bile bir sorundu. Erzurumlu lise öğrencisi bir genç, “hani bir laf var ya, memleketin doğduğu yer değil, doyduğu yerdir diye, bir insan eğer bu memlekette yaşıyorsa, ister istemez bu memleketin adetlerine uymak zorunda, eğer biz oruç tutuyorsak, başkaları da tutacak” diyordu. Tutmayan arkadaşlarını “dışladıklarını” söylüyordu.

“Peki siz kendi aranızda konuşurken farklı yaşayan insanlara saygı göstermek lazım, nasıl istiyorlarsa öyle yaşasınlar, örneğin kızlar başlarını örtmek istiyorlarsa örtsünler, istemiyorlarsa örtmesinler, ya da oruç tutmak istemiyorlarsa tutmasınlar, o da onların hakkı diye düşünenler oluyor mu?” sorumuzu, lise öğrencisi bir genç kız, “yoo” diyerek cevaplıyor, oruç tutmayanlara “direkt bu Kızılbaşdır denir, Sünni olsa bile Alevi diye tanınır” diyordu.

Türkiye’deki “laik-İslamcı” ayrışmasından genç yaştaki öğrencilerin de etkilendiği, arkadaşlarını bu ayrım çerçevesinde değerlendirdikleri anlaşılıyordu. Erzurum’da lise öğrencisi bir genç, ablasının devam ettiği meslek lisesinde bir “subay kızı” olduğunu, okuldaki kızların onun oruç tuttuğuna inanmadıklarını söylüyor, “subay kızı olduğundan mı inanmıyorlar” diye sordüğümüzde, “onun evinde Atatürk resmi falan

¹⁸ Erzurumdaki Alevi kahvehaneleri hakkındaki bu bilgiyi Aygündüz de(a.g.e) anlatıyor.

var ya, o yüzden” diyordu. Aynı zamanda, başını örtmediği için de oruç tuttuğuna inanılmıyordu.

Erzurum’da görüştüğümüz bir ilkokul öğretmeni, Ramazan’ın ilk gününde okula gelen çocukların, “öğretmenim oruçlu musun?” diye sorduklarını, birbirlerini ise “aslan mısın, tilki misin?” diye sorguladıklarını anlatıyordu. Mert olduğu için aslan oruç tutanları, kurnaz ve güvenilmez olduğu için de tilki tutmayanları simgeliyordu.

İstanbul Bağcılar’da bir Alevi, ilkokuldaki torunlarına Ramazan’da okul arkadaşlarının neden oruç tutmadıklarını sorduklarını, oruç tutmazlarsa cehenneme gideceklerini söylediklerini aktarıyordu.

Trabzon’da Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencisi ve Atatürkçü Düşünce Kulübü üyesi bir genç, Ramazan’da üniversite kantinlerin açık olduğunu ancak bazı günler oruç tutamayacakları gözönüne alınarak sadece kız öğrenciler için yemek çıktığını belirtiyordu. Birinci sınıftayken bir Ramazan ayında arkadaşlarıyla evde yemek yemişler, dışarı çıktığında sigara yakmıştı. Birden herkesin kendisine baktığını hissetmiş, ancak Ramazan olduğunu unuttuğundan bir anlam verememişti.

Yanına yaklaşmışlar, birisi “ne yapıyorsun lan sen” demişti. “Hiçbir şey, ne yapıyorum ki” diye sormuştu. Suratına bir tokat yemiş, “daha fazla dayak yememek için sinmişti”. “Burası Trabzon muhabbeti” yapmaya başlamışlardı. “Burası Trabzon’ karakteristik cümledir, ilk onunla başlarlar sizi uyarmaya” diyordu.

Aynı öğrenci bir başka sefer sabah erken bir saatte arkadaşıyla yürürken, yolda kimse gözükmeyi için sigara yakmış, birden omuzuna “bir baston darbesi” yemişti. Arkalarından koşup gelen yaşlı bir “amca”, “ne yapıyorsun sen, sizi gidi kâfirler” demişti. Oysa “saygısızlık olmasın diye” Ramazan aylarında “normalde” başkalarının yanında sigara içmediğini belirtiyordu.

Bir keresinde “inançlı” bir arkadaşı hasta olduğu için oruç tutamamış, yolda montunun altından “gizli gizli” bisküvi yerken bir kişi kendisine yaklaşır tokat atmış, klasikleşen cümleyle “ne yapıyorsun sen burada böyle, burası Trabzon” demişti.

Trabzon'da görüştüğümüz bir öğretmen, Ramazan'da ilköğretim okulları hariç “hemen hemen hepsinin” kantinlerinin kapandığını, oruç tutmayan öğrencilerin kendilerini “kamufle etme” gereği duyduklarını söylüyordu.

“Türkiye İslamiyet'inin en güzel yaşandığı ülkelerden biridir, Türkiye'de kimse oruç tuttuğu için horlanmaz, kimse namaz kıldığı ya da hacca gittiği için ayıplanmaz, herkes hacılara saygı gösterir, ama bu ülkede ne yazık ki oruç tutmayanlara yönelik saldırıları gördük, farklı olan insanlara tepkileri görünce ülkemiz nereye gidiyor diye ürküyorsun” diyordu.

Trabzon'da görüştüğümüz üniversite öğrencisi bir genç, her Ramazan'da üniversitede “bir- iki vukuat” olduğunu, ortamın gerildiğini, oruç tutmadıkları ya da sigara içtikleri için dayak yiyen arkadaşları olduğunu söylüyordu. Hatta üç yıl önce “silahlı bir yaralama” olayı bile yaşanmıştı.

Aynı üniversitede bir kız öğrenci, Ramazan'da oruç tutmadığı için kantine gitmiş, kantindeki bir kadın çalışan “benim ilkokula giden çocuğum bile oruç tutuyor, sen utanmıyor musun, yemek falan yok sana” demişti. Başka bir kız öğrenci, üniversiteye ilk geldiğinde Ramazan'da kantine gidip su almıştı. Arkasından gelen bir grup genç oruç tutmadığı için kendisini kınamışlardı.

Bir diğeri, üniversiteye ilk başladığında sınıfındaki öğrencilerden sadece birkaçının oruç tuttuğunu, şimdi ise “silme” bütün sınıfın oruçlu olduğunu, dersler iftar saatine denk geldiğinde iptal edildiğini belirtiyordu. “Sırf bu baskıya karşı durmak için” Ramazan'da sigara içiyordu.

“Hadi birisi bir şey yapsın diye içiyorum, yemin ediyorum bunu kasıtlı yapıyorum, gizli bir tarafta da değil, şu binanın önünde içiyorum” diyordu. Okuduğu üniversitenin, “oruç tutmadığı için bir öğrencinin öldürüldüğü Erzurum'a dönmesini istemediğinden” böyle davrandığını söylüyordu.

Görüştüğümüz bir erkek öğrenci, “Ramazan'da baskı var mı?” sorusunun Trabzon'da doğru soru olmadığını, asıl sorulması gerekenin baskı olmayan bir Ramazan hatırlanıp hatırlanmadığı olması gerektiği söylüyordu.

Trabzon'da görüştüğümüz kişilerden bazıları, yukarıda anlattıklarımızdan farklı bir tablo da çizdiler. Trabzon Sağlık Emekçileri Sendikası'nda görüştüğümüz bir kişi, Ramazan'da çalıştığı hastanenin yemekhanesinin geçen yıl "onarım bahanesiyle" kapandığını, ancak gelecek Ramazan'da bu uygulamanın "o kadar kolay olmayacağını" söylüyordu.

Trabzon Kadın Sanatçılar Derneği üyesi bir hanım, "on yıl öncesine kadar" Ramazan'da tüm lokantaların kapalı olduğunu, oysa şimdi kapalı lokanta kalmadığını, eskiden oruç tutmayana pek rastlanmazken artık pek çok kişinin oruçlu olmadığını, kentte üniversiteli gençlerin olmasının bunda rol oynadığını belirtiyordu.

Ancak, "gene de şu anda Trabzon'da sokakta bir şey yiyip içemezsin, İzmir'de, İstanbul'daki ortam burada yok" diyordu. "Sokakta sigara da içilemez, hoş kadınlar normal zamanda da içemez, ama gençlerin toplu olduğu semtlerde gençler içiyorlar, rahat rahat hem de" diye ekliyordu.

Trabzon'da İnsan Hakları Derneği'nden bir yetkili, Ramazan'da lokantaların bazılarının açık olduğunu, kendisinin ve arkadaşlarının Meydan Parkı'nda bile yemek yiyebildiklerini, kimsenin müdahale etmediğini söylüyordu. "Bizde sorun halkta değil devlette, laik bir cumhuriyet devleti ama Valilik'te çay ocağı açık mıdır diye sorarsanız, hiçbir zaman" diyordu.

Malatya'da Atatürkçü Düşünce Derneği'nde görüştüğümüz bir devlet memuru, devlet dairelerinde Ramazan'da çay servisi yapılmadığını, örneğin, kendi çalıştığı kurumda çay verilmediğini belirtiyordu.

Malatya CHP il merkezinden bir yetkili Ramazan'da lokantaların büyük çoğunluğunun eskiden beri kapalı olduğunu, üniversitenin büyümesi sonucunda ortamın rahatladığını söylüyor, ancak devlet dairelerinde durumun farklı olduğunu, Ramazan'da devlet kurumlarında yemek çıkmadığını, bu konuda CHP yönetimi olarak kendilerine çok sayıda şikayet geldiğini belirtiyordu.

Malatya'ya üniversite eğitimi için Mersin'den gelmiş bir öğrenci, "Mersin'de Ramazan'da bırakın lokantaları, içkili yerler dahi açıktır, oysa burada simitçi bile yok" diyordu. Bir Ramazan'da "dalgın olduğu bir esnada" sigara yakmıştı. Bir genç yanına yaklaşmış, "bizim abdestimizi bozma, söndür o sigarayı" demişti. "Ben de

oruçluyum ama unutmuşum işte, kusura bakma, orucu bozdum gördün mü” deyip sigarasını atmıştı. “Oruçlu değildim ama o baskı karşısında öyle davranmak zorunda kaldım” diyordu.

Bu yıl Ramazan’da Malatya merkezinde kısa kollu bluz giymiş iki genç kız yolda yürürken, arkalarından gelen bir erkek “bakın bunlar Malatyalı fahişeler” demiş, bir anda ortalık karışmış, kızlar “adama saldırmışlar”, polis çağrılmış, kendisinin de tanık olduğu bu olayda polis hiçbir müdahalede bulunmamıştı. “Resmen ‘Vurun Kahpeye’ sahnesi yaşandı” diyordu.

Malatyalı Alevi bir işadamı, iş çevrelerinde iş alamama kaygısıyla içkiyi bırakan, umreye, hacca giden çok kişi olduğunu, oruç tutmadıkları halde tutar gözüktüklerini söylüyor, “mahalle baskısı yoktur demek külliyen yalan” diyordu. Ramazan’da içkili lokantaların kapandığını, çay içilecek yer bile bulunmadığını, sokakta sigara içilemediğini belirtiyor, hatta bu yüzden olaylar çıktığından bahsediyordu. “ Memuru var, öğrencisi var, gidecek yer bulamıyor insanlar, hapis gibi” diyordu.

Malatya’da görüştüğümüz bir başka işadamı, Ramazan’da devlet dairelerinde çay ocaklarının kapatıldığını, çay içilen tek bir kamu kuruluşu bulunmadığını söylüyordu. Üniversitede dahi durum aynıydı.

Geleceğinden kaygılandığını belirtiyordu. En çok korktuğu konu ülkede giderek daha baskıcı bir ortam oluşmasıydı. Halkın “ekonomik krizle korkutularak” özgürlüklerin kısıtlandığını düşünüyor, “bundan daha büyük bir baskı olabilir mi, baskı bu” diyordu. “Yarınımız ne olacak” diye soruyor, “ekmeğim olmasın sorun değil, bu ülkede yaşayabileyim, kimse beni özgürlüklerimden etmesin” diyordu.

Malatya’da Eğitim-Sen üyesi bir öğretmen, Ramazan’da özellikle ortaokul ve liselerde kantinlerin kapatıldığını, kapanmasa bile kantine gidenlere psikolojik baskı uygulandığını, öğretmenlere çay servisi yapılmadığını söylüyordu. Ramazan’da bir öğrencisi bisküvi ikram etmiş, bisküviyi yediği için müdür muavini kendisini çağırılmış, “yahu ayıp değil mi böyle ulu orta bisküvi yemek” demişti.

Malatya’da bir başka okulda görev yapan öğretmen arkadaşlarından biri Ramazan ayında elinde çay bardağı ile koridorun başında öğrencileri içeri almaya çalışırken uyarılmış, elindeki bardakla orada dolaşamayacağı söylenmişti. Aynı gün bu

arkadaşları hakkında soruşturma açılmıştı. Hatta okulda Alevi öğretmenlerin bile oruç tuttuklarını belirtiyordu. Buna karşın, Malatya Pir Sultan Abdal Derneği üyesi bir kişi, oruç tutmadığı için hiçbir baskıyla karşılaşmadığını belirtiyordu.

Malatya’da görüştüğümüz ulusal medya kanallarından birinin temsilcisi, Ramazan’da çalıştığı ofisin “özgür hat” oluşturduğunu, “dini bütün arkadaşlarının” bile ofise gelip çay içtiklerini anlatıyordu. Ofisine uğrayan devlet görevlilerinden biri çay ikramını önce reddetmiş, daha sonra şeker hastası olduğunu ileri sürerek “hadi ben de içeyim bari” demişti.

Pastanelerde bile çay olmadığını söylüyordu. Geçen Ramazan’da muzipliği tutmuş, Cumhuriyet Pastanesi’ndeki garson “niyetli misiniz” diye sorduğunda “ben iyi niyetliyim, kötü niyetli değilim” demişti. Anlaşılmadığını sanan garson “oruçlu musunuz” diye tekrar sormuş, “oruçlu değilim, ama iyi niyetliyim” demişti. “Bir tanıdığım la yarım saatlik bir görüşmem vardı, son üç dakikasında geldi çay, kim bilir nereden buldularsa” diyordu.

Malatya’da yerel bir televizyonda bir kadın program yapımcısı, işyerinde oruç tutmayanların Ramazan yaklaştığı zaman kendilerini “hazırlamak zorunda” olduklarını söylüyor, öğle yemeği çıkmadığını belirtiyordu. Muhtemelen “gerek yok, tutmayanlar başlarının çaresine baksın” diye düşünülüyordu. Oysa bir işyerinde “normal zamanlarda öğle yemeği çıkartıyorsan, Ramazan’da da çıkartmak zorundasın” diyordu.

Geçen Ramazan’da “kentteki pavyonların bulunduğu, alt gelir grubundan erkeklerin kadınlarla buluşmak için gittikleri, kadınların çalıştığı yerlerin olduğu” Akpınar Meydanı’ndan geçerken kendisini “çok şaşırtan” bir manzarayla karşılaşmıştı. Dönerci ve lokantalara “çadır kumaşı çekildiğini” görmüştü. Bu tür bir semtte bile “işletme sahipleri kendilerini bunu yapmak zorunda hissetmişler demek ki” diyordu.

Ramazan’da Anadolu kentlerine gidenlerin büyük sıkıntı yaşadıkları da anlatılanlar arasındaydı. Batman’da görüştüğümüz bir gazeteci, Ramazan’da kentte açık lokanta olmadığını, tek tük açık olanların ya “perdeli” ya da üst katlardaki kafe türü mekanlar olduğunu söylüyordu.

Geçen Ramazan Japonya Büyükelçiliği'nden bir kişi bölgeyi gezerken kendisiyle görüşmeye gelmiş, “aç değil misiniz?” sorusu üzerine hayretle “bir şeyler yiyebilir miyim?” demişti. Buzdolabındaki bisküvi, süt ve meyve sularını ikram etmişti. Daha sonra kendisine bir teşekkür mektubu göndermişti.

Aynı kentte görüştüğümüz bir öğretmen, Ramazan'da öğretmenler odasında yemek yediğinde muhakkak birinin gelip kapıyı kapattığını anlatıyordu. Bir diğer öğretmen, kadın meslektaşlarının “rahatsız oldukları günlerde dahi” gönül rahatlığıyla bir şeyler yiyip içemediklerini, öğretmenler odasına girip bir-iki lokma bir şeyler yiyip hemen kaçtıklarını gözlemlemişti.

Öğretmenler arasında Ramazan'da oruç tutmadığı için çay içenlere bile “çok kötü bir şey yapıyorlar gözüyle bakıldığını söylüyor, “ama biz mümkün olduğunca üzerimizde yaratılan o baskıyı hissetmemeye çalışıp, normal, sıradan bir günmüş gibi yaşamaya çalışıyoruz” diyordu.

Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi'nde görüştüğümüz bir öğrenci, Ramazan'da kantinde kola içerken “ülkücü reislerin” yanına geldiklerini, “arkadaşım, oruç tutuyor musun?” diye sorduklarını anlatıyordu. Tutmadığını söylemiş, “tutmuyorsan, lütfen bunu burada içme” demişlerdi. Nedenini sorduğunda, “tutan var, tutmayan var” cevabını almıştı. “Peki ama burası kantin, madem oruçlusunuz burada durmanız bile yanlış” demişti. “Sen de kimsin” demişler, “içmeyeceksin” talimatıyla zorla oradan çıkartmışlardı.

Aynı üniversiteden bir diğer öğrenci, Ramazan olduğunu unuttuğu için bir keresinde sokakta yanlışlıkla sigara yakmıştı. Yanına bir grup genç gelmiş “ne yapıyon sen lan ” demişlerdi. Otobüse binip üniversiteye “zor kaçmıştı.” Sivas'ta görüştüğümüz bir Alevi, Ramazan'da sokakta sigara içenlere ıslık çalındığından, küfür edildiğinden bahsediyordu. Balıkesir'de görüştüğümüz bir genç Çanakkale'de öğrenciyken Ramazan'da çay içtiği için dört kişi tarafından sıkıştırılıp, dayak yediğini anlatıyordu.

Balıkesir'de bir öğretmen, çalıştığı okulda Ramazan'da kantinin kapanmadığını, ancak doğru dürüst bir servis alamadıklarını da belirtiyordu. Bir keresinde çay içmek istediğinde kantinci “hocam çay demlemiyorum, çünkü öğlene kadar bir demlik çay bile satamıyorum” demişti.

Oysa öğretmenler arasında oruç tutmayan “en az otuz kişi” olduğunu biliyordu. Baskıdan çekindikleri için çay içemediklerini düşünüyor, oruç tutanlara saygı gösterilirken tutmayanlara kimin saygı göstereceğini soruyordu. “Adına ne baskısı dersiniz deyin, baskı uyguluyorlar” diyordu.

Aynı kentte görüştüğümüz bir diğer öğretmen, kendi kendine baskı uygulamaya başladığından yakınıyordu. Ramazanlarda daha önce “gayet rahat bir şekilde” yemek yerken bunu 5-6 yıldır artık yapmadığını, etrafına baktığında çoğu meslektaşının oruç tuttuğunu gördüğünü, onların arasında çay bile içemediğini söylüyordu. “Öyle bir baskı kendimde hissetmeye başladım” diyordu.

Aynı konuya Denizli’de görüştüğümüz bir üniversite öğretim üyesi de değiniyor, eskiden Ramazan’da sokakta birşeyler yiyebilirken şimdi tereddüt ettiğini, “acaba yenir mi”, “yense bir şey olur mu” diye düşündüğünü söylüyordu. Üniversite kantininde bile yemek yemekten çekiniyordu.

Kayseri’de de Ramazan’da çoğu lokanta kapanıyordu. Görüştüğümüz bir öğretmen, oruç tutmayanlara neden tutmadıklarının sorulduğunu belirtiyordu. Eğitim- Sen üyesi bir öğretmen, üç-beş yıl öncesine kadar Ramazan’da açık lokanta olmadığını, açılan lokantaların taşlanıp kapatıldığını anlatıyor, “şimdi lokantalar açık ama sokakta yiyemezsiniz, pis pis bakarlar” diyordu.

Bir diğer öğretmen, okullarda öğretmenler arasındaki “arkadaşlık ilişkileri belli bir seviyede” giderken, Ramazan ayı geldiğinde ilişkilerde bir gerilme hissedildiğini, aynı gerilimin komşuluk ilişkilerinde de yaşandığını söylüyor, “oruç tutmuyorsan senden uzaklaşıyorlar” diyordu.

Kayseri’de Ramazan aylarında üniversite ortamı da geriliyordu. Geçen yıl Erciyes Üniversitesi’nde oruç tutanlarla tutmayanlar arasında olaylar olmuştu.

Görüştüğümüz bir öğretim üyesi, o sıra bir fakültenin dekanlığını yürütüyordu. Ramazan’da oruç tutmayan öğrencilere karşı tepkileri kırmak için fakülte kantinine gitmiş, hiçbir öğrencinin oturmaya cesaret edemediği “ülkücü reislerin” koltuğuna oturmuş, sigarasını yakıp çay içmeye başlamıştı. Yanına gelen bir “ülkücü” genç, “profesör olmuşsun ama adam olamamışsın” demiş, onunla birlikte kalabalık bir grup kantini terketmişti.

Kayseri’de bir kahvede konuştuğumuz Alevi bir işçi, İslami kesimden birine ait büyük bir işletmenin fabrikasında çalışıyordu. Ramazan’da gizli yemek üzere cebine sakladığı ekmek fabrika girişinde görevliler tarafından üstü aranıp elinden alınmıştı.

Ramazan’da işyerinde yemek yiyemeyeceklerinin kendilerine bildirildiği söylenmişti. Midesi rahatsız olduğu için yemek yemesi gerektiğini idareye belirtmiş, doktor raporuyla yemek yemesine izin verilmişti. Kahvedeki diğer işçiler söylenenleri doğruluyor, işletmelerde oruç tutmadıkları bilinenlerin ya işten çıkarıldıklarını ya da “istifaya zorlamak için” ağır işlere verildiklerini söylüyorlardı.

Kayseri Pir Sultan Abdal Derneği’nde görüştüğümüz bir Alevi, tanıdığı başı açık bir kadının geçen Ramazan’da çocuğunu okula götürürken saldırıya uğradığını, “Ramazan’da nasıl açık gezersin” diyerek kadını dövdüklerini anlatıyordu. “Ramazan’da çay içerken, yemek yerken görülene iş vermezler” diyordu. Bir diğeri, “adam evden oruç tutuyorum diye çıkar, gelir bizim kahvede gizlice yer” diyerek oruç konusundaki baskının kişileri bu tür hileli yollara saptırdığını anlatıyordu.

Konya’da da durum farklı değildi. Görüştüğümüz bir öğretmen, Ramazan’da çoğu lokantanın kapalı olduğunu, okullardaki öğretmen odalarında bile semaverlerin kaldırıldığını anlatıyordu. Kentte görüştüğümüz bir doktor, Ramazan’da hastanenin yemekhanesinin açık olduğunu, ancak yüz seksen doktor arasında yemeğe gidenlerin sayısının on kişiyi bulmadığını, bin kişiye yakın personelden yemeğe gidenlerin otuz-kırk kişiyi geçmediğini belirtiyordu.

“Muhtemelen yarısı oruç tutmuyordur ama yemeğe de gitmezler” diyordu. Kimsenin başkalarına oruçlu olup olmadıklarını sormadığını, oruç tutmayanların “oruçlu gibi takıldığını” söylüyordu.

Konyalı bir işadamı yukarıdaki anlatılanlardan farklı bir tablo çiziyor, Ramazan’da “restoranların kapalı falan” olmadığını, hatta “biraz abartarak söylüyor olsa bile” kendisinin dahi “yahu artık yeter ya, bari yerken arkanı dön de yoldan geçen seni görmesin diyeceğim, yani masasını sandalyesini sokağa atmış yemek yiyen insanlar görüyoruz, tamam oruç tutmayabilirsin, ama ağzını aç aç benim karşımda yemeni de saygısızlık diye nitelendiririm” diyordu.

Konya’da “hiçbir zaman bir kapalılık, bir baskı, bir sıkıntı” olmadığını belirtiyor, “hatta şimdi Konya’lılar paranın tadını öyle bir aldılar ki inanın para İslamiyet’in önüne geçti, para bizi artık bozdu” diyordu.

İstanbul Bağcılar’da belediyeden emekli bir memur AKP iktidarıyla birlikte Ramazan’da belediyede çay ocaklarının kapandığını belirtiyordu. “Ramazan ayında gelin, birlikte Bağcılar Belediyesi’nin atölye garajlarına ya da belediye başkanlığına gidelim, yemekhane ve çay ocakları kapalı mı değil mi görürsüz” diyordu.

Bağcılar’da baskı olmadığını söyleyenlerin “kesinlikle yalan konuştuklarını”, en azından komşunun gelip “niye Ramazan’ı tutmuyorsun, niye başını örtmüyorsun” diye sorgu sual edeceğini belirtiyordu.

İstanbul Sultanbeyli’de görüştüğümüz bir Alevi hanım, çalıştığı dönemlerde Sarıgazi’deki işyerinde Ramazan’da herkes oruç tutarken kendisinin tutmadığını, bu nedenle arkadaşlarının hiçbirinin kendisiyle konuşmadıklarını anlatıyordu. İşyerinde yemek çıkmıyordu, dışarıda yiyordu, ancak “yiyordum ama onlar da beni yiyorlardı” diyordu.

Ramazan’da pek bir sıkıntı yaşanmadığını ya da nadiren olay çıktığını duyduğumuz kentler de vardı. Adapazarı Eğitim-İş üyesi bir öğretmen, Ramazanlarda çalıştığı okulda sorun yaşanmadığını, okul kantininin açık olduğunu belirtiyordu.

Adapazarı Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı üyesi bir hanım, kentteki restoranların açık olduğunu belirtiyor, oruç baskısına tepki göstermiş olmalarının bu rahat ortamı sağlamakta rol oynadığını düşünüyordu.

Bir keresinde oruç tutmadıkları için üniversite öğrencileri sokakta dövülmüş, kendisi dahil bir grup kadın durumu protesto için “bulvara” gidip hep beraber sigara içmişti. Hiç kimse dönüp bir şey diyememişti. “Gerek olursa yine yaparım” diyordu.

Aydın’da CHP merkezinde görüştüğümüz bir kişi, Ramazan’da hiçbir sorun yaşamadıklarını, içkili yerlerin bile açık olduğunu belirtiyordu. Atatürkçü Düşünce Derneği’nde bir öğretim üyesi, kampüste böyle bir sorun yaşandığını “hiç duymadığını” söylüyordu.

Denizli’de bir işadımı, Ramazan’da oruç tutmayanların yadırganmadığını, ancak oruç tutanlar yanında aleni yemek yiyenlerin kınandığını belirtiyordu.

Denizlili bir doktor yukarıdaki görüşe katılmıyor, Ramazan’da kentte bazen gruplar arasında sürtüşme ve çatışmaların vuku bulduğunu söylüyordu. Bir keresinde kendisinin de tanık olduğu bir olayda gençler arasında oruç nedeniyle arbede çıkmış, bazı gençler yaralanmıştı. Bu tür olayların üniversitede zaman zaman yaşandığını anlatıyordu.

Eskişehir Tabip Odası üyesi bir doktor, çalıştığı hastanede çay ve sigara içebildiklerini, kantinin açık tutulduğunu, ancak “oruç tutmasa idarenin göreceği ya da idarenin kulağına gideceği” kaygısıyla yemeğe çıkmayan çok kişi olduğunu söylüyordu. Çay içtiğinde “a oruç değilmişsin diyen tipler çıkıyor karşımıza” diyordu.

Eskişehir Sosyal Demokrasi Derneği üyesi bir eczacı, lokantaların Ramazan’da açık olduğunu, bu açıdan kentte sorun olmadığını söylüyor, “ama şöyle bir şey de var, eskiden çok daha rahattı, bütün içkili lokantalar açıktı, sokakta sigarasını içerdi millet” diyordu. Geçmişte eczanesinde öğle yemeğini yerken şimdi “çok kötü baktıkları için” yiyemiyordu.

Eskişehir Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir hanım, Ramazan’da verilen iftar davetlerinin çoğaldığını, bu ilginin hem tepki almamak hem de iktidara yakın görünmek arzusundan kaynaklandığını belirtiyordu.

Eskişehir Eğitim-İş merkezinde gördüğümüz bir öğretmen, kendi çalıştığı okulda çay servisi yapıldığını, ancak öğrencilerin başka öğrenciler tarafından kınanacaklarını bildiklerinden kantinden rahat alışveriş yapamadıklarını anlatıyordu.

Eskişehir Kadın Platformu üyesi bir genç kız, Ramazan’da arkadaşlarının öğle yemeği için bir lokantaya girecekken yanlarından geçen bir erkekle eşinin “kılıklarına da bak” dediklerini, arkadaşlarından birinin “ne varmış kılığımızda” demesi üzerine olay çıktığını, yumruk yiyen arkadaşlarının karşıdaki karakol önünde duran polislerden yardım istediklerini, kimsenin ilgilenmediğini anlatıyordu.

Olay büyüyünce karakola götürülmüşlerdi. Karakoldaki polisler arkadaşlarına ve saldırıda bulunan kişiye farklı muamele etmişler, polislerden biri “bunlar öğrenci

milleti zaten, ne yapsan hak ediyorlar ama sen boş ver, sinirlenme, gel biz seninle iftar açalım” demişti.

Tüm bu anlatılanlardan çıkarsadığımız sonuç, Anadolu Müslümanlığında eskiden var olan hoşgörünün, oruç tutmayanlar oruçlu kişilerin yanında bir şey yemek ya da içmek için izin istediklerinde oruç tutmanın nefsin sınanması olduğu, başkaları için değil Allah rızası için oruç tutulduğu, başkalarının yiyip içtiklerinin kendilerini katiyyen rahatsız etmeyeceği cevabının yerini dayatmaya bıraktığı, oruçluların tutmayanlar üzerinde baskısına dönüştüğüydü.

Oruç tutmak sanki tuhaf bir kandırmacaya yol açmıştı. Oruç, nefsin terbiyesi için değil, ancak başkaları da yemedikleri takdirde dayanılabilecek, aksi halde yeme arzusu duyulup orucun bozulacağı tehlikesine her daim açık, bir tür mecburiyet olarak algılanıyor gibiydi.

III. DEĞİŞTİRİLEMEYEN KİMLİKLER VE TOPLUMSAL BASKI

Bu bölümde, doğduklarında edindikleri, kendi seçimleri yerine kendilerini grubun bir üyesi olarak buldukları kimliklerinden dolayı yaşadıkları kentlerde toplumsal baskı ve önyargılara maruz kalan kesimleri ele alacağız. Bu baskılar hakaretten yalnızlaştırmaya, iş bulamamaktan ticari hayattan dışlanmaya kadar varan değişik biçimler almaktadır.

Aktaracağımız hikayeler, etnik ve dini kökenleri nedeniyle azınlıkta kalan Aleviler, Romanlar ve Hıristiyanlar ile tarih boyunca erkeklerin egemen dünyasında toplumsal muhafazakârlığın kamu yaşamının kenarına ittiği kadınlara ilişkin.

Romanlar ve Hıristiyanlar hakkında derinlemesine inceleme yapmak araştırmamız kapsamında değildi. Rastladığımız bir iki örnekten hareketle, bu iki gruptakiler hakkında ancak kısmi gözlemlerle yetineceğiz.

Anadolu'nun Görünmeyen, “Görünmemek” Zorunda olan Mağdurları: Aleviler

Gittiğimiz kentlerden birinde görüştüğümüz bir doçent ile bir sivil toplum kuruluşunun başkanı¹⁹ yıllardır tanışıyor ve bu kuruluşun etkinliklerinde aktif olarak çalışıyorlardı. Her ikisi de Aleviydi. Ancak, birbirlerinin Alevi olduğunu konuşmamız sırasında öğrendiler. Belki önemsemediklerinden

¹⁹ Kimlikleri anlaşılabilir kaygısıyla kentin ve kuruluşun isimleri verilmemiştir.

daha önce kimliklerinden bahsetmemişlerdi, belki de gizleme ihtiyacı hissettiklerinden. Herkesin diğerlerinin hayatını bildiği bu küçük kentte o güne kadar konuyu hiç açmamış olmaları bize tuhaf gözükse de nedenini sormadık.

Araştırmayı yürüttüğümüz kentlerin çoğunda, özellikle Alevi nüfusun büyük olduğu Erzurum, Kayseri, Malatya, Sivas gibi illerde, Aleviler toplumsal baskı ve ön yargılara en çok maruz kalan kesimler arasında ön plana çıktı.

Eskişehir’de görüştüğümüz Hacı Bektaş Veli Vakfı’ndan bir yetkilinin söylemiyle, “Alevi ayrımının yapılmadığı tek yer mezarlık”tı. Alevilere karşı olan önyargı ve toplumsal baskıların, kimi kentlerde daha az belirgin olsa bile, hemen hemen her yerde mevcut olduğu izlenimine kapıldık.

Malatya’da konuştuğumuz Alevi bir işadının yorumuyla aktaracak olursak, bu önyargıların en az olduğu kesimler arasında bile kendilerinden “ama” çekincesiyle bahsediliyordu. “Alevi ama iyi bir insan”, “Alevi ama dürüst bir kişi” vb. gibi.

Baskı ve önyargılara isyan edip Alevi dernekleri kanalıyla mücadele edenler olduğu gibi, baskılardan yıldıdığı için ya da işine zarar verir korkusuyla Sünni ibadet ve gelenekleri yerine getiren, getiriyor gözükken, ya da kimliğini saklayan Aleviler de vardı.

Türkiye’de Alevilerin kimliklerini gizledikleri eskiden beri bilinen bir gerçek. Tarih boyunca Sünnilerin dünyasında önyargı ve bastırılmayla karşılaştıkları için Alevilerin pek çoğu kendilerini korumak adına kimliklerini söylemiyor. Nüfus sayımlarında da bu konuda soru sorulmadığından, Türkiye’de yaşayan Alevilerin nüfustaki oranını tam olarak bilmiyoruz.

Aleviler arasında kimlik gizleme, araştırma sürecince bizim de sık duyduğumuz konular arasındaydı. Malatya’da Pir Sultan Abdal Derneği üyesi bir kişi, “birçok Alevi sana kimliğini söylemez, sorsan ne Aleviyim ne Sünniyim der, böylesine bir sindirilmişlik var” diyordu.

Alevilerin köylerden kente geldiklerinde “komşularından çekindikleri için çocuklarının adını değiştirip Hasan, Hüseyin, Ali yerine Orkun gibi isimler vermeye

başladıklarından” söz ediyordu. Oysa görüştüğümüz bir Alevi²⁰, isminin Ebubekir olmasına rağmen hayatı boyunca ayrımcılıktan kurtulamadığından yakınıyordu.

Alevi isimler konusunu Erzurum’da görüştüğümüz Alevi bir hanım da gündeme getiriyor, “sırf isimleri ‘Haydar’ olduğu için bugün ticarete sıkıntı çekenler bile var” diyordu.

Nitekim, Erzurum’da görüştüğümüz kişilerden tesadüfen ismi ‘Haydar’ olan bir esnaf, “Alevilere has bir isim taşıdığı” ve bu nedenle hayatı boyunca sıkıntı çektiğini belirtip, “Sünni kesim bizden alışveriş yapmaz” diye ekliyordu.

Kimi zaman da kimlikleri doğdukları kentten anlaşılabilirdi. Trabzon’da Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde bir öğrenci, Tokatlı olduğunu her söylediğinde “Alevi misin?” sorusuyla karşılaşılıyordu.

Erzurumlu Alevi bir hanım, kentte Alevi nüfusun geçmişte daha fazla olduğunu belirtip, “ezildiler, göç edip gittiler, ya da kendilerini gizliyorlar” diyordu.

Adapazarı Eğitim-Sen üyesi bir öğretmen, otuz yıl önce apartmanlarına taşınan ve sıcak ilişkiler kurdukları bir ailenin ancak bir yıl sonra kendilerine açılıp Alevi olduklarını söyleyebildiklerini anlatıyor, bu “sırrı” kimseye açmamalarını tembih ettiklerini ekliyordu.

Kayseri’de bir türkü evinde görüştüğümüz genç kızlardan biri, yanındaki on yıllık arkadaşının Alevi olduğunu yeni öğrenmişti.

İstanbul’un Sultanbeyli semtinde görüştüğümüz bir lise öğrencisi, Alevi olduklarını bildiği pek çok arkadaşının kimliklerini gizlediklerini söylüyordu.

Eskişehir’de Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı yetkililerinden biri, vakfı kurmadan önce kentteki pek çok Alevinin kimliklerini gizlediğini belirtiyordu.

Trabzon’da Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde solcu bir öğrenci, Alevi arkadaşlarının yurtlarda kimliklerini kimseye söylemediklerinden, Ramazan’da oruç tutuyor gibi gözüküp gizli gizli yemek yediklerinden bahsediyordu.

²⁰ Kimden bahsedildiği anlaşılabilir çekincesiyle kentin adını vermiyor.

Eskişehir’de Kadın Platformu üyesi bir kişi, Alevilerin işyerlerinde kimliklerini açıklamadıklarını, açıkladıkları takdirde çalışma arkadaşları tarafından oruç tutmadıkları için kınandıklarını, erkeklerin cuma namazına gitmeye zorlandıklarını belirtiyordu.

Hatta, Mahmudiye’de ortaokul öğrencisiyken din dersi öğretmenleri, kendisi dahil, Alevi olduğunu öğrendikleri öğrencileri masaya çıkartıp namaz kıldırıyorlardı.

Malatya Cem Vakfı’ndan bir yetkili, tanıdığı bir ailenin oğlunun din dersi hocası hakkında, Aleviler’e ilişkin yakışsız sözlerinden dolayı, şikayetini aktarıyordu. Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün²¹ bu gibi konularda hassasiyet gösterdiğini, Alevi öğrencilere zorla namaz kıldırarak ya da Aleviler aleyhine konuşmak gibi davranışlara izin vermeyeceğini, “Alevisiyle, Sünnisiyle, sağıcıyla, solcusuyla 80 öncesi olaylardan Malatya’nın ders aldığını” ekliyordu.

Ancak, kimlik gizlemek bazı durumlarda pek de kolay olmayabiliyordu. Alevi nüfusun yoğun olduğu kentlerde büyük bir cemaat oluşturduklarından, kente gelmeden önce yaşadıkları Alevi köyler bilindiğinden ya da kentteki Alevi mahallelerinde oturduklarından, kimi zaman kimliklerini saklamaları olanaksız gözüküyordu.

Kimliğini gizlemeyen Sivas’ta Cumhuriyet Üniversitesi öğrencisi bir genç, kente ilk geldiğinde Sivashlı bir kızla arkadaşlık etmeye başlamış, kıza Alevi olduğunu söyleyince terk edilmişti. “Benimle bir sorunun var mı?” diye sorduğunda, “yok” demişti kız, “sadece Alevi olduğun için”.

Ailesinin bu beraberliği “kesinlikle” kabul etmeyeceğini de eklemiştir. “Ha, tamam o zaman” demiştir. Bu olay için, “ilk defa karşılaştığımdan bana şok gibi birşey oldu” diyordu.

Kayserili genç bir mimar hanım, ortak proje yaptığı tesettürlü bir arkadaşıyla çok iyi tanıştıklarını, üniversitede doçent olan tanıdıkları bir genci kendisiyle tanıştırmak

²¹ Cem Vakfı, Hacı Bektaş Veli Derneği gibi merkeze daha yakın olduğu söylenen Alevi kurumlarının devlet dairelerindeki uygulamalara ilişkin bu tür olumlu yorumlarına, görüştüğümüz “solcu” ya da “muhalif” kimlikteki Aleviler katılmıyor, bu davranışların “göstermelik” olduğunu belirtiyorlardı.

istediğini, ancak arkadaşına Kürt ve Alevi olduğunu söylediğinde bu konunun bir daha lafını etmediğini anlatıyordu.

Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi'ndeki Sivaslı bir Alevi öğrenci, "ortalıkta 'Aleviyim' diye" gezinmediğini, ancak soran olursa gizlemediğini belirtiyordu. Kimliğini her açıkladığında Alevilerle ilgili olumsuz fikirler hakkında soru sorulduğunu, onun ötesinde bir ayrımcılıkla karşılaşmadığını anlatıyordu.

"Ancak, benim çevremdeki insanlar biraz daha aydın ve demokrat oldukları için öyle bir ayrımcılığa maruz kalmadım" diye ekliyordu.

İstanbul, Sultanbeyli'de lise öğrencisi Alevi bir genç kız, arkadaşlarıyla arası açılmasın diye okulunda kimseye Alevi olduğunu söylemediğini belirtiyordu. Bir sınıf arkadaşı kendisine Tokatlı ama Alevi olmadığını söylemiş, neden bu açıklamayı yapmak zorunda hissettiğini sorduğunda, "Aleviler gibi olmak istemem, Aleviler oruç tutmuyor, namaz kılmıyor, abdest almıyor, mum söndü yapıyorlarmış" demişti.

Sultanbeyli'ye geldiğinden beri ciddi bir ayrımcılıkla karşılaşmıştı. "Herkes Aleviliği kabus görmüş gibi görüyor" diyordu.

Alevilere karşı toplumsal önyargılar arasında en sık duyduğumuz şikayet, "yemek" konusundaydı. Örneğin, Erzurumlu Aleviler yaşamları boyunca pek çok kez, "Alevilerin yemekleri yenmez" sözünü duymuşlardı. Komşularına dağıttıkları kurban etlerinin gözlerinin önünde köpeklere atıldığından, komşularına aşure gönderdiklerinde çöpe döküldüğünden bahsettiler.

Erzurum'da Alevi kahvesinde görüştüğümüz bir kişi, "herkes elimizden yemez" diyordu, "kurbanı mesela hayatta yemezler, haram diye". Bu tür önyargıların yeni olmadığını, "kendini tanıdığından beri böyle olduğunu" ekliyordu.

Kayserili bir Alevi, babasının köyde ekin biçmeye gelen Çerkezlerin Alevilerin kestiği eti yemeyeceklerini bildiği için aç kalmasınlar diye yemeği pişiren Alevi arkadaşına yüksek sesle eti hangi kasaptan aldığını sorduğunu, kasabın adını duyunca "ha, tamam, onun eti helaldir" dediğini anlatıyordu.

İstanbul Sultanbeyli’de Alevi kahvesinde görüştüğümüz bir kişi, bu semte ilk geldiklerinde mahallelerinde su olmadığını, Sünni mahallesindeki kuyudan su almaya gittiklerinde “siz bu suyu almayın, siz abdestsizsiniz” dendiğini hatırlıyordu.

Kahvede oturan diğer iki arkadaşıyla birlikte mahallelerine taşınan çok fakir bir Sünni aileye kömür ve erzak yardımı yaptıklarını, ancak bir gün eşinin bu fakir ailenin hanımını verdikleri kurban etini kediye yedirirken gördüğünü, o günden beri üçünün de bu aileyle görüşmeyi kestiklerini anlatıyordu.

Eşi, mahallelerindeki bir Sünni hanımın başka bir hanıma “bunlar Alevidir, Kızılbaş, ekmeğe tükürüp sana öyle verirler” dediğini duymuştu.

Hatta bu konuda, trajikomik bir hikaye bile dinledik. Erzurum’da Alevi kahvesinde görüştüğümüz bir kişi, arkadaşının başından geçen bir olayı anlattı. Arkadaşının tanıdığı bir Sünni, kurban kestirmek için Alevi olduğunu bilmediği bir kasabı çağırmıştı.

Kurbanın sahibi, bu konuda dikkatli olduğunu, kurban kesenin Alevi olması halinde etinin yenmeyeceğini söylemişti. Bunu duyan kasabın kardeşi, “abi bizim Alevi olduğumuzu söyle de eti bize versinler” demişti. Bunu kurban sahibine söylediklerinde, anlaşılan kurbanı ödediği para haram korkusundan daha ağır bastığından, duymamazlıktan gelmişti.

Bir diğer şikayet konusu, Aleviler aleyhindeki yakıştırmalardı. Konuştuğumuz pek çok Alevi, kendilerinden “Kızılbaş” lakabıyla bahsedilmesinden büyük rahatsızlık duyuyordu. Hatta, Eskişehir Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı’ndan bir yetkili, yayınladığı bir kitapta “Kızılbaş” kelimesini kullandığı için bir öğretim üyesi aleyhine dava açmıştı.

Birçok Aleviden, ilkokuldaki çocuklarının okul çıkışı peşlerine takılan arkadaşlarının arkalarından “Alevi, Alevi” diye bağırıp alay ettiklerini duyduk.

Erzurum’da Alevi kahvesinde görüştüğümüz genç bir erkek, bir yıl önce çocuğu ilkokula gittiğinde arkadaşlarının ona “Alevi, “Kızılbaş” diye takıldıklarını, çocuk eve geldiğinde Aleviliğin ne demek olduğunu sorduğunu, anlatıldığında ise “peki ama

niye bize Kızılbaş diyorlar?” sorusuyla karşılaştığını anlatıyordu. Bu kelimeyi söyleyen arkadaşları büyüklerinden duyduklarını da aktarmışlardı.

Sivaslı Alevi bir avukat, Alevi olduğunu bilmeyenlerin hayatı boyunca yanında Alevilerden konuşurlarken, “Kızılbaş” dediklerini duymuştu. CHP il örgütünde aktif Erzurumlu bir Alevi hanım, “zaten” diyordu, “Aleviyim dediğin zaman adamlar sana öyle bir bakıyorlar ki sanki sen Türkiye vatandaşı değilsin, başka bir yerden gelmişsin.”

Alevilerin Allah’a inanmadıkları da Erzurumlu Alevi bir hanımın sık sık duydukları arasındaydı. “Sen Alevisin, Müslüman değilsin, oruç tutmuyorsun, namaz kılmıyorsun, hepsi söyleniyor” diyordu.

Sivas’ta görüştüğümüz bir Alevi, Sünni Müslümanların “Aleviliği her ne kadar lafla İslam içi görseler de, beyinlerde, zihinlerde Alevilik İslam dışıdır, kâfirliktir” diye düşündüklerinden şikayet ediyordu.

İstanbul’da Bağcılar’da oturan Alevi bir hanım, komşularının evlerinde katıldığı toplantılarda Kur’an okunduğunda, “komşu kadınlar başlarlar Aleviler şöyle, Aleviler böyle demeye” diyordu.

Özellikle namusları hakkındaki yakıştırmalar Alevi toplum içinde büyük bir tepkiyle karşılanıyordu. Erzurum’da konuştuğumuz bir Alevi taksi şöförü, Sünni bir müşterisinin anlattığı bir konuyu bize aktarıyor, müşterinin eşini kendisiyle çarşıya pazara gönderdiği için bir Aleviye nasıl olup da karısını emanet edebildiğinin komşuları tarafından sorgulandığından bahsediyordu.

Alevilerin “namusuna” güvenilmeyeceği doğrultusundaki bu tür sözleri pek çok Alevi bizzat duyduğundan bahsetti.

Aydın’da bir Alevi hanıma başka kentlerden okumaya gelen Alevi gençler, üniversitede tanıştıkları arkadaşlarının kendilerine ilk sordukları sorunun “mum söndü” olduğunu söylemişlerdi.

Gittiğimiz kentlerden birinde²² görüştüğümüz bir Alevi, sağlık ocağında hemşire olan kız kardeşinin aktardığı bir hikayeyi anlatıyor, kız kardeşiyle aynı yerde görevli “türbanlı” bir doktorun, kuruma temizlikçi olarak giren bir hanıma Alevilerin nasıl mum söndü yaptıklarını sorduğunu söylüyordu. “Şimdi gidip yüzyüze konuşsak” diyordu, “sizin yanınızda konuşmaz, benim kardeşim devlet memuru, korkudan ne yapacağını bilmez”.

Eskişehir Hacı Bektaş Veli Kültür Vakfı yetkilisi, kendi karakteriyle ilgili hiç kimseden kötü söz işitmediğini, ancak yanında Aleviler için “mum söndü yapıyorlar, ana bilmezler, bacı bilmezler” dendiğini belirtiyordu.

Aleviler yaşadıkları kentteki olumsuz ya da kınanan olaylardan kendilerinin sorumlu tutulmasından da şikayetçiydiler. Erzurum’da görüştüğümüz bir Alevi, kentte kötü bir olay yaşansa, hemen “bunu kesin bir Kızılbaş yapmıştır” yargısına varıldığından söz ediyordu.

Balıkesir’de görüştüğümüz bir öğretmen, Balıkesir’e ilk gittiğinde meslektaşlarından birinin öğretmenler odasındaki masanın üzerinin çizildiğini farkedip “bunu falanca hain yapmıştır, yapmışsa o şerefsiz yapmıştır” dediğini hatırlıyordu. Bahsi geçen kişinin kimliğini araştırdığında okulda görevli bir Alevi olduğunu öğrenmişti.

İstanbul Bağcılar’da görüştüğümüz bir Alevi, Bulgar göçmeni bir tanıdığının Ramazan’da oruç tutmadığı için kendisine sorulan soruları cevaplamakta güçlük çekip “Aleviyim” diyip kestirip attığından, onun davranışlarından bile Alevilerin sorumlu tutulduğundan bahsediyordu.

Kayseri’de Alevi bir işkadını, iki yıl önce oturduğu mahalleye arabayla devamlı gidip gelen bir gencin mahallelinin dikkatini çektiğini, mahalledeki hanımların bu gencin muhtemelen apartmanlardan birindeki Alevi kıza geldiği yorumunu yaptıklarını, oysa gencin aynı apartmanda oturan “türbanlı” bir kızın erkek arkadaşı olduğunun anlaşıldığını anlatıyordu.

İnsanlık adına en utandırıcı örneği ise Sivas’ta Hacı Bektaş Veli Derneği’nden bir yetkili anlatıyordu. Çocukluğunda yaşlı Alevilerin sakalına katran sürüldüğü ve arkalarına teneke bağlandığı unutamadığı acı anılar arasındaydı.

²² Kimliği tanınabilir çekincesiyle kentin adını vermiyoruz.

Bu örneklerin gösterdiği gibi, Alevilerin, Sünnilerin hakaretlerine her an maruz kalabilecekleri, her an aşağılanabilecekleri bir ortamın varlığından ciddi rahatsızlık duydukları kesindi. Bunun sonucunda, eskiden var olan ve kamuoyunda sürekli vurgulanan “birbirinden kız alıp vermelerin”, dolayısıyla Sünniler ve Aleviler arasındaki ilişkilerin, giderek daha sorunlu olacağı söylenebilir.

Nitekim, yukarıda bahsettiğimiz 1999 ve 2006 yıllarında yürütülmüş ankete dayalı iki çalışma karşılaştırıldığında, bu ilişkilerin olumsuz yönde geliştiği görülmektedir. Bu çalışmaların sonuçlarına göre, 1999 yılında kızının ya da oğlunun farklı mezhepten biriyle evlenmesini Türkiye halkının yaklaşık 42’si kabul etmezken, 2006 yılında oran yaklaşık % 9 artarak yaklaşık %51’e çıkmıştır.²³

Buna karşın, 1999 yılında kızının ya da oğlunun Müslüman olmayan biriyle evlenmesine karşı çıkanların oranı kızlar için yaklaşık %76, erkek çocuklar için %71 iken, 2006 yılında yaklaşık %4 ile %6 arasında düşüş göstererek sırasıyla %70 ve %67’ye düşmüştür. Diğer bir deyişle, Müslüman olmayan biriyle evlenmeye olumlu bakış oransal olarak artış gösterirken, farklı mezhepten evliliğe olumlu bakış düşüş göstermektedir.

İki kesim arasındaki gerginliğin arttığına örnek olarak, Erzurum’da CHP İl Merkezi’nde kadınlarla yaptığımız ortak toplantıda Alevi bir hanımın, kızının Sünni bir Müslümanla evlenmesine kesinlikle karşı çıkacağını söylemesi üzerine başlayan tartışmayı gösterebiliriz.

Bu söze Sünni bir hanım- belki de, alışılmadık bir şekilde güçsüz tarafın güçlü tarafı küçümsemesi nedeniyle- alınmış, başkalarının da katılımıyla neredeyse gerginlik yaratacak tartışmanın uzaması toplantıyı yöneten başkanın müdahalesiyle son bulmuştu.

Denizli’de Pir Sultan Abdal Derneği’nde görüştüğümüz ve sıcak bir diyalog kurduğumuz Alevi bir hanım bu konuyu açtığında, “oğlumuz olsa bize de kızınızı vermez miydiniz?” sorumuzu, “Valla, darılmayın, size bile vermezdim” diyerek cevaplıyordu.

²³ Çarkoğlu ve Toprak, 2006, Tablo 5.7, 53.

Öte yandan, Alevi Sünni evliliklerinin, kimi zaman sorunlu olsa bile, yaygın olduğu da gittiğimiz hemen hemen tüm kentlerde bize aktarılanlar arasındaydı. Örneğin, Eskişehir Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı'ndan bir yetkili, kentte bu konuda fazla bir sorun olmadığını söyledi. Ancak pek çok yerde, mezhepler arası evliliğin sorunlarından bahsedildi.

Malatya Cem Vakfı yetkilisi, sayıca çok olmasa bile mezhepler arası evliliklerin var olduğunu, Alevilerin Sünni, Yahudi, Hıristiyan vb. ayrımlar yapmadıklarını, çocuklarının bu dinlerin herhangi birine mensup kişilerle evlenebileceklerini, ancak Sünni ailelerde benzer bir hoşgörünün olmadığını, Alevi kızları kendi inançlarına döndürmeye çalıştıklarını belirtiyordu.

Erzurumlu bir Alevi esnaf, “kız alıp vermenin” her iki tarafta da yaygın olduğunu, ancak Alevi kızlar Sünni ailelere gittiği zaman çoğunun kendi ailesine geri döndüğünü söylüyordu.

Sivas'ta Cem Vakfı'nda bir yetkili, Sünni kesimden biri Alevi bir kızla evlendiğinde kızı iyilik yapıldığının sanıldığını, namaz kılmak ya da oruç tutmak gibi ibadetlere zorlandığını, bu nedenle Sünnilerle evlenen Alevi kızların çoğunun kısa bir süre sonra boşandıklarını söylüyordu.

Denizli'de görüştüğümüz bir Alevi hanım, Erzincan'da tanıdığı “aydın ve demokrat görünen” bir Konyalı öğretmenin Alevi bir kızla evlendiğini, iki yıl sonra Konya'ya yerleştiklerini, orada karısını hemen tesettüre soktuğunu, mevlitlerde zorla “biz Aleviler mum söndü yaparız” dedirttiklerini, “sonra bir şekilde kızın kurtarıldığını” anlatıyordu.

Aynı kentte bir Alevi hanım, Sünni gelinlerin Alevi evlerinde hiçbir baskıyla karşılaşmadıklarını, Alevi kızlar eğer Sünni ama “demokrat” bir aileye gitmişse sorun yaşanmadığını, ancak dindar ve mutaassıp ailelerde Alevi kızların örtünme ya da namaz kılma gibi konularda baskı gördüklerini söylüyordu. İstanbul'da Sultanbeyli'de bir Alevi, Sünni ailelere verilen kızların tesettüre sokulduğunu ve “Sünnileştirilmek” istendiğini belirtiyordu.

Ancak, Sivas'ta Cem Vakfı'ndan bir Alevi mezhepler arası evliliklerin tümünün böyle olmadığını, aralarında çok mutlu olanlar da olduğunu, bu tür zorlamaların “radikal kesimlerde” daha yaygın olduğunu ekliyordu.

Devlet memurlarının ya da yetkililerin, hatta seçimle işbaşına gelmiş belediye başkanlarının bile Alevilere karşı önyargılarını rahatlıkla dile getirebildikleri ya da Alevileri rahatsız edebilecek uygulamalara gidebildikleri birçok örnekle anlatıldı.

Kayseri'de görüştüğümüz bir Alevi, uzun uğraşlar sonucu Kayseri'de bir cemevi yapılması için belediyenin takas yoluyla bir arsa vermeyi kabul ettiğini, ancak temel atma törenine Kayseri Müftüsü'nün gönderilip Alevi gelenekleri yerine müftünün dualarıyla temel atıldığını anlatıyordu.

İstanbul'da Sultanbeyli'de Alevilerin oturduğu mahalleye belediye, tarihte Alevileri Anadolu coğrafyasından neredeyse silmiş olan Yavuz Sultan Selim'in adını vermişti. Orada görüştüğümüz genç bir Alevi hanım, her gün Hz. Ali'nin adından çok Yavuz Sultan Selim'i anmak zorunda kaldığından şikayet ediyordu.

İmza toplayıp Sultanbeyli Belediye Başkanı'na gitmişler, “Yavuz Selim'e laf edenin alnını karışlarım, bu ülkede kimse Yavuz Selim'e laf edemez, isminin değiştirilmesini teklif bile etmeyin” cevabını almışlardı. Hatta konu gazetelerde yayınlanmıştı.

Sivas'ta Hacı Bektaş Veli Derneği yönetimindeki bir Alevi, camisi olmayan Alevi köylerinden birine imam gönderildiğini söylüyordu. Ulusal televizyon kanallarından biri bu konuda çekim bile yapmıştı.

Erzurum'da görüştüğümüz ve sözünü esirgemeyen bir Alevi hanım, eskiden Erzurum ilçelerinden birinin milli eğitim müdürü ve şu anki belediye başkanının²⁴, Alevi köylerine gittiği zaman “siz Alevisiniz, ben sizin pişirdiğinizi yemem” dediğini söylüyordu.

Eskişehir'de Hacı Bektaş Veli Kültür Derneği'nden bir yetkili, 1993 yılında camide vaaz verirken “Alevilerin kestiği yenmez, bunların şapkası giyilmez” vb. sözleri için Anadolu'daki bir ilin²⁵ müftüsünü şikayet etmişti.

²⁴ Bu ilçenin ismi de belirtildi, ancak ilgili şahısla görüşmediğimizden hangi ilçe olduğunu yazmayı doğru bulmuyoruz.

²⁵ İlin adını verdiği halde, hikayeyi doğrulatmadığımızdan, burada belirtmiyoruz.

Sivas'ta CHP il örgütünde etkin bir Alevi, Sivas'ın ileri gelen devlet adamlarını kendi köyüne Ramazan'da iftar yemeğine çağırması, ancak hiçbiri gelmemiştir. "İftar yemeğine niye gelmiyorlar?" diye sorup kendi cevaplıyordu: "Çünkü Alevinin kestiği yenmez."

Balıkesir'de görüştüğümüz emekli bir Alevi öğretmen, Diyarbakır'da bir Şafi köyünde katıldığı bir mevlitte, imamın Kürtçe konuşurken arada bir "hışış" diye bir ses çıkardığını, ne anlatıldığını sorduğunda kendisine imamın Çaldıran Savaşı'ndan bahsettiğinin ve "Alevilerin katledilme" olayından haz duyduğu için bu tür bir ses çıkardığının söylendiğini anlatıyordu.

Aynı kişi, Çanakkale'de bir kahvede Alevi olduğunu duyan mahalle muhtarının "hadi be" dediğini hatırlıyor ve ekliyordu: "İğrenç bir şeyden nefret ettiğinizi gösterirsiniz ya, 'Aleviyim' diyince bana öyle bir tepki gösterdi."

Alevilerin oturdukları mahallelere ya da köylere hizmet verilmediği de duyduğumuz şikayetler arasındaydı. Sivas'ta inşaat halindeki cemevinde görüştüğümüz bir yetkili, devlet politikalarında Alevilere karşı ayrımcılık yapıldığından, Alevi köylerindeki eğitimin "taşımaya sistemine" dönüştürüldüğünden, ek öğretmen istendiğinde gönderilmediğinden yakınıyordu.

Köyündekilerin su almak için beş kilometre gittiklerini, yollar bozuk olduğu için on dokuz kilometreden sonra otomobille gidilemediğini söylüyor, "gidin, kendiniz görün" diyordu. Sünni köylerin yollarının tümü asfaltken, kendi köy yolunun neden asfalt olmadığını soruyordu. Ve ekliyordu: "Allah bizi Alevi olarak yaratmadı, insan olarak yarattı".²⁶

İstanbul, Sultanbeyli'de gittiğimiz bir mahallede, Alevilerin oturduğu tek sokak hariç, mahallenin yolları asfalttı. Bu sokağı dikey kesen asfalt yolların arasında, tozlu ve çamurlu yol garip bir görüntüye sahipti. İlk bakışta, eski asfaltı yenilemek için inşaat halinde olduğu sanılabilirdi. Oysa, sokaktaki Alevi kahvesinde görüştüklerimiz, yolun belediye tarafından yapılmadığını, yıllardır belediyeye dilekçe verdiklerini, ancak hiçbir sonuç alamadıklarını söylediler.

²⁶ Buna karşın, Sivas'ta CHP il örgütünden bir yetkili, AKP'li belediyenin hizmette ayırım yapmadığını, köyüne yol da, köprü de, kanalizasyon da yaptırdığını söylüyordu.

Kahvede konuştuğumuz bir Alevi, belediyeye verilen dilekçelerin akıbetini şu sözlerle anlatıyordu: “Bu adamlar çok zeki insanlar. Tarihte devlet tarafından horlanmış, dışlanmış, köylüdür diye devlet kapısından kovulmuş insanları ayakta karşıyorlar, çay veriyorlar. Bir anda o insanların gönlünü fethediyorlar. ‘İnşallah yaparız’ diyorlar, ‘yaparız kesinlikle.’ Yıllardır bu böyle”.

Aynı kişi, zaman zaman düşündüğü bir “rüya”sından bahsetti. “Uzun zamandır içimde şöyle bir duygu var” diyordu, “burada herkes toplanacak, kitlesel bir katılım olacak, ben dönüp içimizdeki birkaç Sünni aileye, Sünni kardeşlerime diyeceğim ki, ‘kardeşlerim, biz Alevi olduğumuzdan, bizden dolayı sizin de yolunuz, kanalizasyonunuz yapılmadığı için, size de bu hizmet gelmediği için, sizden özür dilerim’. Duygularım bu.”

İçimiz burkularak dinlediğimiz bu sözler, kendi kimliğinden başkaları zarar gördüğü için özür dilemeyi düşleyen bir insanın yaşadığı topluma, ve daha da önemlisi bizzat kendisine, ne denli yabancılaştırıldığıнын özeti gibiydi. “Ben, ben olduğum için, sizden özür diliyorum” dercesine.

Alevilerin bir diğer şikayeti, gelenekten gelen alışkanlıkla Sünni ibadetlerin bir kısmını yerine getirdikleri halde gene de dışlanmalarıydı. Örneğin, geleneklerin daha hakim olduğu Doğu illerinde görüştüğümüz Alevilerin pek çoğu, Ramazan’da oruç tutuyordu. “Niyetlenip Allah için” oruç tuttuklarından, “sonuçta kendilerinin de Allah’a inandıklarından” bahsettiler.

Kurban kesmek de yaygın gözüküyordu. Alevi kadınlar, Sünni hemcinsleri gibi, sokağa çıktıklarında başlarını örtüyorlardı. Bazıları, “Sünnilere saygıdan” oruç tuttıklarını belirttiler.

Erzurum’da bir Alevi kahvesinin sahibi hem kendisinin hem kızkardeşlerinin okul yıllarından beri oruç tuttıklarını, bunu tepki çekmemek için ve “saygısızlık olmasın” diye yaptıklarını söylüyordu. İşyerlerinde Alevilerin çoğunun oruç tuttuğunu belirtiyor, “Sünni arkadaşları tutuyorsa o da mecbur, topluma ayak uydurması lazım, demesinler ki ‘bak aramızda Kızılbaşlar var, oruç yiyorlar’” diyordu.

Oruç tutar gibi gözüküp gizli gizli yemek ise kendisine “yediremeyeceği” bir davranıştı.

Gittiğimiz birçok kentte, Alevi esnafın kendilerinden alışveriş edilmez korkusuyla cuma günleri öğle namazı sırasında kepenk kapatıp dükkanlarında gizlendikleri, hatta bir kısmının cuma namazına dahi gittiği söylendi. Aynı nedenle, Ramazan’da oruç tutan ya da tutar gözükenlerin de olduğu belirtildi.

Malatya’da Pir Sultan Derneği üyesi bir kişi, Ramazan’da Alevi zenginlerin iftar yemekleri verdiklerini, bunu “Sünni vatandaşların inanç yapısına uyum sağlamak” için yaptıklarını belirtiyordu.

Ancak oruç tutsalar bile Sünni tanıdıklarının kendilerine ayrımcılık yapmalarından kurtulamıyorlardı.

Erzurumlu Alevi bir hanım kendisinin oruç tutmadığını belirtip, tutan Aleviler için “Valla biz Ramazan ayında oruç tutsak da Aleviyiz, tutmasak da Aleviyiz, kabul etmiyorlar, yalan söylediğimize inanıyorlar, en güzeli yesinler, niye tutsunlar ki?” diyordu. Çocuklarının okulda zorlandıklarından, oğlu her yıl “orucunu” tuttuğu halde okuldaki arkadaşlarının ona inanmadıkları için “tutsam ne olacak ki” diye isyan ettiğinden bahsediyordu.

Yukarıda bahsedilen 1999 yılında yapılan araştırmada, hayatında hiç oruç tutmadığını söyleyenlerin oranının sadece %3.7’de kaldığı²⁷ ve Türkiye’deki Alevi nüfusun bu oranın çok üstünde olduğu göz önüne alınırsa, Alevilerin tümünün Ramazan’da oruç tutmadıkları savı doğru gözüküyor.

Kaldı ki, aynı araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye halkının % 82’si oruç tutmayı Müslüman addedilmenin bir gereği olarak görmüyor. Bir kişi Allah’a ve Peygamber’e inansa bile oruç tutmadığı takdirde Müslüman sayılamayacağını söyleyenlerin oranı sadece %11.5’tir. Bu soruya %6.5 fikri olmadığını belirtmiş ya da cevap vermemiştir.²⁸

Ancak, oruç tutmak ya da cuma namazı kılmak konularında aşağıda bahsedeceğimiz baskıcı tutumların artmış olması, bu tür baskıların kamu kurumlarında bile

²⁷ Çarkoğlu ve Toprak, 2000, 13.

²⁸ A.g.e., 18.

sergilenebilmesi, 1999'dan bu yana toplumsal algılama ve tepkilerde önemli değişimlere işaret ediyor olabilir

Pek çok Alevi, Sünnilerin ibadet ve geleneklerine saygı gösterdiklerini düşünüyor, ancak kendilerine aynı saygının gösterilmediğinden şikayet ediyordu. Örneğın, Sivaslı bir Alevi, Ramazan aylarında top atılmasına bir-iki saat kala tüm resmi dairelerde işler durduğı halde, Muharrem ayında Aleviler iftar için biraz erken ayrılmak istediklerinde karşılık bulamadıklarını belirtiyordu.

İstanbul, Bağcılar'da bir Alevi hanım, komşusunun kendisine içine özellikle et koyduğu aşure gönderdiğini, oysa Alevilerin aşurenin içine et konulmasını günah addettiklerini söylüyordu.²⁹ Düğünlerde davul çaldıklarında Sünni komşuların tepkisiyle karşılaşıyorlardı.

Denizli'de görüştüğümüz bir Alevi, apartmanındaki on beş yıllık komşusunun hemen hemen her gün gelip camiye gitmesi için kendisine baskı yaptığını, kendisinin de komşuya "peki ama hadi sen de benimle gel cemevine gidelim" dediğinde "biz oralara gitmeyiz" cevabı aldığını anlatıyordu.

Çoğu yerde Aleviler devlet dairelerinde ya da belediyelerde iş bulamamaktan da şikayetçiydiler. Örneğın, Erzurum'da devlet hastanesinden emekli bir Alevi, işe ilk girdiğı yıllarda hastanede yüz elli civarında Alevi çalışan olduğunu, oysa bu sayının şimdi bir ya da iki kişi civarına düştüğünü söylüyordu. Alevilerin artık işe alınmadığını, hastanede çalışanların AKP yanlısı kişilerden seçildiğini iddia ediyordu.

Sivas'ta Cem Vakfı'ndan bir yetkili, devlet hastanesinde yedi yıldır müdür yardımcılığı görevini yürütüyordu, ancak üç-dört hizmetli ve birkaç kimliğini gizleyen doktor dışında hastanede Aleviler "yok, yok, yok" diyordu.

Oysa 1975 yılında işe ilk girdiğinde çalışanların yarısı Aleviydi. Sivas belediyesinde toplam beş kişi civarında Alevi çalışan olduğunu, onların da eski belediye başkanı döneminde işe girdiklerini söylüyordu.

²⁹ Ancak, bu konunun konuşulduğu sırada başka bir Alevi hanım komşunun bunu bilmeden de yapmış olabileceğini, Türkiye'nin bazı bölgelerinde aşureye et katmanın adet olduğunu belirtti. Gene de, etli aşure gönderilmesini farklı yorumlayan hanımı ikna edemedi.

“Biz burada elektriğimiz, suyumuz, her hizmetin karşılığı için vergi ödüyoruz ama belediyede işe giremiyoruz, asgari ücret olsun giremiyoruz,” diyor, “kadrolaşmada Aleviler dışlanıyor” diye ekliyordu.

Şirketlerde işe alınabilecek Alevilere bile AKP’den liste gönderildiğini, bir Alevinin ancak AKP’li bir milletvekilinin referansı olursa işe alındığını iddia ediyordu.

Eskişehir Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı’ndan bir yetkili, kamu sektöründe son dört-beş yılda önemli mevkilerde olan Alevilerin görevlerinden alındığını belirtiyordu. Malatyalı bir Alevi eski bir belediye başkanının işe alacağı gençlere açıkca Alevi mi, Sünni mi olduklarını sorduğunu, Alevi olduğunu öğrendiklerine iş vermediğini söylüyordu.

Denizli’de görüştüğümüz bir Alevi, memur ya da işçi statüsünde olan Alevilerin, kimlikleri anlaşılırsa işten atılacakları korkusuyla Cem’e gelmediklerini anlatıyordu.

Erzurum’da CHP il örgütünde aktif Alevi bir hanım, ne devlet dairelerinde ne de belediyede, tek bir Belediye Meclisi üyesi dışında, Alevi çalışan göremeyeceğimizi, “partili olan kendi adamlarını” seçtiklerini, Alevilerin iş bulmak için mecburen kimliklerini gizlediklerini söylüyordu. “İş yok, Alevilere iş yok” diye ekliyordu.

Kayseri’de Alevi olduklarının nereden bilinip de kendilerine iş verilmediğini sordüğümüzda, müracaat formlarındaki adresten Alevi mahallesinde oturduklarının anlaşıldığı söylendi. Kayseri Pir Sultan Abdal Derneği’nden bir yetkili, nüfusunun çoğu Alevi olan Sarızlı ilçesinden bir kişi iş ya da kiralık ev aradığında “Sarızlıyım derse iki kez düşünüldüğünü” söylüyor, “Sarızlı demek bir damga” diyordu.

İstanbul, Sultanbeyli’de görüştüğümüz bir Alevi, Sultanbeyli Belediyesi’nde tek bir Alevinin bile çalışmadığını iddia ediyordu. Balıkesir’de Hacı Bektaş Veli Derneği’ndeki bir yetkili, hem devlet dairelerinde hem de özel sektörde Alevilere iş verilmediğinden, iş başvurularında nereli olduklarının sorulduğundan, Çepnili, Çoraklı ya da Çukurhüseyinli oldukları anlaşıldığında “sen git, biz seni ararız” cevabı aldıklarından söz ediyordu.

Balıkesir’de belediyede ancak üç-dört Alevi çalışan olduğunu, onların da “takiye yapıp” kimliklerini gizledikleri için seçildiklerini, hiçbir Alevinin şef ya da müdür olamayacağını, “kazma kürek işçisi” statüsünde olduklarını vurguluyordu.

Elli yıldır sülalesinin Erzurum’da yaşadığını belirten ve CHP il örgütünde aktif bir Alevi hanım, inşaatlarda çalışmak için bile olsa Alevi olduğu bilinenlere iş verilmediğinden, “sen Kızılbaşsın, sana verecek işimiz yok” dendiğinden bahsediyordu.

Sivas’ta Alevi bir avukat, Sünniler kendisine dava getirdiklerinde hemen “bu Kızılbaşı da nereden buldun?” sorusuyla karşılaştıklarını söylüyordu. “Benim yirmi yıl önce avukatlığa ilk başladığımda karşılaştığım bir hadiseydi bu, şimdi de karşılaşıyorum” diyordu.

Sivas’ta Cem Vakfı’ndan bir yetkili, en büyük sorunlarının işsizlik olduğunu belirtiyor, bu sorunun Türkiye genelinde var olduğunu ve Alevilere karşı bir ayrımcılık belirtmeyebileceğini söylediğimizde buna karşı çıkıyor, atamaların hep İmam-Hatip kökenlileri kapsadığını, örneğin, belediyede iş aramaya gittiklerinde “ne demek, biz kardeşiz, öyle bir ayrım mı var” dediklerini anlatıyor “ama almıyorlar, almıyorlar işte” diyordu. Ve ekliyordu: “Çöpçü yapmazlar, çöpçü.”

Alevilere iş verilmemesi ya da görevden alınmaları birkaç ilde olaya bakanlık ya da valiliklerin müdahale etmelerini de gerektirmişti. Malatya Cem Vakfı’ndan bir yetkili, AKP iktidarı öncesi sağlık sektöründe Alevilerin görevden alınıp “mahrumiyet bölgelerine” gönderildiklerini, hatta iki ya da üç kez şikayetleri araştırmak üzere Sağlık Bakanlığı müfettişlerinin kente geldiklerini aktarıyordu.

Sivas’ta Cem Vakfı’nda görüştüğümüz bir kişi, çalıştığı hastanedeki bir Alevinin görev biriminin değiştirildiği için şikayette bulunduğunu, bu değişikliğin Alevi kimliğinden dolayı yapıldığını iddia ettiğini, olay Valiliğe intikal ettiğinde bu değişikliği yapan iki başhemşire yardımcısının buldukları sorumlu mevkiden alındığını ve şikayette bulunan Alevi çalışanın birime geri döndüğünü anlatıyordu.

Toplumsal baskıdan çok iktidar çevreleriyle bağlantılı görünen bu tür şikayetler, ileride bahsedeceğimiz üzere, ayrı bir kategori oluşturuyor.

Erzurum’da konuştuğumuz Alevilerin bize anlattıklarına göre, karşılaştıkları ayrımcılık iş hayatlarını da etkiliyordu. Pek çok yerde, Alevilere ait dükkanlardan Sünnilerin alışveriş etmedikleri söylendi.

Örneğin, Erzurumlu bir Alevi şöför, arabasına binen Sünnilere uyarıda bulunulduğundan, neden bir Alevinin taksisine bindiklerinin sorgulandığından bahsediyordu.

Denizli’de görüştüğümüz bir Alevi hanım, kumaş dükkanı olan bir Alevi arkadaşının kimliğini gizlediğinden, müşterilerinin onu Sünni sandıklarından, “Alevi olduğumu duyarlarsa burada benim bir tek müşterim kalmaz, burası benim ekmek kapım, kimliğimi saklamak zorundayım” dediğinden söz ediyordu.

Denizli’deki bir diğer Alevi hanım, işyerine Atatürk resmi asmak için bir hafta mücadele vermişti. Tanıdığı Alevi arkadaşları, “asma” demişlerdi, “kimliğimizi göstermek zorunda değiliz.”

Erzurum’da AKP ya da Fethullah Gülen Cemaati’ne yakın olmayan işadamlarının hiçbir devlet ihalesi ya da büyük yatırımları alamadığı söylendiğinde, Alevi sermayedarların bu durum karşısında rekabette kaybedip kaybetmediğini sorduğumuz soruyu bir Erzurumlu, “Erzurum’da Alevi sermayedar yok” diye cevaplıyor, “varsa kendisini saklıyordur, ya da sermayesini başka kente yatırmıştır, ya da burada sermaye sahibi olamamıştır” diyordu.

Gerçekten de, Erzurum’da adı geçen tek Alevi sermayedar, Palandöken Dağı’nda kayak tesisleri civarındaki bir otelin sahibiydi. Bu yatırımı ise Erzurum’da edindiği sermaye ile değil, İstanbul’daki kazancıyla yapabilmişti.

İş yaşamında Alevilerin sistematik bir ayrıma tabi tutulup tutulmadıklarını bilmiyoruz. Bize tersini söyleyen, ticaret hayatında hiçbir sıkıntıları olmadığını belirten Alevilere de rastladık.

Sivas’ta görüştüğümüz Alevi bir genç kız, ağabeyinin bir markette muhasebeci olarak işe girdiğini, cuma namazına gitmediği için kendisine baskı yapıldığını, yakındaki bir başka marketin Ali Baba mahallesinde oturan hiç kimseyi işe almadığını belirtiyordu.

Ancak, genel bir gözlem olarak, iş sahibi Alevilerin içinde yaşadıkları Sünni çevreye mümkün olduğunca ayak uydurmaya çalıştıklarını da söyleyebiliriz.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, örneğin, Ramazan'da oruç tutmak ya da cuma namazı kılmak ticaretle uğraşan Alevi erkeklerde daha yaygınmış gibi gözüküyordu.

Nitekim, sözünü esirgemeyen Erzurumlu Alevi bir hanım, ticaretle uğraşan, işinde Sünnilerden hiçbir ayırım görmediğini söyleyen, Ramazan'da oruç tutup cuma namazı kılan Alevi komşusunu, şaka yollu ve yüzüne karşı bize “kaypak” olarak tanıtmış, işinin icabı öyle olması gerektiğini de eklemiştir.³⁰

Erzurumlu bir Alevi müteahhit, Alevilerden işadamı olanların Sünni kesime uyum göstermek mecburiyetinde hissettiklerini, cuma namazına gitmek, oruç tutmak gibi Sünni ibadetleri yerine getirdiklerini belirtiyordu.

Eskişehir Kadın Platformu üyesi bir kişi, işyerlerinde çalışan Alevi erkeklerin cuma namazına gitmek için zorlandıklarını, bu nedenle kimsenin işten atıldığını görmese de gitmeyenlerin “rakıcı, şarapçı” diye tanımlandıklarını, özellikle de ustabaşı gidince mecburen işçilerin de gittiklerini anlatıyordu.

Gittiğimiz kentlerin çoğunda Alevilerin en önemli sorunlarından biri, kent merkezinde ibadet edebilecekleri ve cenazelerini kaldırabilecekleri bir cemevinin ya mevcut olmaması, ya kentteki Alevi nüfusa göre yeterli sayıda olmaması, ya da cemevi inşaatı için müracaat ettiklerinde karşılaştıkları zorluklardı.

Gittiğimiz on iki il arasında çok azında kent merkezinde cemevi vardı. Bazılarında girişimde bulunmuş, ancak henüz bir sonuç alınamamıştı. Kimi kentlerde belediye başkanları cemevi yapılmasına kesinlikle karşı çıkıyordu, kiminde ise girişimde bile bulunulmamıştı.

Erzurum'da 1990'lı yıllarda bir cemevi açılması girişimi olmuş, ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu başarısızlıkta mali yetersizlik kadar, mülk sahiplerinin binalarını

³⁰ Bu tür davranışlar Erzurum'un tarihiyle de bağlantılı olabilir. Erzurum'un geçmişinin anlatıldığı bir kitapta yazar, Ahilik teşkilatının yüzyıllar boyunca esnaflardaki disipline dikkat ettiğini, kurallara uymayanların meslektan atıldığını belirttikten sonra, “aynı şekilde, sosyal sivrilikleri törpülemeğe yarayan çok ağır bir baskı vardır.. ve bu baskı Erzurum'da çok daha barizdir” demektedir. “Yemede, içmede, giyinmede ve hatta yürümede...aşırılığa kaçanlar çeşitli vasıtalarla hırpalanmakta ve katiyetle disipline sokulmaktadırlar” diye eklemektedir. Bkz: M. Sıtkı Aras, *Bir Şehrin Ruhü: Erzurum*, İstanbul, 1999, 51-52.

cemevi için kiraya vermekten çekinmeleri ve saz çalındığı için gösterilen tepkiler de rol oynamıştı. Hatta Erzurumlu Alevi kadınlardan biri, cemevleri olsa taşlanacağından korkacağını belirtti.

Aydın'da bir Alevi derneği yetkilisi, eski Kültür ve Turizm Bakanı'nın cemevi inşası için "40 milyar liralık" bütçe tahsis ettiğini, ancak şimdiki belediye başkanının bu parayı henüz kendilerine aktarmadığını, arazi talebinde bulduklarında ihaleye girmelerinin söylendiğini, buna güçleri yetmediğinden bu konuda bir ilerleme kaydedemediklerini anlatıyordu.

Balıkesir'de görüştüğümüz bir Alevi derneği yetkilisi, altı köye imece usulüyle cemevi yaptırdıklarını, ancak merkezde cemevleri olmadığını, cenazelerini köylere götördüklerini anlatıyordu. Bu konuda belediye başkanıyla görüşmüşler, başkan önce cemevi için büyük bir arazi gerektiğinden dem vurarak bu büyüklükte arsası olmadığını söyleyip işi geçiştirmeye kalkmış, teklif ettiği beş yüz metrekarelik arsaya razı olduklarında ise "ben bir araştırayım" demişti.

Aradan bir yıl geçmesine rağmen hâlâ aramamıştı. "Aramadı, ama vermeyeceğim de demedi" diyordu.

Öte yandan, devlet kurumları Alevi etkinliklerine destek verse bile bu desteğin Alevileri Sünni inanç ve geleneklerine yakınlaştırmak karşılığında yerine getirildiğinden bahsedenler de oldu.

Örneğin, Malatya'da görüştüğümüz Atatürkçü Düşünce Derneği'nden bir kişi, Alevi vakıflarının konferans, fakirlere yemek dağıtma vb. giderlerinin Diyanet tarafından karşılandığından söz ediyor, ancak bunun karşılığında Alevileri "dincileştirdiklerini" iddia ediyordu.

Malatya'da Hacı Bektaş Veli Vakfı'nın inşa ettirdiği bir cemevi vardı. Ancak, Malatya Cem Vakfı yetkilisi bir ikinci cemevi için belediye başkanından talepte buldukları ve başkandan söz aldıkları halde gerçeğe dönüşmediğini belirtiyordu.

Denizli'deki Aleviler belediye başkanından cemevi inşası için arsa talep etmişlerdi. Başkan "cemevi istiyorsanız orada durun" demişti. Nedenini sorduklarında "eğer ibadet yapacaksınız, Müslümansanız, yeri camidir" cevabını vermişti.

Başkanın bu sözüne “başkanım, bizim Alevi olduğumuzu herhalde unutuyorsunuz, eğer camiye gitseydik zaten buraya gelmemize gerek kalmazdı” karşılığını verdiklerini, başkanın ise “ben bundan taviz vermem, tartışmak da istemiyorum, ibadet ederseniz camiye gideceksiniz” diyerek “kestirip attığını” anlatıyordu.

Sivas’ta Hacı Bektaş Veli Derneği’nin çabalarıyla bir cemevi inşaatına başlanmıştı. Gezdiğimiz bu inşaatta cemevinden bir yetkili, cemevi için inşaat maliyetinin bağışlarla toplandığını, paranın yüzde kırkının Alevi olmayan kesimlerden sağlandığını, devletin bu konuda yardımcı olmamasını ayrımcılık olarak nitelendirdiğini belirtiyordu. Cami inşaatları Diyanet İşleri Bütçesi’nden karşılanırken, cemevlerine neden para verilmediğini soruyordu.

Sivas merkezinde yüz yetmiş camiye karşılık otuz beş bin Alevi’nin yaşadığı kentte sadece iki cemevi olmasını eleştiriyor, camilere su ve elektrik parası ödetilmezken neden cemevlerinin ödemeleri gerektiğini sorguluyor,³¹ vatandaş olarak vergi ödedikleri ve askerlik görevlerini yaptıkları halde devletin cemevi yapımına yardım etmemesini ayrımcılık olarak görüyordu.

Diyanet İşleri Başkanı’nın Aleviler de Müslüman olduklarına göre camiye gitmeleri gerekir önerisine, “nasıl ki kiliseler camilerin alternafi olamazsa, camiler de cemevlerinin alternatifi olamaz” diyerek karşı çıkıyordu.³²

İstanbul, Sultanbeyli’de cemevi inşaatında görüştüğümüz bir kadın yetkili, on bir bini aşan imzayla cemevi açılması için belediyeye müracaat ettiklerini, belediye başkanının “sizler Müslümansanız ibadet yerleri cami ve mescittir, cemevi ibadethane değildir, size yer vermem” cevabını verdiğini söylüyordu.

Bu cevap üzerine kendi olanaklarıyla arsa satın aldıklarını, ancak bu sefer belediyenin İSKİ havzasında olduğu iddiasıyla ruhsat vermediğini, oysa etrafın evlerle dolu

³¹ Kuşadası’ndaki Cemevi yönetiminin ”cemevinin ibadethane kabul edilerek, diğer ibadethanelere uygulanan su tarifesinin kendilerine de uygulanması” yönündeki talebi Eylül 2008’de Belediye Meclisi’nce oybirliğiyle kabul edildi. Bu kararın Türkiye’de bir ilk olarak emsal oluşturacağını umuyoruz.

³² Yakın tarihteki bir söyleşide Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Alevilikle ilgili “ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel açılımlara” destek verdiğini belirten başkan Ali Bardakoğlu, “ancak cemevlerinde yapılan niyaz, insanları mutlu eden davranıştır ama namazın alternatifi değildir” diyor. Alevilerin kendisinden cemevlerindeki “yaptıklarının” namaza eşdeğer olduğunu kabul etmesi talebinde bulduklarını iddia ediyor. Görüştüğümüz hiçbir Alevinin bu tür bir talebi dile getirdiğini duymadığımızı, taleplerinin Diyanet’ten bu konuda fetva almak değil, cemevlerine ibadethane statüsü verilmesi olduğunu belirtelim. Bardakoğlu söyleşisi için Bkz.: *Milliyet*, 4 Eylül 2008, 16.

olduğunu, mahallede cami, okul, sağlık ocağı gibi devlete ait binaların bulunduğunu, burası İSKİ havzasıyla mahallenin tümünün bu havzada yer aldığını belirtiyordu.

Gene de kaçak olarak inşaata başladıklarını, beton firmaları “bize emir geldi, size beton veremeyiz” dedikleri için beton bulamadıklarını, bu sorunu hallettiklerinde belediyenin aleyhlerinde çok sayıda dava açtığını, açılan davaların çoğunu kazandıklarını, hâlâ iki davalarının devam ettiğini anlatıyordu.

Belediyenin birkaç kez gelip inşaatı damgaladığını, inşaat araçlarının bağlandığını, mukavemet gösterildiği ve yürüyüşler yapıldığı için artık belediye zabıtalарının mahalleye giremediklerini anlatıyor ve ekliyordu: “Bir nevi savaş gibi bir şey.”

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, cemevleri konusunda kamu otoritelerinin tek bir politikaya sahip olduğunu söylemek zor. Kimi kentlerde belediyeler bu konuda kolaylık gösterirken, kimileri “Müslümanın ibadet yeri camilerdir” anlayışında. Ancak, çoğu kentte imar izni, arazi tahsisi gibi konularda Alevilerle AKP’li belediyeler karşı karşıya geliyorlar.

Alevilerin inançlarını yaşamak için etrafında örgütlendikleri cemevleri ve diğer dernekleri AKP’li yerel yönetimlerden destek alamamakta. Bu durum Sünni inancı etrafında örgütlenen dernek ve vakıflarla kıyaslandığında ciddi bir eşitsizliğe işaret etmekte. Özellikle etkinlik düzenlemek için belediye salonlarının ve olanaklarının kullanılmasında Alevi kurumlarına karşı net bir ayrımcılık yapıldığı kanısındayız.

Alevi derneklerinde yaptığımız konuşmalarda, bu gerginliğin her yerde aynı olmadığını da gözlemledik. Bu konuda Eskişehir en az baskı yaşanan kentlerden biriydi.

Eskişehir Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı’ndan bir yetkili, kentlerindeki Alevilerin herhangi bir baskıya maruz kalmadıkları kanısındaydı. Eskişehir Ticaret Odası , Ziraat Odası ve yüz elli bin üyesi olan Pancar Kooperatifi başkanlarının Alevi olduklarını, Alevi-Sünni evliliklerinin yaygın olduğunu, kentte Alevi-Sünni çatışmasının olmadığını belirtiyordu.

Eskişehir Kadın Platformu üyesi bir kişi kentte Alevilere karşı bir baskı olmadığını, inançlarını rahatlıkla sergileyebildiklerini doğruluyor, ancak ilçelerde durumun farklı olduğunu vurguluyordu.

İstanbul'un Bağcılar semtindeki cemevinde görüştüğümüz bir yetkili, hiçbir sorunları olmadığını, var olan sorunları da barışçıl yollarla çözümlenmenin önemli olduğunu vurguluyordu.

Aydın'daki görüştüğümüz Aleviler kentlerinde Alevilere karşı bir baskı olmadığını, olsa olsa ara sıra "şuur altından dile getirilen, farkında olmadan söylenen rahatsız edici sözler" sarfedildiğini belirtiyorlardı.

Aydın'da görüştüğümüz bir Alevi derneği yetkilisi, yakın zamanda Alevi bir öğrencinin yurttan atıldığı hakkında bir duyum aldıklarını, ancak olayı araştırdıklarında yurtta kalan diğer öğrenciler "aşırı dindar" olduklarından bu gencin rahat edemeyip kendisinin yurttan ayrıldığını öğrendiklerini anlatıyordu.

"Aydın'da öyle çok hissedilir, şu oldu diyebileceğimiz bir durum yok" diye ekliyordu. Aydın Valisi, Cem sonrası sohbetlerinden birine katılmıştı. "Vali Bey gelir, aşuremizden de yer" diyordu.

Ancak bu "aşuremizden de yer" cümlesindeki gizil ezilmişliği, bir misafire ikram edilen yiyeceğin yenmesi sanki doğal değilmiş de vurgulanması gerekirmiş gibi, bu şükran duygusundaki burukluğu görmemek de mümkün değildi.

Eskişehir ve Aydın gibi daha gelişmiş ve Türkiye'nin batısında olan kentlerde, diğerlerine kıyasla, Alevilere karşı önyargıların daha az olmasının bu kentlerin gelişmişliğinden çok kamu yaşamının çeşitliliği ve zenginliğiyle bağlantılı olabileceği kanısındayız.

Örneğin, Kayseri ve Konya gibi iktisaden oldukça gelişmiş kentlerde kamu yaşamı muhafazakârlık üzerine kurulu olduğu için bu kentlerdeki baskı ve dışlanma azalmış gözüküyor. Buna karşın, İstanbul'da Sultanbeyli ile Bağcılar semtlerini karşılaştırdığımızda, nispeten izole olan Sultanbeyli'ye kıyasla Bağcılar'ın Bakırköy'e yakın olması, Bağcılar'ı genelde İstanbul'daki yaşamla daha entegre ve dolayısıyla daha az baskıcı kılmış.

Alevilerin hem geçmişte hem de günümüzde böylesi dışlanmaları, ötekileştirilmeleri ve ayrımcılığa uğramaları giderek kabullenilir olmaktan çıkıp ortak bir isyana, bilinçlenmeye, hak taleplerini yüksek sesle ve örgütlü olarak dile getirmelerine yol açmış gözüküyor.

Görüştiğimiz Aleviler arasında bu bilinçte olanların çoğu artık kendilerini gizlemek gereksinimi duymuyorlar, kendilerine karşı önyargıları olan Sünnilere kızgınlıklarını açıkça ifade ediyorlardı.

Bu ortak bilinçlenmede Alevi derneklerinin önemli bir rolü var. Erzurum'da görüştiğimiz Alevi bir hanım, derneklerin yanısıra Alevilere ait televizyon kanallarının varlığının da bunda etkisi olduğunu söylüyordu.

Malatya CHP il başkanlığında görüştiğimiz bir yetkili, yedi ya da sekiz yıl önce, oruç tutmadığı için bir Alevi gencin öldürüldüğünden bahsederken, “o tarihte Malatya çok gerilmişti, ancak o çocuk öldürüldükten sonra çok farklı bir şey yaşandı, yollar insan doldu, üniversiteden mezarlığa kadar insanlar yürüdüler, müthiş bir kar ve soğuk vardı, ona rağmen insanlar yolları doldurdular, yürüyenlerin yüzde doksan dokuzu Aleviydi” diyordu.

Erzurum'da görüştiğimiz bir Alevi, Erzurumlu Alevilerin kendi kimliklerinin farkına varmalarının, kimliklerini eskiden olduğu gibi saklamak yerine ortaya çıkarmalarının Star televizyonundaki Güner Ümit olayı³³ ertesinde olduğunu söylüyordu. Bu olay Aleviler için bir kırılma noktası olmuş, olaydan sonra Erzurum'daki Aleviler ilk kez ayaklanmışlardı.

Önemli kırılma noktalarından biri de, Sivas katliamıydı. Gittiğimiz kentlerdeki birçok Alevi derneğinde Sivas katliamı afişleri vardı.

Ancak, pek çok kentte Alevi dernekleri yöneticilerinin ve Alevi cemaatinin ileri gelenlerinin geçmişte yaşanan olayların unutulması ve geleceğe dönük barışçıl bir anlayışın hakim olması için çaba harcadıklarını da gözlemledik.

³³ 1995 yılında Star televizyonunda sunduğu bir eğlence programında Güner Ümit, Alevilere yönelik ağır hakaret içeren bir ifadede bulunmuş, bu ifade Alevilerin büyük tepkisini çekmiş, sunucu programına son vermek zorunda kalmıştı.

Hatta Alevi sorununun en yoğun yaşandığı kentlerde bile Aleviler arasında bu tür bir anlayışın genelde kabul gördüğü izlenimi edindik. Örneğin Sivas'ta Cem Vakfı'ndan bir yetkili, "biz Sivas'ta birlik ve beraberlikten yana olmak, toplumda ayrışma değil, bu toplumla barışık olmak istiyoruz" diyordu.

Erzurum'da, günlük yaşamda kimliklerine hakaret edildiğini söyleyen Aleviler, Sünni kesimle iyi geçinmeye çalıştıklarını, Sünnilerden aynı duyarlılığı görmeseler bile Sünni ibadetlerine saygı gösterdiklerini, Aleviler hakkında önyargısı olmayan pek çok Sünni aile de olduğunu, bunlarla iyi ahbaplık ilişkileri içinde birarada yaşadıklarını, o ünlü deyimle birbirlerinden kız alıp verdiklerini dile getirdiler.

Ancak, şimdilik geçiştirilen, hatta bazen Anadolu insanın o kendine has mizah duygusuyla "dalga geçilen" bu baskıcı ortamın ileride Alevilere karşı önyargıların yaygın olduğu kentlerde ciddi toplumsal patlamalara yol açmayacağını iddia etmek de zor gibi gözüküyor.

Kuşkusuz, yukarıda örneklerini verdiğimiz Alevilere karşı olan önyargıların Türkiye'deki tüm Sünnileri kapsadığı söylenemez. Görüştüğümüz Aleviler de aksi iddiada bulunmadılar. Bilakis pek çoğu, Sünni dostları olduğunu ve aralarında hiçbir sorun yaşamadıklarını belirttiler. Bu bölümde yansıttıklarımız, Alevilerde yıllar içinde kök salmış bir psikoloji ve dışlanmışlık duygusunun dile getirilmesiydi.

Bu duyguları aktarmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Alevi kimliğine karşı olan tutumların değişmesi ve gelecek nesillerin bu tür önyargılardan arındırılması için neler yapılması gerektiği hakkında iktidarlar, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları ve medya nezdinde proje ve siyasalar üretilmesi ancak Alevilerin karşılaştıkları sorunların iyi anlaşılmasıyla mümkün olabilir.

Bu araştırma sonuçlarının, böyle bir tartışma ve toplumsal barış ve mutabakat ortamına zemin hazırlayacağını umuyoruz.

Toplumsal Baskının Zaman ve Mekan Ötesi Muhatapları: Kadınlar

Bir kadın kuruluşu olan Uçan Süpürge.. 2004 yılında... “Köprüler Kuruyoruz” adını verdiği bir proje başlattı... Kadınları bir araya toplayıp kendi sorunları üzerine konuşmaya yüreklendiriyorlar...Sadece aynı şehirdeki kadınların değil, farklı yerlerdeki kadınların bile dillendirdiği sorunlar öyle ortak, öyle benzer ki...

Eğitime yönelik engeller, rızasız ya da mutsuz evlilikler, gelir sahibi olamamak, geleceğe yönelik endişeler gibi bildik sorunlar anlatılanlar. Fakat aynı toplantılarda ortaya çıkan bir sorun daha var ki, dillendirilmesi bile çözüm olabilir: Dışarı çıkmak. Evlerin dışına, sokağa, gezmeye, kamusal alana... ne dersiniz deyin adına, oraya işte, çıkamıyor kadınlar. Çıksalar da rahat edebilecekleri bir yer yok evin dışında.

Taşrada kadın olmak... sokağa çıkamamak anlamına gelir... En fazla gidebilecekleri yer hemen her küçük şehir ya da kasabada neredeyse aynı adı taşıyan büyük cadde, Atatürk veya Cumhuriyet Caddesi'dir. Oraya çarşı denir ve çarşıya çıkmanın kuralları vardır. Öyle ellim tellim çıkıp da ortalarda gezemezsiniz. “Kız ne dolanıyorsun ortalarda?” derse dedeniz, babanız, ağabeyiniz, kocanız, halanızın, teyzenizin, dayınızın oğlu, komşunuz hatta... Ne diyeceksiniz? “Hiç, sıkıldım da hava almaya çıktım” mı? Yemezler... Bir erkek için doğal olan dışarı çıkmak - ne oturuyorsun öyle karı gibi evde?- bir kadın için doğal değildir...

Kadınların sokağa çıkmaları erkeklerin kadınlara “rahat vermeleri” koşuluyla bir özgürlüktür. Bunun dışındaki her halde sorumluluğun kadında olacağını her iki taraf da bilir. Güzelseniz bakarlar. Çirkinseniz de bakarlar. Bakılan olmak zordur. Eliniz ayağınıza dolaşır. Çünkü siz erkekler gibi sokağın sahibi değil, misafirisinizdir. Seyirliksinizdir. Bunun dışına çıkıp etrafa bakma teşebbüsünde bulunmaksa anında “aramıyor” damgasını yemeniz için yeterlidir... Yabancı erkekler kadınların gerçek anlamda baş belasıdır ve örtünme kadınlar açısından her ne kadar dinin bir gereğiysen de, taşrada bu yüzden de devreye girer...

Taşra kadınlarını yemekte. Kurallarına karşı çıkanların içinde en çok gücünün yettiklerini yani.

Arzu Çur, “Kadınlar: Taşranın Yurtsuzları,” Tanıl Bora, der., *Taşraya Bakmak*, İletişim Yayınları, 2006 içinde, 124-126.

Toplumsal değerler üzerine yapılan bilimsel araştırmalar, Müslüman toplumları diğerlerinden ayıran en önemli özelliğin kadın-erkek ilişkileri ve toplumsal cinsiyetle bağlantılı konular olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Örneğin, siyaset biliminde kantitatif çalışmalar alanındaki en önemli isimlerden Ronald Inglehart önderliğindeki ekibin yürüttüğü ve dünya nüfusunun %85’ini kapsayan, belirli aralıklarla tekrarladıkları Dünya Değerler Araştırmaları’na göre,

Müslüman toplumlar ile Hıristiyan, Musevi, Budist, Hindu vb. toplumlar arasındaki en önemli fark, Müslümanların toplumsal cinsiyet konusuna yaklaşımlarındadır.³⁴

Samuel Huntington'un ünlü "Medeniyetler Çatışması" tezini sorgulayan Inglehart, Huntington'un iddiasının tersine, İslam dünyasında demokratik yönetim ve siyasi değerler hakkındaki görüşlerin farklı olmadığını, ancak cinsiyet eşitliği ve cinsel özgürlük konularında diğerlerinden çok farklı bir tablo çizildiğini belirtmektedir. Inglehart'ın söylemiyle, "İslam'ı Batı'dan ayıran kültürel uçurum Demos'la bağlantılı olmaktan çok Eros'la bağlantılıdır."³⁵

İslam'ın egemen yorumlarında kadına bakış açısının gerçekten sorunlu olduğunu düşünüyoruz. Bu bakış açısı, Anadolu'da gelenekle de birleşince, kentlerin baskıcı muhafazakârlığından en çok kadınlar nasibini alıyor gözüküyor.

İncelediğimiz kesimleri geniş tuttuğumuz bu araştırmada amacımız kadın sorunsalını tüm boyutlarıyla ele almak değildi. Dolayısıyla, bu konuda ancak kısmi gözlemlerde bulunacağız.

Bu konuya girerken kentlerin en belirgin özelliğinin, kenti kasabadan ya da köyden ayıran ve kent yaşamını şekillendiren temel göstergenin, kadınlı-erkekli grupların, gündüz ya da gece, birarada olduğu kamusal mekanların varlığıyla bağlantılı olduğunu belirtmek istiyoruz.

Batı kentlerinin gelişimine baktığımızda, evdeki yaşamın sokaklara, meydanlara, büyük bulvarlara, tiyatrolara, kahvehanelere, parklara v.b. mekanlara taşınması³⁶ bu kentlerin kültürel dokularını değiştirmiş, günümüzün büyük Batı kentlerini kasabamsı görüntülerinden çıkartarak toplumsal değerlerin üretildiği merkezlere dönüştürmüştür.

Bu açıdan bakıldığında, kenti kent yapan özellikleri gittiğimiz Anadolu kentlerinin ancak birkaçında görebildik. Çoğunda kadınlar, özellikle geceleri, kent yaşamından soyutlanmışlardı. Geceleri sokağa çıktığınızda, bir lokantaya gittiğinizde, sanki bu kentte sadece erkeklerin yaşadığına hükmedebilirdiniz.

³⁴ Yılmaz Esmer, "Is There an Islamic Civilization?" Ronald Inglehart, der., *Human Values and Social Change: Findings from Values Surveys*, Brill, 2003, 35-68.

³⁵ Ronald Inglehart, "Introduction" aynı eser, 5-6.

³⁶ Paris ve Londra'nın tarihsel dönüşümünü inceleyen bu konudaki en ilginç çalışma için Bkz.: Richard Sennett, *The Fall of Public Man*, Penguin, 2003.

Geceleri Anadolu, kadınsız kentlerde kadınsız erkeklerin yaşadığı, sönük, parıltısız, derin bir sessizliğe gömülmüş sokakların toplamı gibiydi. Hava karardıktan sonra kentleri, kent olmaktan çok, sıkı bir disipline tabi askeri kampları andırıyordu.

Yukarıda, taşrada kadınların konumunu anlattığı makalesinden alıntı yaptığımız Arzu Çur, Anadolu kentlerinin bir yandan “daha çok içine kapanmış” gibi gözükürken, diğer yandan her şeye “aç” olduğunu belirtiyor. “Yeniliğe, değişime, zenginliğe, pırıltıya, insanlara, büyüdüğünde kendisinden kurtulmayı değil onunla yaşamayı düşleyen çocuklara, mutlu erkeklere, özgür ve güzel kadınlara, kahkahaya, ışıltılı gecelere” açtı. Ve “hiçbirine sahip değildi.” Ancak, “istediği her şeyin onun sonu olduğunu biliyor, ölesiye korkuyordu hepsinden.”³⁷

Arzu Çur’un bu gözlemine, gittiğimiz Anadolu kentlerinin çoğu açısından katılıyoruz. Bu kentlere kimliğini veren ailelerin gitmesi ve kent merkezine köyden pek çok insanın göç etmesiyle kent yaşamının dönüştüğü pek çok yerde duyduklarımız arasındaydı.

Yaşadıkları kentin geçmişe göre daha muhafazakârlaştığını düşünenler, eğitim görmüş çoğu kişinin ya da görgülü eşraf ailelerinin büyük kentlere göç ettiğini, köyden yeni gelenler eskiden bu aileleri örnek alır ve kente geldiklerine kendilerine “çeki düzen” veririrken şimdi durumun değiştiğini, kentlerindeki sosyal yaşamın yirmi-yirbeş yıl öncesine göre daha az renkli olduğunu belirttiler.

Görüştüğümüz pek çok kişiye göre, bu tür aileler gittikten sonra kentin kamusal alanları köyden gelenlere terkedilmiş, yeni gelenler kente farklı bir kimlik kazandırmışlardı. 1994 yılından bu yana, Refah Partili ve AKP’li belediyelerin uygulanmalarıyla, değişen bu kent dokusunun daha da muhafazakârlaştırıldığı kanısı kentli laik kesimler arasında yaygın gözüküyordu.

İlk gözlemimiz, gittiğimiz kentlerin çoğunun muhafazakâr kimliğinin salt Türkiye’deki siyasal dönüşümlerin bir sonucu olarak değerlendirilemeyeceğiydi. Bu kimliğin oluşmasının Türkiye’de uzun süredir tartışılan siyasal İslam’ın yükselişiyle açıklamanın yetersiz olduğunu, muhafazakâr yapının bu kentlerin tarihi, gelenekleri

³⁷ Arzu Çur, a.g.e., 119.

ve sosyo-ekonomik durumundan kaynaklanan çok daha karmaşık bir süreçle bağlantılı olduğunu düşünüyoruz.

Nitekim, görüştüğümüz herkese yönelttiğimiz ve kentin geçmişiyile bugününü kıyaslamalarını istediğimiz soruda birbiriyle çelişen cevaplar aldık. Baskıya maruz kaldıklarını söyleyenlerin bir kısmı 1980 öncesi daha rahat bir ortam olduğunu belirtirken bu ortamın Özal’la ve arkasından gelen Refah iktidarıyla birlikte değiştiğini, bir kısmı olumsuz yöndeki değişimin AKP iktidarı ve özellikle son seçimlerden sonra arttığını, bir kısmı ise eskiye göre bugün daha rahat yaşadıklarını ifade ettiler.

Ancak, özellikle daha muhafazakâr kentlerde, geçmişe kıyasla ortamın nispeten rahat olduğunu söyleyenler azınlıktaydı. Görüştüğümüz çoğu kişi, yaşadıkları kentin olumsuz yönde değiştiğini düşünüyordu.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, 1990’lı yıllardan itibaren İslami duyarlılığı olan Refah ya da AKP gibi partilerin bu tür bir mahafazakarlaşmada rol oynamış olabileceğini varsaysak da, AKP iktidarının Türkiye’deki kadın sorunsalına yaklaşımı önemli değişimlere de yol açmıştır.

Örneğin, AKP iktidarının yasalaştırdığı yeni Ceza Kanunu kadına karşı cinsel taciz cezalarını ağırlaştırmış, hafifletici hükümleri ortadan kaldırmış, “töre cinayetlerinde” ölüm kararını veren aile fertlerine cezai hüküm getirmiş, hatta az sayıda ülkenin ceza yasasında var olan evlilik içi cinsel tacizi yasaklamıştır.

AKP iktidarı, kadının siyasi temsili konusunda feminist örgütlerin ısrarla talep ettiği kota sistemini kabul etmemiş ve bu konuda reform sayılabilecek bir politika izlememişse de, bu dönemde Meclis’teki kadın milletvekili sayısı takriben ikiye katlanmış ve Cumhuriyet tarihinin en yüksek oranına ulaşmıştır.

Gördüğümüz kentler arasında bazılarında kadınlar kamusal alanda daha rahat gözükyorlardı. Bunlardan biri Eskişehir’di. Uzun yıllar DSP’li efsanevi belediye başkanının yönetiminde şehrin çehresi ve orada oturanların günlük yaşamı, herhangi bir orta ölçekli Batı Avrupa kentinden farksızdı.

Belediyece temizlenmiş, üstüne köprüler kurulmuş ve heykellerle süslenmiş Porsuk nehrinin kenarlarında çayevleri, kafeler, içkili barlar, lokantalar, biraz daha sönük bile olsa, İstanbul'un Beyoğlu semtinde olduğu gibi kadınlı erkekli bir kalabalığa eğlence ve hizmet sunuyordu.

Eskişehir dışında Denizli ve Aydın gibi Ege sahillerine yakın kentler de görünüşte modern bir yaşam tarzı barındırıyordu. Aydın'lı bir Alevi hanım, kentte kadınların yaşamının kısıtlı olmadığını, gece yarısı bile Bulvar'da kızların rahatça dolaşabildiklerini söylüyordu. AKP'den istifa eden belediye başkanıyla yönetilen kentte içki içilebilecek pek çok mekanın olduğu da söylendi.

Denizli'de Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir hanım, sokaktaki kadınları giyimlerinden dolayı kimsenin rahatsız etmediğini belirtiyordu. Ancak, konuştuğumuz kişiler kentin, geçmişe kıyasla, hızla muhafazakârlaştırıldığını iddia ediyorlardı.

Denizli'de görüştüğümüz bir kadın öğretmen, eskiden kadın arkadaşlarıyla akşamları dışarı çıkabildiklerini, AKP iktidarının ilk yıllarında da durumun değişmediğini, ancak şimdi arkadaşlarının kendisini eve bıraktıklarını, eskiden geceleri yürüyüş yaparken şimdi "asla buna teşebbüs etmediğini" anlatıyordu.

Denizli'de AKP'li belediye içki yasağı uyguluyordu. Daha önce ailecek gidilebilecek nezih içkili lokantalar kapatılmıştı, henüz açık olanların da kent dışındaki tabakhane bölgesine taşınmaları doğrultusunda belediyece karar alınmıştı.

Görüştüğümüz bir kadın akademisyen, eskiden "Arka Sokak" denilen yerde gençlerin sokakta bile içki içebildiklerini söylüyordu. Geçmişte zaten modern bir yaşam tarzına sahip Denizli'de daha renkli bir kamu yaşamı yerine, kent bilakis daha içine kapanıyor gözüküyordu.

Bir diğeri Batman'dı. Bunda belki Batman Belediye Başkanı'nın DTP'li olması ve bu partinin genelde kadın sorunlarına farklı bakmasının rolü vardı.

Hatta ziyaret ettiğimiz başkan, şaka yollu, DTP'nin kadına bakış açısını aşırı liberal bulunduğunu belirtiyor, parti içinde zaman zaman erkeklerin sözü geçmezken kadınların her önerilerinin yerine getirildiğinden yakınıyor, İslami kesim arasında kadınların

erkeklerle birlikte olmalarından ya da özgürleşmelerinden rahatsızlık duyan pek çok kişi olduğunu belirtiyor, “DTP olarak bizim sorunumuz modern bir kadın tipi yaratmaktır” diyordu.

Batman’ın ana caddesindeki Yılmaz Güney Sineması’nın önünde hava karardıktan sonra blucinli, tişörtlü kadınlı erkekli gençler masa kurmuşlar, sinemanın yanındaki salonda gösterimde olan oyunları için bilet satıyorlardı. Kadınların sokakta sigara içmelerinin hiç de hoş karşılanmadığı Anadolu’da, genç kızlar arasında serbestçe sigara içenler bile vardı.³⁸ Sinemanın yan sokağında genç kadınlar takı, elbise, tişört v.b. malları sattıkları stand açmışlardı.

Bu ara sokaktaki bir kafenin dışarıya çıkartılmış masalarında tiyatrocularla gençlerle oturup sohbet ettik. Doğu ve Orta Anadolu kentlerinden sonra ilk defa gece vakti sokakta kadınlı-erkekli bir grup görüyorduk.

Ertesi gece gittiğimiz ve yeteneklerine hayran kaldığımız oyunlarını sahneledikleri belediyeye ait bir salonun fuayesinde gene kadınlı- erkekli gruplar kaynaşmışlar, birbirleriyle ahablık ediyorlardı.

Geçmişindeki sancılı döneme rağmen Batman kendini toparlamış, geniş ana caddesi, bu cadde üzerindeki büyük alışveriş merkezleri, kafeler, pastaneler, lokantalar, sinemalar ile kamu yaşamı nispeten renkli olan bir kente dönüşmüş gözüküyordu.

Sokağa çıkartılmış masalarda geceleri bile kadın-erkek oturulabilen, hatta içki içilebilen kafelere CHP’li Belediye Başkanı’yla yönetilen Trabzon’da da rastladık. Trabzon’un da kent merkezindeki meydanlarda, sayıları büyük kentlerdeki kadar çok olmasa da, kadın-erkek birlikte gidilebilecek birahaneler, ana caddelerinde sokak üstündeki masalarda bile içki içilebilen ve genç kızların hizmet ettiği kafeler, içkili lokantalar vardı.

Bize anlatıldığı kadarıyla bu farklılık CHP’li Belediye ile bağlantılı olduğu kadar kentte yaşayan çok sayıda Rus kökenli kişinin de varlığından kaynaklanıyordu. Hatta

³⁸ Burada şunu da belirtelim ki, sigara ya da içki içmek gibi davranışları ne olumlu ne de olumsuz olarak yorumluyoruz. Bu gibi davranış ya da tercihlerin modernitenin göstergesi olduğunu da savunmuyoruz. Bu örnekleri vermemizin nedeni, bu tür davranışları kişisel özgürlük olarak gördüğümüz ve bu özgürlüklerin önünün açıldığı toplumsal ya da yönetsel ortamları diğerlerinden ayırmak istediğimiz içindir.

kente Rus kadınlar geldikten sonra Trabzonlu kadınların daha şık giyinmeye başladıkları ve çoğunun saçını sarıya boyattığı söylendi.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, gittiğimiz diğer kentlerde akşamları sokaklarda kadın gözüküyor, kadın-erkek gezintiye çıkma ya da lokantaya gitme gibi kentleri tanımlayan kamusal yaşam tarzı pek göze çarpmıyordu.

Arzu Çur'un, Anadolu kentlerinde kadınların sokağa çıkmakta güçlük çektiklerini bir romancı duyarlılığıyla anlattıklarını Sivas'ta liseyi yeni bitirmiş bir kızla *Milliyet* gazetesi muhabiri Filiz Aygündüz'ün yaptığı söyleşi de doğruluyor.³⁹

Bu genç kız "kadın olmak kötü bir durum burada" diyor. Sokakta yürürken "baktıklarından" şikayet edip ekliyor: "Bir gün çıkarsın bir şey olmaz, ikinci gün çıkınca 'falancanın kızı çok geziyor' derler. Bu bizi içeriye bağlıyor."

Aileleri okudukları kentte yerleşik üniversiteli kızlar bile sokaktaki yaşamlarının kısıtlanmasından şikayetçiydiler. Sivaslı köklü bir eşraf ailesinin kızı olan Cumhuriyet Üniversitesi öğrencisi, bir erkek arkadaşıyla gezdiğinde, "şu teyze görür mü, bu teyze görür mü" korkusuyla dolaştığını söylüyordu.

Bir keresinde gündüz kız arkadaşlarıyla sinemaya gittiğinde komşularına rastlamış, bu sinema macerası annesine imalı sözlerle iletilmiş, sonuçta annesinin azarına muhatap olmuştu. "Git nerede istiyorsan gez, ama kimseden şurada gördük lafını işitmek istemiyorum" demişti annesi. "Bir şekilde birileri görecektir, ben de uçamam ya, toz olamam" diyordu.

Batman'da görüştüğümüz bir gazeteci, ailelerin muhafazakârlığının kadınları nasıl yalnızlaştırdığını ilginç bir örnekle anlatıyordu. Kentteki yerel radyoların müzik yayınlarında telefonla istek bildirenlerin "yüzde 99'unun" kadın olduğunu söylüyordu. Kadınlara, "Telefona çıkma! Sokağa çıkma! Çarşıya çıkma! Balkona çıkma! Percereye çıkma!" gibi yasaklarla baskı yapıldığını anlatıyor, "o genç kız radyoya telefon ettiğinde nedir bu?" diye soruyor, kendisi cevaplıyordu: "Bu iletişimdir".

³⁹ Filiz Aygündüz, a.g.e.

Bu durumun tek istisnası, ailesi o kentte yaşamayan üniversiteli genç kızlardı. Konuştuğumuz kız öğrencilerin çoğu, üniversite kampüsünün, diğer sorunlarına rağmen, en rahat ettikleri yer olduğunu belirttiler. Anadolu’da gezdiğimiz üniversite kampüslerinin, kız öğrenciler açısından istedikleri gibi giyinmek, erkek arkadaşlarıyla birlikte faaliyetlere katılmak, onlarla arkadaşlık etmek gibi konularda nispeten daha rahat olduğu gözüküyordu.

Malatya’da görüştüğümüz Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir kişi, kentlilerin yaz tatilinde eşleriyle “elele kolkola” dolaştıklarını, ancak Malatya’ya döndüklerinde buna cesaret edemediklerini söylüyordu. Malatyalı zenginlerin düğün davetlerinde “haremlik selamlık” uygulamaya başladıklarını, örneğin, en son gittiği bir düğüne eşini götüremediğini, düğün sahibine neden bu tür bir uygulamaya gerek duyduğunu sorduğunda, “kız tarafının bastırıldığını” söylediğini aktarıyordu. Düğün davetiyeleri geldiğinde “gitsen bir türlü, gitmesen bir türlü” diyordu.

Kadınların sokakta karşılaştıkları sorunlardan biri, giyim kuşamlarıyla ilgiliydi. Kamusal alanlarda istedikleri gibi giyinemiyorlardı. Erzurum’da görüştüğümüz genç bir hanım, “siz Erzurum’da diz üstü etek çok zor görürsünüz, askılı bluz zor göreceksiniz, hanımlar özellikle basen gölgesini mutlaka kapatma ihtiyacı hissediyor, ten rengi çorap giyemiyor, kent dışından gelen öğrenci arkadaşlarımız bile bir müddet sonra bakıyorlar ki kendileri de farketmeden kollar uzamış” diyordu.

Günlük yaşamında kot pantolan giyip, “üzerine bir kazak geçirip” dışarı çıkmadığından yakınıyordu. “Mümkün değil, pardesü giymek zorundasın” diyordu. Aksi halde ayıplanıyor, dışlanıyorlardı.

Erzurum’da görüştüğümüz bir başka hanım, on beş yaşında etrafındaki herkes kapalı olduğu için kapanmıştı. Ancak, kapanma nedeni sadece bu değildi. Farklı giyinmek, örneğin, pantolon giyip sokağa çıkmak “bayağı zor” oluyor, erkekler tarafından rahatsız ediliyordu. O nedenle örtünmeyi tercih etmişti.

Erzurumlu bir genç kız, merkezde doğup büyümüştü. Annesinin, liseli yıllarında çektiği fotoğraflarda kısa etekli olduğunu görmüştü. Oysa şimdi kendisi kısa etek giyemiyordu. Tatilde çekilen bikinili fotoğraflarını arkadaşlarına göstermiş, “sen gavursun, yanacaksın” türü tepkiler almıştı.

Batman’da bir kadın kuruluşundaki görevli, iki yıl önce bir genç kızın gittiği bir düğünde pantolon giydiği için öldürüldüğünü söylüyordu. Denizli CHP il örgütündeki bir hanım, komşusunun askılı elbise giydiği için günah işlediğini söylediğini aktarıyordu.

Aydın’da görüştüğümüz bir hanım, arkadaşının kızı vefat ettiğinde mevlidine gitmişti. Yanında oturan kişi, ojeli tırnaklarına bakarak, “senin okuduğun Kur’an kabul olmaz” demişti

Erzurum gibi daha muhafazakâr kentlerde hem kadınlar hem erkekler, başı açık kadınların sokakta taciz edileceği kanısında değildiler. Nitekim Erzurum’da başını örtmeyen kadınların ya da üniversiteli kız öğrencilerin erkekler tarafından tacize uğramadıkları belirtiliyordu. Muhtemeldir ki Erzurum gibi muhafazakâr bir toplumda hiçbir erkeğin başı açık kadınlara “tuhaf tuhaf bakmaktan” öteye gidemeyeceği doğrudur.

Oysa, muhafazakâr yapının giderek çözüldüğü, ancak henüz modernleşmeyi tüm unsurlarıyla yaşamaya başlamamış olan Eskişehir gibi “ara kentlerde”, değişimle birlikte kadınlara taciz olaylarının arttığı belirtildi.

Eskişehir Kadın Platformu üyesi üniversiteli bir genç kız, Anadolu’daki “en rahat kent” olsa da Eskişehir’de “muhafazakârlık ya da gericilik ya da mahalle baskısının olmadığını” söyleyemeyeceğini, kentte kadınlara karşı taciz ve hatta tecavüz vakalarının arttığını, gece sokağa çıkan kadınların yanısıra travestilerin de saldırıya maruz kaldığını anlatıyordu.

Sivaslı üniversite öğrencisi bir genç kız, yazları gittiği İzmir’den Sivas’a döndüğünde ilk hafta sokağa çıkamadığından yakınıyordu. “Herkes üstüme geliyormuş gibi gözüküyor bana” diyordu. Sokakta kadınları taciz eden erkekler için “onlar ayrı bir ırk, ben onları insan ırkından saymıyorum” diyordu. Kayseri’de görüştüğümüz Erciyes Üniversitesi öğrencisi bir genç kız, akşamüstü 16:00’den sonra dışarı çıkamadığını söylüyordu.

Eskişehir’deki üniversite öğrencisi kızlar Anadolu Üniversitesi’nde özel güvenliğin bile sözlü tacizine muhatap olabiliyorlardı. Bir defasında üniversitenin hukuk

danışmanı bir kadın görevliye şikayette bulunmuşlardı. Kadın olduğu için daha anlayışlı davranacağını düşünmüşlerdi.

Ancak şikayetleri kaale alınmamış, güvenlik görevlilerinin evli ve “çoluk çocuk sahibi” kişiler olduğu, böyle bir şey yapmayacakları söylenmişti. Güvenlik görevlilerin bu tür davranışlara cesaret edebilmeleri belki de bu öğrencilerin sol görüşlü ve aktivist olmalarından kaynaklanıyordu.

Aynı genç kız gar civarında yaşlı bir erkeğin elle tacizine uğramıştı. Bağırduğunda, gardaki güvenlik görevlisi “ne öyle yırtınıyormuşsun gibi bağırıyorsun” demiş, omuzundan itelemişti. “Şikayet etsen ne olacak ki” diyordu.

Bir arkadaşı işlek bir caddede bıçaklı saldırıya uğramış, yardım istediğinde esnaftan tepki gelmemişti. Sonunda sığındığı bir dükkanda, neredeyse öldürülecekken neden hiç kimsenin yardımına gelmediğini sorduğunda, “o adamı biz senin sevgilin ya da kocan zannettik” cevabını almıştı.

Bu cevabın gösterdiği gibi, kadınların dövülmesi, hatta hayatlarına kastedilmesi, bunu yapan “koca” olduğu takdirde sanki mazur görülebilecek ya da en azından “aile içindedir” diye müdahale edilmemesi gereken bir davranış olarak algılanıyor gözükmekte.

Nitekim, hatırlanacağı üzere, buna benzer bir olay birkaç yıl önce televizyonlara da yansımış, gündüz sokak ortasında karısını defalarca bıçaklayan bir erkeği etraftaki polislerin seyrediyor ve müdahale etmiyor oluşu kamuoyunda büyük tepki çekmişti.

Trabzon’da görüştüğümüz bir hanım, sokakta tacize uğrayanların sadece başı açık kadınlar olmadığını, örtülü kadınların da erkekler tarafından taciz edildiklerini belirtiyordu.

Malatya’da Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi üniversite öğrencisi bir genç kız, bu tür tacizlerin kapalı kadınlara da yapıldığına bizzat tanık olmuştu. Annesi başörtülüydü. Annesiyle birlikte gittikleri bir dükkandaki satıcı, annesine sözlü tacizde bulunmuştu. Erzurum’da makyajlı ve alımlı bir genç kadın, başörtüsüne rağmen sözlü tacize uğradığını söylüyordu.

Bu tür söz ya da hareketle kadınlara yöneltilen cinsel taciz nispeten daha rahatlıkla konuşulabiliyor. Ancak, ırza geçme gibi “namus” kisvesi altındaki eylemler pek çok kadın kuruluşunun üzerinde önemle durduğu, ancak gizlendiği ve konuşulamadığı için yeterince bilgi toplamanın zor olduğu sorunlardan biri.⁴⁰

Örneğin, gittiğimiz kentlerde kadınlar açısından daha rahat görünen Batman’daki asıl sorun, özellikle ilçe ve köylerinden kaynaklı kadın intiharları gibi gözüküyordu. Eskiye göre azalmışsa da, gene de kaygı verecek boyutlarda olduğu söylendi. Ancak bu intiharlar çoğu kişi tarafından örtbas ediliyor, kadın örgütleri bile bu konuda konuşmayı sakıncalı buluyordu.

Bu konuda görüşmek üzere gittiğimiz yerel bir kadın sivil toplum kuruluşunun başkanı bize bilgi vermiyor, Batman’daki kadın intiharlarını hiç duymamışcasına davranıyordu. Kimi sol ya da liberal görüşlü kişilerin dahi düşüncesi, kadınların köy ya da kasabalardan gelip Batman’daki değişimlere ayak uyduramadıkları, birdenbire açılıp saçıldıkları, istedikleri yaşam ile gerçek arasında bunalıp intihar ettikleriydi.

Bu konuda bilgi edinebildiğimiz tek kişi, bir kadın kuruluşunun eski başkanıydı. İntiharların gerçek nedenini çekinmeden açıklıyor, bunların genellikle aile içindeki ensest ya da tecavüz olaylarıyla bağlantılı olduğunu söylüyordu.

Bu sorunun Türkiye’de tabu konular arasında olduğu Kayseri’de görüştüğümüz eczacı bir hanımın başından geçen bir olaydan da anlaşılıyordu. Kentteki bir kadın kuruluşunda aktif olan bu hanım, insan hakları konusunda gerçekleştirilen üç günlük bir eğitim toplantısında konuşmacıydı.

Konuşmasında, devletin yayınladığı istatistiklere dayanarak Türkiye’de kadınların uğradığı cinsel tacizi anlatmaya kalkışmış, cümlesini bile bitiremeden toplantıdaki yaşlı bir bürokrat, “vali, kaymakam düzeyindeki kişilerin ve gençlerin yanında bu şekilde konuşamazsınız” diyerek itiraz etmişti. Konuşmasına, ancak vali muavinin müdahalesiyle devam edebilmişti.

Yukarıda, Anadolu’yu iyi tanıdığı belli olan Arzu Çur’un gündeme getirdiği konu, kadınların kamusal alanlarda rahatsız edilmeden gezmelerinin zor olduğu kimi

⁴⁰ Bu konuda TUBİTAK destekli ve saha araştırmasına dayalı akademik bir çalışma için bkz.: Ayşe Gül Altınay ve Yeşim Arat, *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*, 2007.

kentlerde dini gerekçelerin yanısıra erkeklerin tacizinden kurtulmak amacıyla örtünüp örtünmedikleri, ayrıca araştırılması gereken konular arasında.⁴¹

Gerek anketlere gerekse derinlemesine mülakatlara dayalı bugüne kadar yürütülmüş çalışmalarda kadınlara neden örtündükleri sorulduğunda, çok büyük bir çoğunluk dinin gereği olduğu için örtündüklerini söylemekte,⁴² aile ya da çevre baskısından dolayı örtündüğünü belirten kadınlar küçük bir azınlığı oluşturmaktadır.

Ancak bu cevaplardan, örtünmenin dinin gereği olduğuna samimiyetle inanan ya da inandırılmış olan kadınların kaçta kaçının ilk örtündüklerinde aileleri istediği, evlendiklerinde kocaları ya da kayınları ısrar ettiği, kamusal alanlarda başı açık dolaştıkları takdirde tacize uğramaktan çekindikleri vb. nedenlerle kapanıp kapanmadıklarını bilmiyoruz.

Diğer bir deyişle, zamanında baskı sonucu kapanmış kadınların daha sonra bu durumu kabullenmiş, içselleştirmiş ve “dinin gereği” olarak yorumlamaya başlamış olmaları pekala düşünülebilir.

Nitekim, Anadolu’da görüştüğümüz birçok kadın, örtünenlerden bazılarının baskı yüzünden ya da telkinle örtündüklerini belirttiler. Örneğin, Erzurum’da kız öğrencilerin okulu bitirdiklerinde başlarını kapatmaları için ailelerinden baskı görebilecekleri meslek liseli bir genç kızın hikayesinden çıkarsanabilirdi.

Bu genç kız ailesinin okulu bitirince başını kapatması istemine isyan ediyor, üniversiteye gideceğini, hiçbir şart altında kapanmayacağını, hatta mümkünse Erzurum dışında bir üniversitede okumak istediğini belirtiyordu. Kapanmasını isteyen bir gence aşık olacak olsa ne yapacağını sorduğumuzda, ne kadar aşık olursa olsun bu tür bir erkekle evlenmeyeceğini söylüyordu. Kimi arkadaşlarının aile zoruyla başlarını örttüklerini, okul servisi gibi ailenin göremeyeceği ortamlarda ise açtıklarını da belirtiyordu.

⁴¹ Muhafazakar ailelerden gelen kadınların kamu yaşamında yer alabilmek için örtündükleri görüşünü destekleyen iki önemli çalışma için bkz.: Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları 1991, ve Yeşim Arat, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*, State University of New York Press, 2005.

⁴² Örneğin, 2006’da gerçekleştirilen bir çalışmada, kapalı kadınlar arasında “İslam”ın emri olduğu için” örtündüklerin söyleyenlerin oranı %71.5’tir. Bakz.: Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, 2006, 62.

Balıkesir’de görüştüğümüz bir öğretmen, istemedikleri halde aile baskısıyla imam-hatip liselerine gönderilen ve başı kapattırılan öğrencilerini anlatıyordu. Değişik kentlerde görüştüğümüz öğretmenler, liseli genç kızların Fethullah Gülen cemaatine ait dersanelere ya da “Işık Evleri”ne gittikten sonra kapandıklarını belirtiyorlardı.

İstanbul, Bağcılar’da görüştüğümüz bir hanım, Alevi olduğunun bilinmesine rağmen çevresindekilerin kapanması için kendisine telkinde bulduklarını söylüyordu. Aynı yerde görüştüğümüz bir başka Alevi, dokuz yaşındaki yeğenine civar mahallelerden gelen çocukların neden başı açık gezdiğini sorduklarını, “ömür boyu cehennemde yanacaksın” dediklerini, “demek ki fahişe olacaksın” diyerek hakaret ettiklerini anlatıyordu.

Kayseri’de bir eczacı hanıma, eczaneye gelen yaşlı bir bey, “yavrum, siz gençsiniz, cahilsiniz, bilmezsiniz, ne olur şu başına bir tül atıversen” demişti. Aynı kentte bir öğretmen, yan apartmanda Kur’an kursuna giden üç hanımın, memur olarak çalışan eşine, “emekli olunca herhalde sen de kapanırsın” dediklerini söylüyordu. Kayserili bir Alevi, tanıdığı bir hanıma diğer hanımların Ramazan’da başı açık gezdiği için hakaret ettiklerinden bahsediyordu.

Adapazarı’nda görüştüğümüz bir hanım, on üç yaşındaki kızının bile daha şimdiden giydiklerine dikkat eder olduğunu anlatıyordu. Birkaç gün önce düzenlemek üzere kızının yazlık ve kışlık kıyafetlerini çıkarmışlardı. Kızı dolaptan çıkan mini etek ve askılı bluzlara bakmış, “ay, anne, ben bunları burada giyebilir miyim, bunların hepsini ver gitsin artık” demişti.

Başı açık kızların evlenmekte zorlandığından da bahsedildi. Erzurum’da görüştüğümüz bir hanım, bir erkek başı açık bir kızla evlenmek istese, erkek tarafının itiraz ettiğini söylüyordu. “Ya kapanacak gelin gidecek, ya da evlenemeyecekler” diyordu. Örneğin, komşusunun öğretmen olan kızı gene bir öğretmenle nişanlanmıştı. Erkeğin ailesi kapanmasını istemiş, reddettiğinde nişan bozulmuştu.

Erzurumlu yaşlı bir kayınvalideye, yanındaki gelininin başı açık olsaydı oğluyla evlendirip evlendirmeyeceğini sorduğumuzda, “açılmaz bizde, olmaz yani, almazdık” diyordu.

Başı kapalı olmanın kamu yaşamında başı açık olanlara göre kadını daha imtiyazlı kıldığı da bize anlatılanlar arasındaydı. Konuştuğumuz başı açık ya da kapalı pek çok kadın, otobüslerde erkeklerin başı kapalı kadınlara hemen yer verdiğinden, hatta çoğu kez başı kapalı genç kızlara bile yer verilirken yanbaşılarında başı açık yaşlı kadınların ayakta kaldığından bahsettiler.

Otobüslerde başı açık kadınlara yer verilmemesi, birçok ilde sık sık duyduğumuz bir konuydu. Hatta, “Giriş” bölümünde bahsettiğimiz üzere, İstanbul’un Bağcılar semtinde bile aynı şikayeti işittik.

Kapalı kadınlara gösterilen bu saygının daha namuslu kabul edilmelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Örtülü kadınların bazıları kendilerini daha namuslu görüyor da olabilirler.

Nitekim, Trabzon CHP il örgütünde görüştüğümüz bir kişi, Bursa’dan emekli öğretmen olan bir misafir hanımın dolmuşa bindiğinde başı kapalı bir hanımla olan tartışmasından söz etti.

Başı kapalı hanım yolda dolmuşu durdurmuş, sadece şoförün yanında yer olduğunu görünce arka koltukta oturan Bursalı öğretmenle yer değiştirmek istemiş, “sizin nasıl olsa başınız açık, ben arkada oturayım” demişti. Bursalı hanım doğal olarak alınmış, “vay sen benden daha mı namuslusun” diyerek başı kapalı hanıma tepki göstermişti.

Kapalı kadınların açılmaya karar vermelerinin de zor olabileceği söylendi. Kayseri’de mimar bir hanım, bir arkadaşının kendisine, “bir kadının kendisini gizlemesi gerektiğini düşündüğüm için kapanıyorum ama seni bazen böyle saçların açık gördüğümde saçlarım açık dolaşmayı istediğim oluyor, sürekli kafamı kapatmaktan saçlarım dökülmeye başladı, güzelliğimi kaybettiğimi düşünüyorum” dediğini söylüyordu. “Ancak, bir kere kapalı olup da sonradan açılmak başlı başına bir sorun” diyordu.

Başı açık kadınlara tepkinin erkeklerden çok kadınlar tarafından yöneltildiğini de görüştüğümüz pek çok kadından duyduk. Örneğin, Erzurum’da görüştüğümüz örtülü kadınlardan çoğu başlarını açacak olsalar asıl maruz kalacakları baskı ve ayıplamanın diğer kadınlardan geleceğini düşünüyordu.

Bu iddiayı gördüğümüz Erzurumlu Alevi bir erkek de doğruluyor, başı açık kadınlara gene başka kadınların müdahale ettiklerini, kendi eşinin de İstanbul ya da İzmir gibi bir kentte yaşasa başını örtmeyeceğini ama Erzurum'da bunun mümkün olmadığını söylüyordu.

Malatya'da Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi üniversite öğrencisi bir genç kız, erkekler tarafından rahatsız edildiklerini söylediklerinde kadınlardan “düzgün, edebinizle giyinirseniz bunları yaşamazsınız” türü tepki geldiğini anlatıyordu.

Kayseri'de bir kadın derneği üyesi hanım, oturduğu apartmana yeni taşındığında komşu hanımlardan pantolon giymenin kendisine hiç yakışmadığı tepkisini almıştı. Pek çok kez, Kayseri'deki kapalı hanımların pantolon giyen kadınlara “hatlarınız belli oluyor, bizim erkeklerimiz tahrik oluyor” dediklerini duymuştu.

Kadın-erkek dünyalarının ayrı olduğu izlenimine katıldığımız çoğu Anadolu kentinde kadınlara uygulanan toplumsal baskının gene başka kadınlardan gelmesi bizler açısından dikkat çekici bir husustu.

Diğer bir deyişle, kadın-erkek arasındaki sosyal etkileşimin sınırlı olduğu ve erkeklerin kendi ailelerine mensup olmayan kadınlarla rahat konuşmadıkları muhafazakâr kentlerde, farklı olan kadınları kınamak ancak kadınların kendilerine özgü dünyaları içinde gerçekleşiyor gibi görünüyordu.

Kadınların örtünmesi gelenek olduğu için de gündeme gelebiliyordu. Erzurum'da öğrenciler dışında sokakta başı açık dolaşan kadına neredeyse rastlanmıyordu. Hatta, “Giriş” bölümünde bahsettiğimiz gibi, Alevi kadınlar bile sokağa çıktıklarında örtündüklerini söylediler.

Alevi kadınlardan çoğu, bizzat gözlemlediğimiz üzere, kapalı ortamlarda yabancı erkeklerin yanında başlarını örtmedikleri halde sokağa çıktıklarında örtündüklerini belirttiler.

Bunu çevre baskısından mı yaptıklarını sorduğumuzda, başı açık gezseler kimsenin kendilerine karışmayacağını, ancak Erzurum'da kadınların örtünmesinin adet olduğunu, sokakta başı açık geldikleri takdirde tuhaf bakışlara maruz kaldıklarını, başlarını eşarpla örterek sokağa çıktıklarında daha rahat ettiklerini ifade ettiler.

Türkiye’deki siyasal tartışmalarda sıkça dile getirilen ve geleneksel örtünme biçimlerine kıyasla “siyasal bir simge” olduğu için türbanın kabul edilemeyeceği Erzurumlular arasında tartışılan bir konu değildi. Hem kadınlar hem erkekler , kadınların sokakta başı örtülü gezmesini doğal karşılıyor, çeşitli örtünme biçimleri arasında pek de ayırım yapmıyorlardı. Önemli olan örtünmekti, örtünme biçimi değil.

Hatta, CHP’li bir grup kadınla yaptığımız söyleşide dikkatimizi çeken husus birçoğunun kapalı olmasıydı. Kimi eşarp bağlamıştı, kimi türbanlıydı, kimi saçlarını siyah örtüyle ya da geleneksel Erzurum şalıyla kapatmıştı. Türbanı siyasal bir simge olarak algılayıp algılamadıklarını sorduğumuz soruyu cevaplayan kadınlar bu tür ayrımların doğru olmadığını belirttiler.

Kadınların kapanmasının, kadın bedeninin kışkırtıcı olduğu yönündeki muhafazakâr görüşlerle ilgili olduğu da duyduklarımız arasındaydı. İstanbul Sultanbeyli’ de konuştuğumuz bir Alevi, kendi semtindeki ilkokulun ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan bir derneğin eski yönetimindeydi. Okuldaki bir öğretmen kız öğrencilerden birine “ kadın kısmının, kız kısmının belden yukarısı insanidir, belden aşağısı şeytanidir” demişti.

Dernek yönetimi olarak okula gidip öğretmeni şikayet etmişler, sonucunda öğretmenin başka bir yere tayini çıkmıştı. Daha iyi bir yere gitmiş olma olasılığına karşı, “belki de adama iyilik ettik “diyordu.

Trabzon’da avukat bir hanım, bir erkek meslektaşının “Edebe ve Adaba Aykırı Giyinenleri Men Derneği” adı altında bir dernek kurduğunu, derneğin kuruluşunu bir yazı ile baro üyelerine bildirdiğini, yazının içeriğinin “iğrenç” olduğunu, kadınların kalça ve göğüslerinin “yarıklar, toplar” diye nitelendirildiğini, “hayvanların bile cinsel yerlerini kuyruklarıyla kapattıklarından” bahsedildiğini anlatıyordu.

Baro başkanıyla birlikte bir basın açıklaması yaptıklarını, buna karşılık söz konusu avukatın aleyhlerinde çeşitli davalar açtığını, kimi basın organlarında kendileri hakkında “ahlaksız avukatlar” türü yayınlar çıktığını söylüyordu.

O olaydan sonra baroda kadın avukatlar etek giyemez olmuştu. Konu yerel televizyonlarda tartışılmış, tartışmaya katılan arkaşları telefonla tehdit edilmişlerdi.

Kendisini en çok hayal kırıklığına uğratan durum ise, başvurdukları hiçbir sivil toplum kuruluşunun destek vermemesiydi.

Daha da kötüsü, yetkililere başvurulmuş, ancak herhangi bir önlem söz konusu olmadığı gibi tüm kurumlara gönderilen bir genelgeyle “kılık kıyafetlerin düzgün olması” doğrultusunda uyarı almışlardı.

Denizli’de görüştüğümüz bir hanım, “cüppeli, sarıklı, ak sakallı tiplerin” başı açık kadınların yanından geçerken “başımıza taş yağacak, taş yağacak” dediklerini söylüyordu.

Denizli’de bir öğretmen, bir arkadaşının evine gelen komşu hanımların başı açık kadınlardan dolayı kuraklık yaşandığını, onlar yüzünden kıyamet kopacağını söylediklerini anlatıyordu.

Batman’lı bir gazeteci, “kendi öz kızının bile doğal olarak fiziksel gelişimini, on yedi, on sekiz yaşlarına geldiğinde göğüslerinin büyümesini, kalçalarının gelişmesini asla kabul edemeyen babalar var” diyordu. Ve ekliyordu: “Elinden gelse çocuğunun etrafına beton dökülecek.”

Görüştüğümüz kişilerden bazıları, başı açık kadınların sözlü ya da bedensel tacize uğramalarının yanısıra tehdit edildiklerinden de bahsettiler. Adapazarı’nda görüştüğümüz bir hanım, bir arkadaşından duyduğu bir olayı aktardı.

Arkadaşı ev eşyası ürünleri satan bir firmanın tanıtım toplantısına katılmıştı. Salonda kendisi dışında başı açık tek bir kadın vardı. Konuşma ve tanıtımdan sonra arkadan bir hanım kalkmış, “arkadaşlar, hepimiz bir aradayız, başı açıklara ölüm” diye bağırılmıştı.

Arkadaşı salonu terkedip bu hanım hakkında suç duyurusunda bulunmuş, ancak hanımın emzirdiği bebeği olduğu söylenip şikayetinden vazgeçirilmişti. Malatyalı bir işadamı, kentte yeni bir parkın açılışında bir erkeğin başı açık bir kızı kastederek, “öldürmek lazım bunları, şuna bak nasıl gelmiş parka” dediğini anlatıyordu.

Bu iki örnek bile, başörtüsü konusunda böylesine politize bir ortamın ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal bölünmenin nerelere varabileceği hakkında bir uyarı niteliğinde görülebilir. Bu açıdan bakıldığında, mevcut gerginliğin azaltılması

için hem iktidar hem de muhalefet partilerinin bu konuyu siyasal bir mücadele alanı olmaktan çıkarmak için çaba harcamalarının önemli olduğu kanısındayız.

Özetle, daha muhafazakâr kentlerde kadınların sokağa çıktıklarında örtünmeleri doğrultusunda ciddi bir toplumsal baskıyla karşı karşıya kaldıkları söylenebilir. Kadınların çoğu bu baskıyı içselleştirmiş olduklarından örtünmeyi kişisel bir tercih ya da gelenek olarak algılıyor olabilirler. Ancak, toplumsal dokunun onlara bu tür bir tercihi olanaklı kıldığını iddia etmek zor gözüküyor.

Kadınların örtünmesinin zaman zaman aile içinde sıkıntı yaratabileceğinin izlerine de rastladık. Konya’da Alevi bir hemşire ilkokula giden oğlunun okuldaki ortamdan etkilenip kapanması için kendisine baskı yaptığından, kadınların açık olmasının günah olduğunu söylediğinden bahsetti.

Kayseri’deki bir kadın derneği üyesi, ortaokuldaki oğlunun, çalışan kadınların günahkar olduklarını ve cehenneme gideceklerini anlatan din dersi öğretmeninden etkilendiğini belirtiyor, “çocuk eve geldi, beni sorgulamaya başladı” diyordu.

Trabzon’da Kadın Sanatçılar Derneği üyesi bir kişi, 18 yaşındayken evlenmiş, kocasının ailesi ve akrabaları kapanması için zorlamışlardı. “Çocuk yaşta olduğum için kapandım o zaman” diyordu. Çok sonra oğlu bir gün kıyafetiyle ilgili bir şey söyleyecek olmuş, “bu konuda kesinlikle sesini çıkaramazsın” demişti. “Bir daha asla lafını etmedi” diye ekliyordu.

Gittiğimiz kentlerden birinde⁴³ “türbanlı” bir hanım kendisiyle oğlu ve kocası arasında yaşadığı bir gerginlikten söz etti. Bir düğüne davet edilmişler, her zaman yaptığı gibi düğüne çarşafıyla gitmeye kalkmıştı. Büyük oğlu buna karşı çıkmış, davetlilere karşı “rezil olacaklarını” düşünmüş, çarşafını çıkarmasını istemişti. Bunu reddettiğinde ise olay büyümüş, sinirlenen kocası eline geçirdiği bir makasla çarşafını lime lime etmişti. O günden sonra türban takıyordu.

Son örnek, “türban”ın siyasal nedenlerle takıldığı iddiasına karşı farklı bir bakış açısı getirebilir. Bu örnekten de anlaşılabilir gibi, kadınların “türban” takması, çarşafa kıyasla, daha modern, daha kentli bir görünüm verdiği için kullanılıyor da olabilir.

⁴³ Bu kentin adını, kimden bahsedildiği anlaşılabilir endişesiyle, vermiyoruz.

Ancak, araştırmamız, örtünme konusunu kapsamadığından bu konuda yeterli bilgi toplamadık. Nitekim konuyla ilgili ankete dayalı bir araştırmanın sonuçları, Türkiye genelinde çarşaf giyenlerin örnekleme yer almayacak kadar azaldığını göstermiştir.⁴⁴

Görüştüğümüz kadınlardan bazıları, çalışan kadınlara karşı olan önyargılardan ve bu önyargılardan dolayı çalışmanın ya da çalışırken etkin olabilmenin zorluğundan da bahsettiler. Batman’da görüştüğümüz bir kadın öğretmen, göreve ilk başladığı İkköprü’de öğrencilerinin onu dinlemediğini farketmiş, nedenini sorunca sekizinci sınıfta olan öğrencilerden “siz kadınsınız” cevabını almıştı.

Gittiğimiz kentlerden birine⁴⁵ gelin gelmiş bir hanım, evlenmeden önce yaşadığı kentte başı açıkken ve bir devlet dairesinde çalışırken, kocasının ısrarı üzerine kapanmış ve çalışmayı bırakmıştı. Kocasını o zamanlar ailesinin başı açık ve çalışan bir kadını kabul etmeyeceğini söylemişti. Yeni edindiği role alışmış, kocasının izni olmadan dışarı çıkamadığı, hatta alışverişe bile gidemediği halde durumuna razı olmuştu.

Oysa yakın zamanda kayınbiraderi başı açık bir kadınla evlenmiş, bu duruma aile, hatta kocası bile, ses çıkarmamıştı. Onca yıldır kendisine aile geleneği olarak anlatılan konunun bu kadar kolaylıkla kırılabileceğine şahit olunca durumuna isyan etmiş, büyük bir haksızlığa uğradığını düşünmeye başlamış, kocasına tekrar çalışmak istediğini belirtmiş, kocasının itirazlarına rağmen gizlice iş aramaya koyulmuştu. Bulduğu takdirde, herşeyi göze almıştı, çalışacaktı.

Batman’da kadınların yönettiği ve çalıştığı bir lokantada görüştüğümüz bir hanım, eşine etraftan sürekli baskı yapıldığını, “karın neden bu saate kadar dışarıda, neden senden sonra eve geliyor, niye mutfaktasın, niye çocuğa sen bakıyorsun” türü sorulara muhatap kaldığını belirtiyor, “çünkü” diyordu, “ona verilen bir rol, bana verilen bir rol var”. Ve ekliyordu: “Benim eşimle bir problemim yok, toplumla bir mücadelem var”.

⁴⁴ Çarkoğlu ve Toprak, 2006.

⁴⁵ Bu kentin adını, kimden bahsedildiği anlaşılabilir endişesiyle, vermiyoruz.

Adapazarı, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı'ndan bir yetkili, “toplumsal dağılımda kadınlar geçmişte giydikleri elbiseye o kadar sıkı sarılmışlar ki çıkartmak gibi bir dertleri yok” diyordu.

Birkaç kadın toplantısına katılmış, toplantıda konuşan kadınlar iş yapmak istediklerini, ancak kocalarının ya da kayınvalidelerinin müsaade etmediğini söylemişlerdi. Dayanamamış, “ arkadaşlar, her gün kocanızla ya da kayınvalidenizle eve gelecek misafir için ya da güne gitmek için kavga ediyorsunuz, bir kere de onurlu davranın, kendiniz için birşeyler yapmak adına kavga edin” demişti. Ve ekliyordu: “Bunu böyle söylemek pek hoş olmuyor ama biraz da bu kadınlarımızın sorunu”.

Çalışan kadın ve erkeklerin giderek birbirleriyle aynı mekanı paylaşmaktan çekinmeye başladıkları da anlatılanlar arasındaydı. Kayseri’de bir kadın derneğinde aktif bir hanım, apartmanlarının girişinde komşusu beylerden biriyle karşılaşmış, asansör geldiğinde kendisine “buyrun” demiş, ancak komşusu diğer asansörle çıkacağını söylemişti. Daha sonra, kadınların bindiği asansöre erkeklerin binmemesi doğrultusunda binada karar alındığını öğrenmişti.

Aynı kentte serbest meslek sahibi bir hanım, AKP’nin üst yönetim kadrosundan bir siyasetçinin de katıldığı bir toplantıda bulunmuştu. Toplantının yapıldığı otel lobisine girdiğinde asansörlerin önünde kuyruklar oluştuğunu, kadınların ve erkeklerin ayrı ayrı asansörlere bindiğini görmüştü. Kendi bindiği asansöre otel müşterisi bir bey girmek istemiş, türbanlı hanımların itirazı üzerine çıkmak zorunda kalmıştı.

Konya’da görüştüğümüz bir doktor, poliklinik katında doktorların çay-kahve içtikleri bir oda olduğunu, geçmişte bu odada kadın ve erkek doktorların birlikte sohbet ettiklerini, ancak geçen birkaç yıl içinde kadın doktorların “sözsüz bir anlaşmayla” artık gelmediklerini anlatıyordu. Kadın meslektaşları hastalarıyla ilgili bir konuyu danışmak üzere odasına geldiğinde bile içeri girmiyor, kendisini dışarıya çağırıyorlardı.

“İşin garibi, biz de kazara odaya girenleri yadırgar olduk, ‘Allah Allah bu niye geldi’ demeye başladık, yani doktorlar arasında bir haremlik selamlık durumu oluşmaya başladı” diyordu.

Aynı kentte gördüğümüz devlet memuru bir hanım, elini sıkamazlar çekincesiyle farkında olmadan erkeklere elini uzatmaz olmuştu. Sultanbeyli’de gördüğümüz bir hanım, minibüs şoförünün kendisinin elinden para almadığını, “koltuğun üstüne bırak, elin bana dokunursa abdestim bozulur” dediğini anlatıyordu.

Trabzon’da bir avukat hanım, erkeklerle el sıkıştığında birkaç kez elinin “havada kaldığından” bahsediyor, önce karşısındakini tartıp “o tip bir davranışta bulunacağını” sezerse artık el uzatmamaya başladığından söz ediyordu.

Öğrenciler arasında bile bu tür bir ayrışma başladığı söylendi. Batman’da gördüğümüz bir kadın öğretmen sınıfta kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı oturduklarını belirtiyor, “kariştirdiğiniz zaman kıyamet kopuyordu” diyor.

Trabzon’daki Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencisi bir genç kız, dolmuşlarda erkeklerle kadınların yan yana oturmamaları için düzenleme yapıldığından şikayetçiydi. Hatta bazen tesadüfen bir erkeğin yanına oturduğunda, yanındakinin kendisinden uzaklaşmaya çalıştığını söylüyordu.

Çalışan genç kadınların aileleri aynı kentteyse, ayrı bir eve çıkmaları da mümkün gözüküyordu. Bir yandan kendi kızının rahat yaşadığını ve kentteki kendisi gibi insanlarla paylaştığı ortamların o kadar da kısıtlayıcı olmadığını söyleyen Trabzonlu bir kadın avukat, diğer yandan hiçbir bekar kadının kendi başına yaşamadığını, hatta “ailemin yanından ayrılmaya karar verdim” diyeni daha duymadığını söylüyordu .

Çevresinin baskına rağmen bir restoran açan genç bir kadına, yalnız yaşayıp yaşamadığını ya da bunu düşünüp düşünmediğini sordüğümüzde da aldığımız cevap farklı değildi.

Malatya’da gördüğümüz yerel medya mensubu genç ve bekar bir kadın, “son derece açık görüşlü olmalarına rağmen” ailesiyle yaşamak “zorundaydı”. İşten geç geliyordu. Apartmana sessizce girmesi gerekiyordu. Babası her akşam, komşularının tepkisini bertaraf etmek için balkonda bekliyordu.

Ailesiyle yaşamamanın avantajlarını da söylemeden geçemiyordu. “Çalışma arkadaşlarım ailemle birlikte oturduğum için eve gelip gidiyorlar, yalnız yaşasam bu

mümkün değil, bunu ailem kabul eder ama apartman sakinleri asla kabul etmezler” diyordu.

Gençliği büyük kentlerde geçmiş ve iş yaşamına İstanbul’da başlamış bu genç kadın, Malatya’ya gelişiyle birlikte etek boyunun uzadığını, üzerindeki “rahat” kıyafetleri artık giyemez olduğunu, “üstüne başına” sürekli dikkat etmek zorunda kaldığını anlatıyordu.

Kayseri’de görüştüğümüz Erciyes Üniversitesi mensubu bekar bir kadın öğretim üyesi, kentin daha modern bir semtinde oturduğu halde balkonuna şortla çıkamadığından yakınıyordu. Apartmanlarına erkek girdiğinde, bekar kadınlar “sana mı geldi?” sorusuyla karşılaşıyorlardı.

Tüm geleneksel toplumlarda olduğu gibi Anadolu’nun muhafazakâr kentlerinde de, geleneğin kadınlar üzerinden yürütüldüğünü, ancak kadınların gelenek adı altında kişisel tercihlerinden vazgeçtikleri ve kurulu düzene ayak uydurdukları sürece kendi yaşam alanlarını yaratabildiklerini söylemek de mümkün.

Bu yaşam alanı çerçevesinde kadınlar dünyasının oldukça esnek olduğu varsayılabilir. Nitekim, görüştüğümüz kadınların çoğu ezilmiş kadın imajı vermekten uzaktılar. Kimi, toplumsal rolünü kabullenip bu rolün dışına çıkmadan güçlü kişilik geliştirmiş, kimi de kendisine biçilen role isyan ederek bir çıkış aramaya girişmişti.

Örneğin, Erzurum’un bir Alevi köyünden kente göç etmiş genç bir hanım, belki de Alevi olmasının avantajıyla, başı açık olduğu halde topluma kendini kabul ettirmiş, güçlü kişiliğiyle erkeklerin dünyasına girmişti. Erzurum’un muhafazakârlığına pek de aldırıyor, bu durumu fazla sorgulamıyor, ancak yıllardır çalıştığı CHP örgütü içinde enerjisi, açık sözlülüğü, parti örgütünün sorunlarını daha doğru gündeme getirmesiyle erkeklere adeta meydan okuyordu.

Bu güçlü kişiliklerin oluşmasında, hiç kuşkusuz, geleneğin nesilden nesile taşınmasında önemli bir rolü olan erkeklerin tutumu da belirleyici. Nitekim, bir önceki paragrafta verdiğimiz örnekteki kadın imajına Erzurum gibi muhafazakâr bir toplumda “tahammül” edebilecek erkek tipinin pek yaygın olmadığını düşünüyoruz.

Bu örnekteki hanımın eşinin, karısıyla gurur duyduğu açıktı. Aynı siyasi görüşleri paylaşan biri olarak karısını destekliyor, karısının zaman zaman aşırı çıkışları olduğunu söylediğinde karısı da bunu kabullenip gülerek pek çok kişiden benzer tepkiler aldığına katılıyor, birlikte eşitler arası bir ilişki yaşadıkları her hallerinden belli oluyordu.

Kendine güveni olan bu aydın erkek tipine Erzurum’da Eğitim-Sen yetkilileriyle yaptığımız görüşmede de rastladık. Orada görüştüğümüz Kürt kökenli bir öğretmen Erzurum’un bir köyünde üç ešli bir babanın çocuğu olarak büyümüşü.

Her üç “annesinin” de trajik hikayelerini, yazmaya başladığı bir romana dönüştürmeyi düşünüyordu. Asıl annesinin dramı onu derinden etkilemiş, kadınların kendi yaşamları hakkında karar vermelerinin ne denli önemli olduğunu belki de bu anne örneğinden çıkarıyarak yaşam dersi haline getirmişti.

Bu öğretmenin kızı lisedeyken bir gence aşık olmuş, konuyu babasına açmıştı. Babasının bunu normal karşılamasıyla sonradan bu gençle evlenen kızının yaşamı diyelim ki farklı cereyan etmiş, bu gençten ayrılıp evlenmeden önce başka gençlerle de arkadaşlık etmiş olsa ne düşüneceğini sordüğümüzde verdiği cevap ilginçti.

Ona göre eğitim, hataları görebilmeyi öğretmektir. Bilimde olduğu gibi yaşam da da bu böyleydi. Öğretmen bir baba olarak onun görevi kızının yaptığı hatalara müdahale etmek değil, bu hataların farkına varmasına yardımcı olmaktır.

Bu tür bir erkek modelinin kadınların yaşamını dönüştürmedeki rolünün ayrıca araştırılması gereken bir konu olduğunu düşünüyoruz. Öte yandan, muhafazakâr dokunun sadece kadınlar üzerinde değil, erkekler üzerindeki etkisi de araştırılmaya değer kanısındayız.

Örneğin, Erzurum gibi kentlerde genç erkekler başı açık kızlarla evlenmek istedikleri takdirde kadınlara yapılan baskının benzerini yaşayacakları izlenimini edindik. Nitekim pek çok kentte, muhafazakârlık erkekleri de kısıncasına almış, yaşam tercihlerini kısıtlamış gözüküyordu.

Bu açıdan bakıldığında, geleneğin kendilerine biçtiği rolün erkeklerin iç dünyasında ne gibi sonuçlar doğurduğunun Türkiye’deki toplumsal cinsiyet konusundaki

araştırmaların ilgi alanına dahil edilmemiş olmasını ciddi bir eksiklik olarak görüyoruz.

Özetle, gittiğimiz Anadolu kentlerinin çoğunda kadınların sürekli gözaltında tutuldukları izlenimine kapıldık. Bu izlenim özellikle Doğu ve Orta Anadolu kentleri için doğrudu.

İstedikleri şekilde giyinmeleri, sokaklarda rahatça gezebilmeleri, geceleri sokağa çıkmaları, kadın arkadaşlarıyla bile olsa içkili herhangi bir yere adım atmaları, evlenmemiş iseler baba evi yerine kendi evlerinde yaşamaları, erkeklerle arkadaşlık edebilmeleri v.b. kent yaşamının doğal ritüelleri, Anadolu kentlerinde anomali gibi karşılanıyordu.

Anadolu'da görüştüğümüz pek çok kadın, bu tür örnekler vererek kadınların kendi yaşamlarını özgürce şekillendirebilmeleri ve erkeklerle eşit vatandaşlar olarak kamu yaşamına katılabilmeleri önündeki engelleri anlattılar.

Sivas'ta görüştüğümüz üniversite öğrencisi bir kızın sorduğumuz sorulara tepkisi bu kısıtlamaların kadınların yaşamı üzerinde ne kadar güçlü olabileceğinin bir göstergesiydi.

Otuzlu yaşlarına geldiğinde hâlâ evlenmemiş olsa ayrı bir eve çıkıp çıkamayacağını sorduğumuzda ailesine böyle bir talepte bulunmasının söz konusu bile olamayacağını söylemişti. Bir Aleviyle evlenmek istese ailesinin ne diyeceğı sorumuza, karşı çıkacaklarını anlatmıştı. "Peki bir Kürtle?" dediğimizde artık isyan etmiş, "siz beni öldürtmeye mi çalışıyorsunuz?" demişti.

Malatya'da yerel bir televizyonda program yapımcısı bir hanım, Anadolu'da kadınların maruz kaldığı ve yaşamlarını kısıtlayan toplumsal baskıyı şu sözlerle açıklıyordu: "Malatya'da şöyle bir durum var, bunu ben de burada öğrendim" diyordu. "Dışarıdan baktığınız zaman kadınlı-erkekli toplantıların olduğu, sokakta çalışanıyla, ev hanımıyla, genç kızıyla farklı kıyafette kadınların gezdiği bir kent görürsünüz. Ama o toprağı biraz eşelediğiniz zaman altından başka şeyler çıkıyor. İki tane kavram var burada: Günah ve ayıp".

Gerçekten de, Anadolu'nun pek çok kentinde, “günah ve ayıp” tanımları, “namus” kavramıyla da birleşince, kadınların kendi yaşamları hakkında karar vermelerini, kendi vücutlarına sahip olmalarını, sokağa çıkabilmelerini, erkeklerin tacizinden kurtulup istedikleri tarzda giyinmelerini, kamusal alanlarda erkeklerle eşit ve erkeklerle birlikte yer alabilmelerini engelliyor gözükmekte.

Erzurum'da görüştüğümüz orta yaşlı bir hanım, Anadolu kadınlarından kim bilir kaç tanesinin kendi kendine söylediğini tekrarlıyordu: “Kadın olmak çok zor.”

Kentlerin Sahipsiz ve Mülksüz Çocukları: “Buçuk Millet Çingeneler”

Aydın'da, Roman mahallesinde, erkeklerin hemen hemen hepsi işsizdi. İş arayıp aramadıklarını sorduğumuzda, bir iş için başvurduğunda özenli giyindiğini ve görsek kendisini tanımayacağımızı söyleyen evli ve çok çocuklu genç bir erkeğin cevabı şuydu: “Nasıl iş bulucağız ki? Soruyorlar, nerede oturuyorsun diye. Ilıcabaşı'nı duyunca iş vermiyorlar. Dışlıyorlar bizi.”

Aleviler gibi, doğuştan elde ettikleri kimlikten dolayı toplumda ayrımcılığa uğrayan Romanlar hakkında da bir iki gözlemde bulunmak istiyoruz. Anadolu kentlerinde Romanlara karşı olan ayrımcılığın boyutlarını irdelemek araştırmamız kapsamında değildi. Ancak, Aydın'da bir Roman mahallesi olduğunu duyduğumuzda oraya gitmek ve Romanların Anadolu kentlerde ne gibi sıkıntıları olduğunu anlamak istedik.

Türkiye coğrafyasında kökleri 10. yüzyıla geri giden, hatta tarihteki en eski yerleşim merkezleri İstanbul olan, Osmanlı'nın “buçuk millet” saydığı Romanlar halk arasında genellikle göçebe, üstü başı pis, işi gücü olmayan, devamlı bir işten hoşlanmayan, içki içen, müzik çalıp göbek atan, sokaklarda ve barlarda çiçek satarak geçinen, dilencilik yapan, gürültücü tipler olarak tanımlanır.

Bu etnik grubun sorunları kamuoyunda ses bulmadığı gibi siyasi partilerin uğraş alanına da girmez. Oysa herkes bilir ki, Romanlar bu coğrafyanın kentlerinde en fakir, en sahipsiz ve en mülksüz grubu teşkil etmekle kalmayıp, hemen hemen diğer tüm kentlilerden farklı olarak hiçbir sosyal güvenceleri de yoktur.

Aydın'daki mahalleye gittiğimizde etrafımız hemen sarıldı. Evlerden çıkarılan plastik iskemlelere oturtulduk. Evin içini görmek için davet edildiğimizde kovuğumsu ya da mağaramsı bir evle karşılaştık. Bir küçük odası, kapısı olmayan ayrı bir bölümde dolap büyüklüğünde bir mekanı daha vardı.

Bu evde yaşlı bir anne, karı-koca ve çocukları oturuyordu. Mutfak ve banyosuz olan evin en belirgin özelliği tertemiz oluşuydu. Yerlere halılar döşenmiş, duvarlara kumaş üzerine makine dokuması dini resimler asılmıştı. Kendileri de temizdiler. Nerede yıkandıklarını ve tualete gittiklerini sorduğumuzda, mahallenin tek düzgün evi olan komşularının banyosunu kullanıklarını söylediler.

ANAP'lı olan eski belediye başkanı mahalleye epeyce yardımcı olmuştu. Mahalledeki oturulabilir gözüken evleri yaptırmış, çamurlu yollara taş döşetmiş, altyapı sorunlarını çözmüştü. Ancak AKP'li yeni başkandan şikayetçiydiler. Mahalle için hiçbir şey yapmadığı gibi iş için müracaat ettiklerinde geri çeviriyordu. Hatta belediye inşaatlarında bile çalışmıyorlardı.

Roman olduklarının nereden anlaşıldığını sorduğumuzda, tıpkı Kayseri'de konuştuğumuz Aleviler gibi, adresten anlaşıldığını söylediler. Üstelik, Kayseri'deki Alevilerin oturdukları mahalledekiler ile bu mahallenin sakinleri işe en çok ihtiyacı olan kesimlerden oluşuyordu.

Buradaki Romanların para kazanabildikleri tek iş mahallenin biraz ötesinden geçen geniş bulvarda, ördükleri hasır sepetleri satmaktı. Mahalledeki ilkokulun dışında, devletin onlara götürdüğü hiçbir hizmet yok gibiydi.

Dindarlıkları da sorgulandığından, başka yerlerde cemaatlerin fakirlere yaptıkları yardımların hiçbirinden yararlanmıyorlardı. Aynı konuyu Kayseri'deki fakir Alevi mahallesinde de sormuş, hiçbir cemaat üyesinin yardım için semtlerine uğramadığını öğrenmiştik.

İstanbul Sultanbeyli'de bir Alevi, Sultanbeyli Belediyesi Meclisi üyesi bir AKP'li ile o bölgede oturan bir kişinin minibüste konuşmalarına tanık olmuş, fakir olan bu kişi belediyeden yardım alamadığını söylediğinde, meclis üyesi kendisine “bize zekatını, fitresini veren insanlar verdikleri zekatın namazını kılan, orucunu tutanlara gitmesini istiyorlar” demişti.

Karşısındakinin “ben Allah'a inanmıyor muyum? Peygambere, Kuran'a inanmıyor muyum?” tepkisi üzerine meclis üyesi “elbette siz de Müslüman olabilirsiniz, ama ortadasınız, ince bir ipin üzerindesiniz” demişti. “Kulağımla şahit oldum” diyordu.

Gittiğimiz kentlerdeki genel izlenimimiz, cemaat yardımlarının ancak dindar olarak bilinen ailelere verildiği ve sadece Sünni Müslümanları kapsadığıydı. Diğer bir deyişle, bu tür yardımlar sekter bir anlayışla gündeme giriyor, fakir Alevi ya da Roman muhitlerine ulaşmıyordu.

Son olarak, Aydın'daki Romanlarla ilgili dikkatimizi çeken bir başka husus, toplumun en altındakiler olarak kendilerinin de altında birilerini buldukları ve ayrımcılığa uğradıklarını unutmuşcasına bu alttakileri hor gördükleriydi.

Kendilerine “Roman” mı yoksa “Çingene” mi dediklerini sorduğumuzda, “ tabii ki” Roman olduklarını, “Çingeneler” gibi at arabalarıyla oradan oraya giderek çadırlarda yaşamadıklarını vurguladılar. “Çingeneleri” küçümsedikleri belliydi. Tıpkı başkalarının da kendilerini küçümsedikleri gibi.

Farklı olana karşı Anadolu'da yaygın gözüken önyargıların kendileri de önyargılardan mağdur olmuş insanlarda bile kimi zaman var olabileceğine Eskişehir'de de tanık olduk.

Görüştiğimiz bir Alevi, Eskişehir'in ticaret hayatında etkin olduğundan kentteki önemli kişileri tanıyordu. Bulgaristan göçmeni ve kocası arkadaşı olan kadın bir tarih profesörünü, yazdığı bir kitapta Aleviler aleyhine varsaydığı bazı cümlelerden dolayı mahkemeye vermişti. Mahkemelik olduğu bu profesöre, sinirli bir adam olduğunu da ekleyerek, “sen Rus tohumusun, Rustan bozmasın, Bulgar bozmasısın” dediğini anlatıyordu.

İçe Dönük Yaşama Mecbur Bırakılanlar: Anadolu Hıristiyanları

Doğu ve Orta Anadolu'da gittiğimiz kentlerde, buralarda bir zamanlar Ermenilerin yaşadıkları ancak kentteki kiliselerden anlaşılıyordu. Günümüzde Anadolu kentlerinde bir Ermeni cemaati bulabileceğimizi düşünmediğimizden araştırmamız kapsamına Ermenileri almamıştık.

Ancak, Kayseri'de kendimizi bir Ermeni kilisesinin önünde bulduğumuzda, kapısını çalmaya karar verdik. Uzun uğraşlarımız sonucunda kapıyı açan kilisenin zangocu, rahiple görüşmek istediğimizi söylediğimizde kente gittiğini, cep telefonunun numarasını bilmediğini söyleyip daha fazla bilgi vermiyordu.

Bizden çekindiği açıkça belli oluyor, kendi kendini mahkum ettiği bu yalnız ortamda adeta görünmez yaşıyordu.

Sivas'ta gittiğimiz bir Ermeni kuyumcu, tıpkı Kayseri'deki kilise zangocu gibi, mağazasında sattığı takıların dışında bizimle hiçbir konuyu konuşmadı. Aslen Sivaslıydı. Kentte kaç Ermeni aile kaldığını sorduğumuzda çok az olduklarını söyledi. Ermeni olarak bu kentte ayrımcılığa uğrayıp uğramadığını sorduğumuzda, o gibi konuları düşünmediğini ve ilgilenmediğini belirtti. Başını derde sokabileceğini düşündüğü bu gibi konuları tanımadığı kişilerle konuşmak istemediği belliydi.

Bu iki mekan dışında Batman yakınındaki bir Süryani manastırına da gittik. Başrahiple selamlaşıp manastır hakkında birkaç soru sorduğumuzda kibar ama kısa cevaplar verdi. Daha fazla rahatsız edilmeyi istemediğini hissedip manastırdan ayrıldık.

Son zamanlarda, Anadolu'da artık sayıları çok azalmış Hıristiyanlarla ilgili Malatya'da görüştüğümüz kişilerin söyledikleri düşündürücüydü. 2007 yılında kentte misyonerlerin öldürülmelerinin izleri hâlâ hissediliyordu. Bu konuda Eğitim-Sen üyesi bir öğretmen, Malatya'nın geçmişte toplumsal çatışmaların en yoğun yaşandığı illerden biri olduğunu belirtiyordu.

“Sistemin dışında” kabul edilen her kesim üzerinde toplumsal baskı uygulandığını, misyonerlerinin katledilmesinin üç-beş kişinin yaptığı bir olay gibi değerlendirildiğini, oysa bu cinayetlerin Malatya'da “kendisinden olmayana yönelik baskının bir göstergesi” olduğunu, sonradan yaptıkları değerlendirmede kentte “bu işin örgütlenme potansiyelinin ne kadar güçlü olduğuna kanaat getirdiklerini” belirtiyordu.

Malatya'da görüştüğümüz bir Alevi, “misyonerlerin öldürüldüklerini öğrenince oraya gittim, cenazeler kaldırılıyordu, her yeri çember sakallılar çevirmişti, kulaklarımla duyduğum şeyi söyleyeyim: ‘az yapmışlar’. Dönüp de diyemedim, ‘ha, sende mi onlardansın?’ ” diyordu.

Malatya'da Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir öğrenci, misyonerlerin öldürülmesine öğrencilerden hiçbir tepki gelmediğini, hatta bir öğrencinin “ne yapmışlar ki boğazı kesilerek öldürülmek için?” diye sorduğunu bile belirtiyordu. Bu cinayet sonrasında “zafer bayramı havasına girenler çok oldu” diye ekliyor, “Malatyalıların gündemde olması, Malatya adının haberlerde geçmesi, valinin sürekli

kamera önünde olması bazılarının hoşuna bile gitti, Malatya'nın 'reklamı' olarak algıladılar” diyordu.

Görüştiğimiz bir Alevi işadami, “misyonerlerin öldürülmesine ses çıkarıldı çıkarılmasına da, ‘adamların burada ne işi vardı, burada bu faaliyetler yapılır mı?’ gibi laflar da edildi” diyordu. Malatya CHP İl Başkanlığı'nda bir yetkili, tepkiden korktukları için misyoner cinayetlerini kınayamadıklarını söylüyordu.

Malatya'da solcu bir yerel gazeteci, bu olayda kimi yerel basındaki hedef gösterici yayınların rolü olduğunu, hatta bir gazetede “Malatya'da şu mahallede bu kadar, şu mahallede şu kadar ev var, misyonerler çoğalıyor, Hıristiyanlara ev vermeyin” diye çağrılar yapıldığını belirtiyordu.⁴⁶

Bahsettiği yerel gazetede arşivlerin olaydan sonra yok edildiğini, yabancı ve yerli gazetecilere arşivlerin yandığının söylendiğini, kendisinde olan arşivlerin kopyalarını hiçbir gazetenin yayınlamaya cesaret edemediğini, cinyeti ve bu olaya karışmış çeteleri haber yaptıktan sonra hakkında soruşturma açıldığını, aboneliklerin ve reklam anlaşmalarının iptal edildiğini, baskıdan korktuklarından “vatandaşlardan da” destek alamadığını, en demokrat kişilerin bile “onlar da bunu yapmasalardı, buraya gelmesinler canım, niye burada faaliyet gösteriyorlar” dediklerini aktarıyordu.

Trabzon'da DSP'li bir avukat hanım, kentte kendini “Türk” diye tanımlayan pek çok kişinin ve üniversiteli gençlerden kimilerinin kiliseye gittiğini, bunun normal karşılandığını, ancak misyonerlik faaliyetleri sonucunda din değiştirenler de olduğunu söylüyordu.

Trabzon'da Hrant Dink cinyeti hakkında görüşlerini anlatan Trabzon Halkevi yetkilisi bir kişi, Trabzon'un kültüründe farklı dinlerden olanlara karşı her zaman büyük bir hoşgörü olduğunu, bu olayın Trabzonlulara mal edilemeyeceğini belirtiyordu.

Buna karşın, Trabzon İnsan Hakları Derneği'nden bir yetkili, Dink'in katledilmesinden sonra Pelitli'deki olaylar sırasında oraya gittiklerini, “takım elbiseli birtakım kişilerin” geldiğini, kahvede tek tek insanlara “hiç kimseyle

⁴⁶ Bu gazelerin isimlerini verdiği halde, konuyu araştırmadığımızdan burada belirtmeyi uygun bulmuyoruz.

konuşmayacaksınız” dediklerini, rastladığı bir komşusuna “ne haber, ne oluyor?” diye sorduğunda “benimle konuşmadı adam yahu” diyerek Trabzon’da bu konuda kişilere ne denli baskı yapıldığını anlatıyordu. Bu tür olayların kendiliğinden oluşmadığını, “Trabzon’u bir yere çekmek isteyen güçler olduğunu” düşünüyordu.

Aynı yetkilinin anlattığına göre, İHD bu olaya “tabii” büyük tepki göstermişti. Kiliseye çiçek bırakmışlardı. “O eylemden ötürü adamın beri beni vuracaktı, kıl payı vuramamış” diyordu.

Vicdanen rahatsız olduğunu hissettiği bu kişiyle daha sonra yüzleşmiş, hatta kendisine “ufak bir rakı” ısmarlamıştı. “Ben seni tanımam, sen beni tanımazsın, ne geçmişimiz olabilir ki seninle?” diye sormuştu. “Hrant öldürüldüğünde çiçek bıraktın” demişti adam. “Peki, niye bıraktım, hiç düşündün mü?” diye sormuştu. “Niye?” demişti. Ermeni soykırımını yasa tasarısının Amerikan senatosunda oylanacağını, “Ermenilere düşman olmadığımızı ve böyle cinayetlere karşı olduğumuzu” anlatmak için çiçek bıraktıklarını açıklamıştı.

“Ağladı, sarıldı boynuma,” diyordu, “bize böyle demiyorlar” demişti adam. “İşte bu anlattığımız ekip bunları dolduruyor” diye ekliyordu.

Trabzon’da görüştüğümüz İHD başkanı, “Türkiye Barışını Arıyor” başlıklı konferansta bir konuşma yapmış, konuşması büyük yankı bulmuştu. Aynı gün Emniyet Müdürlüğü’nden aranmıştı. Kendisiyle konuşmak istiyorlardı. Emniyet yetkilileriyle buluşmadan hemen önce Hrant Dink’in öldürüldüğünü duymuştu. Bu konuyu konuşmak üzere aranmıştı.

Ayrılırken Emniyet Müdürü, “hoca, korkuyor musun?” diye sormuştu. Söylediğine pek inanmasa da, “korkuyorum ama siz beni korursunuz” demişti. Daha sonra başkanın yaşamını ve ailesini NTV haber yapmıştı. Programda eşi ve çocukları da vardı. Kendisine “tepki duyan” ortanca kızı, “babamın görüşlerinin önemli bir bölümüne katılmıyorum” demiş, ancak sonra eklemiştir: “Ama bunları birisinin babası yapmalıydı.” Bu anısını anlatırken gözleri doluyordu.

Bu kısıtlı örneklerden çıkarsadığımız sonuç, Türkiye de zaten herkesin bildiği bir gerçeğe işaret ediyor. Tarih boyunca Anadolu halklarıyla içiçe yaşayan, Anadolu kentlerinin yaşamına ve sanatına damgasını vurmuş ve Anadolu’da artık tek tük

kalmış Ermeniler ya da Süryaniler, geçmişte yaşanmış olayların da etkisiyle, görünmez olmayı tercih ediyor, kendilerini kent yaşamından soyutlayarak ve kendi dünyaları içine hapsederek var olabiliyorlar. Aleviler gibi onlar da, Sünni Türklerin Anadoluşunda görünmez olmak zorundalar.

İKTİDAR KAYNAKLI BASKI VE CEMAAT FAALİYETLERİ

Siyaset sosyolojisinin en önemli kuramcılarında Max Weber, tarihteki yönetim şekillerini sınıflandırırken çağdaş toplumların belirgin özelliğinin “legal-rasyonel otorite”ye dayalı bürokratik yönetim olduğunu belirtmiştir.

Weber’in terminolojisiyle, meşruiyetini geleneklere ve babadan oğula geçen patrimonial ya da feodal yapılara dayandıran “geleneksel otorite” ile meşruiyetini - peygamberlerin yönetiminde görüldüğü üzere- bir kişinin çoğu kez tanrısal ya da olağanüstü yeteneklerine dayandıran “karizmatik otorite”ye kıyasla “legal-rasyonel otorite”, formel bir hukuk sistemine ve herkes için aynı olan prensiplere dayanır.

Bu prensipler arasında istihdamda liyakatın esas alınması, meslekte ilerlemede gözetilecek ve ayrımcılığı önleyen kriterlerin varlığı, ast-üst ilişkilerinin belirli kurallara bağlanması, görev tanımı yapılması, bürokratik hizmetlerden yararlanacak kişilerin ayrımcılığa uğramamaları, memurun kişisel mülkü ile ofisin taşınmaz mallarının kesin çizgilerle ayrışması “legal-rasyonel otorite”yi modern devletin ve çağdaş bürokratik kurumların vazgeçilmez bir yönetim tarzına dönüştürmüştür.

Weber’e göre “legal-rasyonel otorite” tüm bu özellikleriyle hem kurum içi hem de siyasi etkinliği en iyi sağlayabilen, karmaşık toplumların yönetimine en uygun olan yönetim biçimidir.

Max Weber’in “ideal tip” olarak belirlediği “legal-rasyonel otorite” tanımına yaklaşan yönetim şekillerine ekonomik ve siyasal olarak gelişmiş toplumlarda rastlıyoruz. Öte yandan, siyaset bilimi literatürüne baktığımızda bu tür bir yönetim tarzının gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde çoğu kez mevcut olmadığını görmekteyiz.

Weber’in tanımladığı tarzda bir “legal-rasyonel otorite” boşluğu kayırmacılık, rüşvet, yolsuzluk v.b. hukuk dışı yöntemlerin yaygınlaşmasına yol açmakta, hukuk devletini güçlendirmek ve rasyonel/etkin bir kalkınma modeli takip etmek için gerekli koşulların oluşmasını engellemekte, bu ülkelerin çağdaş dünyaya eklenmelerini ertelemektedir.

Türkiye, altı yüz küsur yıllık bir devlet geleneğinin de etkisiyle, nispeten gelişmiş bürokratik yapılara ve yönetim tarzına sahip. Ancak, diğer az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde gözlemlediğimiz gibi Türkiye’de de Weberyen anlamda bir “legal-rasyonel otorite”nin var olduğunu savunmak güç gözüküyor.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de iktidar partisinin kadrolaşması rasyonel bir bürokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan istihdam ve meslekte ilerlemede liyakat esaslarının göz ardı edilmesine, verilen hizmetlerin ayrımcılığı körüklemesine ve hukuk kurallarının çiğnenmesine yol açmakta.

Bu tabloya Türkiye’de uzun yıllardır tartışılan rüşvet ve yolsuzluk iddiaları da eklenince, giderek karmaşıklaşan Türkiye toplumu “iyi yönetebilirlik” sorunuyla karşı karşıya.⁴⁷

Önümüzdeki birkaç on yılda Türkiye, demokrasisini kurumsallaştırmak, ekonomisini güçlendirmek ve bu değişimler sonucunda Avrupa Birliği’ne üye olmak hedefini güdecekse geçmişten farklı politikaların takip edilmesi gerekmekte.

Oysa, yürüttüğümüz araştırma bugünkü iktidarın da, kendisinden önce gelenler gibi, bu aciliyeti anlamadığını ve rasyonel bir yönetim biçimini oturtamadığını göstermekte.

Küreselleşen bir dünyada insan sermayesinin önemi gözönüne alındığında, kadrolaşma ve kadrolaşmanın açtığı sorunlar Türkiye’nin geleceğinin önünde ciddi bir engel oluşturacak gibi gözüküyor.

AKP iktidarının kadrolaşması, aynı zamanda, Türkiye’yi uzun yıllardır bölen laiklik sorunuyla örtüştüğünden, yukarıdaki sakıncalarının yanısıra toplumsal bölünmeleri de giderek daha derinleştirmektedir denebilir.

Bu bölümde, görüştüğümüz kişilerin bize anlattıklarından hareketle, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarıyla birlikte atanan üst yönetim kadrolarının, laik kimlikteki devlet memurlarına karşı uyguladıkları ayrımcılık ve baskıyı ele alacağız. AKP’nin yerel kadrolarının uyguladığı “içki yasağı”, kamu kurumlarında cuma günleri değişen

⁴⁷ Bu kavramsallaştırma için bkz.: E. Fuat Keyman, “Türkiye’de İyi Toplum Yönetimi ve Demokratikleşme,” *Aydınlanma Sempozyumu*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, 170-186.

mesai saatleri ve laik eğitimin dışında olması gereken Kutlu Doğum Haftası kutlamalarını irdeleyeceğiz. Aynı zamanda, bu kentlerdeki cemaat örgütlenmelerinin, cemaatlerin dışında kalan ve/veya iktidara uzak olan çevreler tarafından hangi durumlarda “baskı” kategorisine dahil edildiğinden bahsedeceğiz.

I. DEVLET MEMURLARI VE KADROLAŞMA

Ben hastanede teknik birimde çalışan baş teknisyendim. Benim yerime bir başka arkadaş geldi. Ne inşaattan anlar, ne de teknikten. Tek meziyeti Ak Parti sempatisini oluşturu. Bizim 20 kişilik ekibin başına teknik sorumlu olarak getirildi ama hiç kimseye, hiçbir ustaya, hiçbir kalifiye elemana “şu işi şöyle yap” diyebilecek beceriye sahip değil.

Birim amiri, “bundan sonra burada sizin işlerinizi benim adıma yürütecek, emir verecek kişi falancadır, ondan emir alıp yapacaksınız işleri” diye dayattı. Bize de, “siz yardımcı olun, eski elemansınız” dedi.

Biz de, “hayır, kesinlikle yardımcı olamayız, bu kişi teknik konuları bilmiyor, inşaatın “i”sinden anlamıyor, niye yardımcı olalım” diyoruz. Sen buraya siyaseten adam atayacaksın, bizden de yardım bekleyeceksin. Kusura bakmasın.

Gittiğimiz illerden birinde devlet hastanesinde çalışan bir teknisyen⁴⁸

Yukarıdaki alıntı, karmaşık sistemlerde Weberyen bir bürokratik yönetimin kurum-içi uyum ve etkinliği sağlamada ne denli önemli olduğunun bir kanıtı gibi. Liyakat esaslarına uygun davranılmayan bir sistemde görevlerin yerine getirilmemesi, işlerin yavaşlaması, hata yapılması, çalışanların haksızlığa uğradıkları düşüncesiyle üstlerine yardımcı olmamaları, kimsenin sorumluluk almak istememesi v.b sorunlar, iktidarların kadrolaşmasının bürokratik yapıyı en alt birimlere kadar kilitleyen en önemli nedenlerden.

Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde idari yapısını hızla değiştirmesi gereken bir dönemde Türkiye’de iktidarların hâlâ kadrolaşmada ısrar etmeleri sistemin etkin çalışmasının önünde ciddi bir engel olarak duruyor.

Gittiğimiz kentlerde doktorundan hemşiresine, memurundan öğretmenine kadar pek çok kişi Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ciddi bir kadrolaşma içinde olduğundan, devlet dairelerinin çoğunda AKP’ye yakın kişilerin müdür olarak görev yaptığından şikayet ettiler. İktidar partisinin kadrolaşmasının kendilerini “laik” olarak tarif

⁴⁸ Kimliği açığa çıkar endişesiyle ilin ismini vermiyoruz.

edenlerin, Alevi olduğu bilinenlerin, solcuların, kısacası, iktidarın siyasal düşüncesine yakın olmayan tüm kesimlerin aleyhine olduğu ortak şikayet konusuydu.

Özellikle, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde müsteşardan başlayarak kısım şeflerine, okul müdür ve yardımcılara kadar tüm yönetici kadrolara iktidara yakın kişilerin atandığı iddiası bize önemli bir mağduriyet nedeni olarak anlatıldı. Hatta, Eskişehir’de Osmangazi Üniversitesi’nde görev yapan bir öğretim üyesi süreci iktidara yakın olmayanlar açısından “kıyım” olarak değerlendiriyordu.

Kadrolaşmanın yanısıra “laik” kimliktekilere karşı baskı uygulandığı ya da ayrımcılık yapıldığı da anlatılanlar arasındaydı. Örneğin, gece nöbetlerinin başı açık olan doktor ya da hemşirelere verildiğinden, “laik kimlikli” öğretmenlerin ders günlerinin şimdiye kadarki uygulamanın aksine haftanın beş gününe yayıldığından, kent merkezlerinden kasaba ya da köy okullarına tayin edildiklerinden, öğretmen karı-kocaların tayinlerinin bile ayrı ayrı yerlere yapıldığından bahsettiler. Benzer şikayetleri, doktor ve hemşirelerle ilgili olarak da duyduk.

Devlet memurları hakkında bu ve benzeri hikayeleri her duyduğumuzda, şikayette bulunup bulunmadıklarını sorduk. Şikayette bulunanlar, bağlı oldukları bir üst birimdeki kişinin de “AKP’li olduğu için hiçbir şey yapmadığını”, olayı örtbas ettiğini iddia ediyorlardı. Konuyla ilgilenen sivil toplum örgütlerinin şikayetlerinin bile kaale alınmadığı belirtildi. Kimileri ise şikayette dahi bulunmadıklarını söylüyor, “kimi kime şikayet edeceksiniz ki?” diye soruyorlardı.

Çoğu, daha fazla baskı göreceklelerinden korkup, sustuklarını söylüyordu. Nitekim, Konya’da bir öğretmen ilköğretimde kızların okul kapısına kadar başörtülü olmalarını müdüre şikayet etmiş, “üç mahalle muhtarı ve seksen” veli görevden alınması için valiliğe dilekçe yazmışlar, bunun üzerine “sürgün” edilmişti. Bir başka sefer, okul komisyonu tarafından onaylanan 23 Nisan konuşması nedeniyle ilköğretim müfettişinin kendisine maaş kesme cezası verdiğini anlatıyordu.

Türkiye’de hukuk kanalıyla hak aramak mümkün olduğundan bu tür iddialara kuşkuyla bakılabilir. Ancak, görüştüğümüz memur ve öğretmenlerin dar gelirli oldukları, haklarını aramak için mahkemeye başvuracak olsalar avukat tutmak ve mahkeme masraflarını ödemek için zorlanacakları, mahkemelerde açılan davaların yıllarca sürdüğü, şikayette buldukları amirleri hakkında dava açabilmek için onların

da üstündeki amirlerden izin alınması gerektiği, bu izinlerin çoğu kez verilmediği, dava açsalar bile bu süreç zarfında görev yerlerinin değiştirilmesi sonucu mağdur olacakları vb. sorunlar gözönüne alındığında, devlet memurlarının bu tür davalardan neden kaçınabilecekleri anlaşılıyor.

Trabzon'da bir avukat, eskiden beri bürokraside görev yapanların "tamamiyle" değiştiğini düşünüyor, "insanlar aynı insanlar ama söylemleri, selam verme biçimleri, davranış biçimleri değişti" diyordu.

Ona göre minibüste de, devlet dairelerinde de insanlar dini bir kimliğe bürünmüş gözüküyorlardı. Özellikle kamu çalışanlarının bu tür davranış sergilemekte kendilerini "zorunlu" hissettiklerini söylüyor, "değişen kesimin yürüyüşünden bıyıklarına kadar kalıptan çıkmış gibi aynı biçimde olduğunu görüyorsunuz" diyordu.

Eskişehir Devlet Hastanesi'nde görev yapan Tabip Odası üyesi bir doktor, kentte ciddi bir kadrolaşma olduğunu, baş hademedden servis çalışanlarına kadar herkesin "süzgeçten geçirildiğini", tüm hastanelerde "taşeronlaşma" denilen yeni bir uygulamayla güvenlik, temizlik, yemek, büro- kırtasiye v.b. hizmetlerin taşeron şirketlere verildiğini söylüyordu.

Bu şirketlerle yapılan anlaşmaların "tahminlerine göre" idareye ya da iktidar partisine bırakıldığını, böylece, temizlik görevlileri, sekreterler, güvenlik görevlileri, yemekhane çalışanları gibi alt kademelerde çalışanların bile iktidar yanlısı ya da iktidara yakın bir aracı kanalıyla iş bulan kişilerden oluştuğunu belirtiyordu.

Bu tür bir kadrolaşmanın mesleki olduğu kadar maddi açıdan da haksız rekabet yarattığını, örneğin, döner sermayenin dağıtımında dindar insanların kollandığını öne sürüyordu. Adapazarı Eğitim-İş üyesi bir öğretmen, geçici olarak atanan yöneticilerin vekalet sürelerinin uzatılmaya çalışıldığını, bunun kadrolaşmada yeni bir yöntem olduğunu anlatıyordu.

Alevilerden bahsettiğimiz bölümde, devlet dairelerinde ya da AKP'li belediyelerde işe alınmayan, görev yerleri değiştirilen, başka görevlere atanan Alevi kökenli çalışanların şikayetlerini aktarmıştık.

Tüm bu kişiler, Alevi oldukları için ayrımcılığa uğradıklarını, kamu sektöründeki atamalarda AKP yanlısı ya da cemaatlerden kişilerin kollandıklarını, AKP iktidarının kadrolaşmasının kendilerinin çalışma hayatından dışlanmasında önemli bir faktör olduğunu, yaşadıkları kentlerdeki devlet daireleri ya da belediyelerde eskiden çok sayıda Alevi görev yaparken son zamanlarda bu kurumlarda neredeyse hiçbir Alevinin kalmadığını, hatta özel sektörde bile AKP’li yerel yöneticilerin ya da cemaatlerden kişilerin tavsiyelerine uygun olarak hep bu kesimlere yakın kişilere iş verildiğini iddia ediyorlardı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Alevi olduklarının nereden bilinip de kendilerine iş verilmediğini sorduğumuzda, iş başvurularında yazmak zorunda oldukları adresten anlaşıldığını söylediler.

Atamalarda, iktidara yakın Memur-Sen ya da Memur-Sen’e bağlı Eğitim-Bir- Sen ve Sağlık-Sen gibi sendikalara üye olmanın rol oynadığı da sık sık duyduklarımız arasındaydı. Memur-Sen üyeliğinin TOKİ tarafından gerçekleştirilen toplu konut projelerinden ev satın almakta bile işe yaradığı söyleniyordu.

Memur- Sen üyelerinin 2002 yılından bu yana sayıca çok ciddi bir artış gösterdiği, buna karşın “sol” görüşlü Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu’nun (KESK) üye kaybına uğradığı gene sık duyduklarımız arasındaydı.

Nitekim, memur sendikalarının üye sayısına baktığımızda çarpıcı bir gerçekle karşılaştık. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na *Resmi Gazete*’de yayınlanan rakamlara göre, 2002 yılında “milliyetçi” kesimin sendikası olarak bilinen Türk Kamu-Sen’in üye sayısı takriben 329 bin, KESK’inki ise 262 bin iken, Memur-Sen’in üye sayısının 42 bin civarında kaldığı gözüküyor.

Buna karşın, 2008 rakamlarında Türk Kamu-Sen bir miktar artış göstermişken, KESK’in üye sayısı düşmüş. Oysa, 2002 yılında 42 bin civarında üyesi olan Memur-Sen’in, 2008’e gelindiğinde üye sayısı 315 bin civarına yükselmiş.⁴⁹

Bu rakamlara göre, Türk-Kamu -Sen üye sayısını takriben 29 bin yeni üye ile arttırırken, KESK’in üye sayısı 39 bin kişiyle azalmış. Bu iki sendikanın artı ve eksilerini birbirinden çıkardığımızda, 2002- 2008 yılları arasında üyelerinin

⁴⁹ Bkz.: *Resmi Gazete*, 7 Temmuz 2002 ve 5 Temmuz 2008 tarihli sayılar.

toplamından aşağı yukarı 10 bin kişi eksildiği görülüyor. Öte yandan, bu süre zarfında Memur-Sen yeleri 273 bin kişiyle önemli bir artış göstermiş.

Bu rakamdan, diğer iki sendikanın yeleri arasından 10 bin kişinin Memur-Sen'e geçtiğini varsayarsak, Memur-Sen'in takriben 263 bin yeni ye kaydettiği görülüyor.

İktidara yakın duran Memur-Sen'in ye sayısındaki bu muazzam artış, diğer sendikalardan Memur-Sen'e geçenler ile açıklanamaz. Bu durum, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının kadrolaştığı doğrultusundaki iddiaları güçlendiriyor.

Diğer bir deyişle, 263 bin küsur memurun ya AKP döneminde atananlardan ya da daha önce sendikalı olmayıp da iktidar yanlısı sendikayı seenlerden oluştuğu anlaşılıyor.

Öğretmenlerin sendikal örgütlenmelerinde KESK'e bağlı Eğitim- Sen'in ikiye bölünmesinin ve ayrılan grubun Eğitim- İş sendikasını kurmasının KESK'in ye kaybında rolü olmuş olsa da, öğretmenler arasında iktidara yakın olan Memur-Sen'e bağlı Eğitim-Bir Sen yeliğinin avantajlı görülmesi en önemli etken gibi gözüküyordu.

Görüştüğümüz birçok ğretmen laik kimlikli meslektaşlarının bile Eğitim-İş sendikası yesiirken Eğitim-Bir-Sen'e geçtiklerini, bu değişikliği mesleklerinde terfi etmek ya da iyi sicil almak için yapmak zorunda kaldıklarını anlatıyordu.

Eskişehir'de görüştüğümüz bir ğretmen, ilçeden merkeze gelmek ya da kariyerinde yükselerek okul müdürü olmak isteyen öğretmenlere "açıkça" Eğitim-Sen'den istifa edip Eğitim-Bir-Sen'e ye olmalarının teklif edildiğini, bu arkadaşlarının kendilerine "kusura bakmayın, beni mazur görün, ben ayrılacağım, diğer sendikaya geçeceğim, ama ben sizin yine arkadaşınız, dostunuzum" dediklerini aktarıyordu.

Aynı kişi kentteki Odunpazarı ve Tepebaşı semtlerinin ilçe yapılacağını, oralarda Milli Eğitim teşkilat kuracağından yeni şube müdürleri, yeni şefler atanacağını, bu nedenle Eğitim-Sen yesi "bir iki" arkadaşlarının şube müdürü olma ümidiyle istifa edip Eğitim- Bir- Sen'e geçtiklerini söylüyordu. "Milli Eğitim Müdürlüğü'nde bizim altmış-yetmiş kişiye yakın yemiz vardı, hemen hepsi Eğitim- Bir- Sen'e geçti, eski üyelerden bir tane kaldı" diyordu.

Aydın’da Eğitim Sen’li bir öğretmen ilçeden merkeze tayinini isteyen arkadaşının müdür yardımcısı tarafından çağrıldığını, “Eğitim- Bir -Sen’e üye olursan tayinini yaparız” teklifiyle karşılaştığını anlatıyordu.

Malatya’da Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir kişi, Eğitim-Bir- Sen’e üye olmanın getirdiği avantajlardan yararlanmak isteyen ADD üyesi tanıdığı bir öğretmenin “çelişkili” tutumuna dikkat çekiyor, bu davranışını “acayip” buluyordu.

Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, Eğitim-Bir-Sen’in bağlı olduğu Memur-Sen üyeliğindeki artışın bu geçişlerle açıklanabileceği kanısında değiliz.

Adapazarı’nda bir öğretmen, Eğitim- Bir- Sen’e üye olunması doğrultusunda bir baskı yaşanmadığını, ancak atamalarda uygulanan ayrımcılığa karşı hukuk mücadelesi verdiği için Eğitim-İş üyelerinin elde ettikleri hakların verilmesi ya da haklarının duyurulması gibi konularda dezavantajlı konuma düşürüldüklerine dikkat çekiyordu.

Eskişehir’de bir öğretmen üzerlerinde yoğun bir baskı olduğunu, hakkında sicil notu verecek yöneticinin Eğitim- Bir- Sen üyesi olmasının kendisini endişelendirdiğini, “laik kimliğinden” dolayı hakkı olduğuna inandığı doksan puanlık notu alamayacağını söylüyordu.

Eskişehir’de görüştüğümüz bir öğretmen AKP iktidarının Milli Eğitim Müdürlüğü’nden başlamak üzere bütün yönetici kadroları değiştirdiğini ve önceliğin Eğitim –Bir- Sen’lilere verildiğini belirtiyordu. Eğitim- Sen üyesi okul müdürlerinin görev yaptığı okullara sık sık müfettiş gönderildiğini, “kendilerinden olmayanları” soruşturmalarla taciz ettiklerini, “velilerin ve öğrencilerin gözünden düşürmeye çalışarak” baskı altına aldıklarını söylüyordu.

Örneğin, lise müdürlüğü görevini yürüten “demokrat, yıllarını eğitime vermiş” iki arkadaşından biri Doğu’ya, diğeri Konya’nın bir ilçesine “sürülmüştü.” Gerçi, sendikanın açtığı davalar sonucunda geri dönmüşlerdi. Ancak, bu tür yöntemlerle kendileri gibi laik kimlikli meslektaşlarını “ellerinden geldiğince yıldırmaya çalışıyorlardı”.

Aydın’da Eğitim-Bir-Sen’e üye olmadığı için kendisinin mağdur edildiğini düşünen bir öğretmen, yirmi üç yıllık kariyerine karşın kendisine hâlâ nöbet tutturulmasını

eleştiriyordu. Uygulamaya göre yirmi yıl öğretmenlik yapanların nöbet tutmadığını, Eğitim-İş üyesi olduğu için “adeta cezalandırıldığını” söylüyordu. Eğitim-Bir- Sen üyesi olan öğretmenlerin cuma namazı nedeniyle derse geç başlamasına ses çıkarmayan okul yönetiminin, otobüsünü kaçırap on dakika geç kalması halinde “başına iş açacağı” endişesine kapıldığını belirtiyordu.

Adapazarı’nda bir öğretmen, sadece öğretmenlere değil hizmetlilere yönelik de baskı olduğunu, bir okul müdürünün hizmetliyi “senin Eğitim-Sen’de ne işin var” diye sorguladığını anlatıyordu. Zorla Eğitim-Sen’den istifa dilekçesi alındığını iddia ediyordu.

Konya’da bir öğretmen, hemen hemen tüm okulların müdür ya da müdür yardımcılarının din öğretmeni olduklarını, liselerin “tamamında” ve ilkokulların “çoğunda” öğretmenler için mescit açıldığını iddia ediyordu.

Aynı kentte bir felsefe öğretmeni laik kimliğinden dolayı habire “sürgün” edildiğinden bahsediyordu. Bu kadar sık yer değiştirdiği için şaka yollu “siz de galiba huysuz birisiniz” sözümüzü açığa kavuşturmak üzere okul yönetimiyle başını derde sokan olaylardan birinden bahsediyordu.

Görev yaptığı lisenin giriş kapısında din öğretmenin “pantolonunun paçalarını sıyırıp” abdest aldığını, bir öğrencinin öğretmenin ayaklarına ibrikle su döktüğünü görmüştü. Öğretmenin namaz kıldığı saatlerde okul kütüphanesi kapatılıyordu. Bu uygulamalara tepki gösterince din öğretmeni “ibadetime engel oluyor” gerekçesiyle kendisini şikayet etmişti.

Aydın’da bir doktor, AKP iktidarının uygulamalarına karşı çıkan ya da iktidar yanlılarınca istenmeyen sendikalara üye olanların, birkaç haftalık rotasyonlarla geçici görevle devamlı uzak mesafelere gönderildiklerini belirtiyordu.

Konya’da solcu olduğunu ifade eden ve sol sendikal faaliyetlerde aktif görev aldığını belirten bir öğretmen, Konya’nın merkezine tayini çıktığı halde kent dışına gönderildiğini, bu nedenle Milli Eğitim Müdürlüğü aleyhine dava açtığını anlatıyordu.

Sivas’ta görüştüğümüz bir öğretmen,” iktidarın yanında olan” kişilere kayırmacılık yapıldığını, yönetici ya da müdür yardımcısı olmak gibi kariyer fırsatları

sunulduğunu anlatıyordu. İktidara ve cemaatlere yakın olanlar için “pozitif ayrımcılık” uygulandığını söyleyen bu öğretmen, “Eğitim- İş’li olmak bile dezavantaj yaratıyorsa, bu bize göre sopalı olmasa bile bir çeşit baskı türüdür” diyordu.

Aynı kentte görüştüğümüz bir diğer öğretmen, “AKP yandaşı tavır içinde” olunmadığı takdirde “ötekileştirildiklerinden” şikayet ediyordu. Malatya’da Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir kişi, devlet memurlarının giderek daha fazla sayıda hükümete yakın sendikaya üye olduklarını, aksi halde tayin ve terfilerinin gerçekleşmediğini söylüyordu.

Aydın’da bir kamu çalışanı *Cumhuriyet* gazetesi okuduğu için şeflerinden çok tepki gördüğünü, bu gazeteye harcanan “her kuruşun kurşun olarak geri döndüğünün” söylendiğini anlatıyordu.

Yukarıda, Anadolu kentlerinde Ramazan aylarındaki baskıyı anlattığımız bölümde, devlet daireleri, okullar ve üniversitelerde Ramazan aylarında yemek çıkmadığını, hatta oruç utmayan bir öğretmenin okul koridorunda elinde çay bardağı ile görülmesi üzerine hakkında soruşturma açıldığını da belirtmiştik.

Türkiye’deki sendikal rekabet gözönüne alındığında, yukarıda verdiğimiz örneklerin bir çoğunun sendika üyeliğiyle bağlantılı olması anlatılanların güvenilirliği hakkında kuşku yaratabilir. Ancak anlatılanların abartılı ya da tek taraflı olduğunu düşünmemizi engelleyen, pek çok ilde görüştüğümüz Eğitim-Sen ya da Eğitim-İş üyesi öğretmenlerin benzer şikayetleri sık sık tekrarlamalarıydı.

Kaldı ki, iktidara yakın sendikalara üye olmak kişinin “İslami bir yaşam tarzı” sürdürdüğünün belirtisi ya da iktidara destek olarak yorumlandığından, öte yandan Eğitim-İş sendikasının laik kimlikli öğretmenlerce tercih edildiği bilindiğinden, bu şikayetleri salt sendikal rekabetle açıklamak yeterli gözüküyor.

Diğer bir deyişle, görünüşte sendikal rekabet olarak yorumlanabilecek bu durum, gerçekte “İslamcı-laik” bölünmesinin ve bugünkü iktidar döneminde laik kimliktekilere karşı yerel düzeyde yürütülen ayrımcılık ve baskının da bir göstergesi gibi gözüküyor.

Hiç kuşkusuz, sözü edilen baskıların her yerde sonuç verdiği iddia edilemez. Örneğin, Trabzon’da görüştüğümüz Eğitim-İş üyesi bir öğretmen, kentte siyasetten öte akrabalık, arkadaşlık, dostluk ilişkilerinin güçlü olduğunu, baskının “mahalleden” değil siyasal iradeden geldiğini, ancak Trabzon’dan bir öğretmenin sürülmesinin zor olduğunu, o kurumda mutlaka bir akrabası bulunacağı için bu tür uygulamaların yapılamayacağını anlatıyordu. Aynı görüşü, toplandığımız salonda bulunan diğer öğretmenler de ifade ediyorlardı.

Öğretmenlerin yaşadıklarını söyledikleri baskılardan sağlık sektörü çalışanları da şikayetçiydiler. Eskişehir Tabip Odası üyesi bir doktor kayırmacılıktan bahsediyor, “AKP yanlısı” olan hastane yönetimine yakın olanlara müsamaha gösterildiğini, örneğin, “laik kimlikteki” doktorlardan birisi “beş-on dakika” geç kalsa hesabının sorulduğunu, ancak diğerleri işe gelmese bile örtbas edildiğini iddia ediyordu.

Sivas’ta görüştüğümüz bir sağlık çalışanı, çalıştığı hastanede “iki-üç yıllık” tecrübesi olanların müdür ya da müdür yardımcılığına atandığını, Diyanet İşleri Müdürlüğü’nden hastaneye atanan ” imam hatip lisesi kökenli” birisinin önce ambar memurluğuna oradan da hastane müdür yardımcılığına yükseltildiğini söylüyordu.

Aynı kentte görüştüğümüz bir diğer sağlık çalışanı, “iki üç aylık” sözleşmeli personellerin başhemşire olarak atandıklarını, bu görevi hak etmiş olan “20-25 yıllık” hemşirelerin yöneticisi yapıldıklarını belirtiyordu.

Konya’da bir doktor, “rüzgara göre davrananların kazançlı çıktığını”, örneğin, içki içen bir arkadaşının birden namaz kılmaya başladığını, birkaç arkadaşının cemaatlerin sohbet toplantılarına gittiğini, bu kişilerin “açıklarının” idare tarafından görmezden gelindiğini, klinik sorumlusu yapıldıklarını hatta döner sermayeden fazladan pay aldıklarını söylüyordu.

Eskişehir Kadın Platformu üyesi bir hemşire, sağlık sektöründe iktidar yanlısı Memur-Sen’e bağlı Sağlık- Sen’in, çalıştığı hastaneyi “arka bahçeleri” olarak gördüğünü anlatıyordu. Kimi meslektaşlarına “usturuplu davrandıkları, usturuplu giyindikleri ve Sağlık-Sen’e üye oldukları takdirde” işyerlerinde “daha iyi pozisyonlarda” olacakları söylenmiş, hatta “bizim sendikaya üye olmuyorsan da karşı sendikaya geçme” türü telkinler yapılmıştı.

Sivas'ta görüştüğümüz ve kamu sağlık sektöründe çalışan bir kişi, hastanelerdeki baskılardan dolayı sendikasını değiştirenler olduğunu, sebebi sorulduğunda “sendikamdan istifa etmezsem ya beni atamayacaklar ya da istediğim yere göndermeyecekler, gönlüm razı değil, ama istifa etmek zorundayım” cevabının verildiğini belirtiyordu. Bu tür şikayetlerin, şehir merkezinden çok ilçelerde çalışanlarca dile getirildiğini söylüyordu.

Sivas'ta görüştüğümüz bir diğer sağlık çalışanı muhalif tutumuyla öne çıkan Kamu Emekçileri Sendikası (KESK)'e bağlı Sağlık Emekçiler Sendikası (SES) üyesi olmanın dezavantaj olduğuna dikkat çekiyordu. Herhangi bir şubede şeflik ya da müdürlük alabilmek için ya da ilçeden merkeze gelebilmek için “muhalif “ bir örgüt olarak görülen SES'e üye olmak istenmediğini söylüyor, SES'in Sivas'ta takribi 500 kişilik üye rakamını bile başarı olarak gördüklerini belirtiyordu.

SES'e üye bir arkadaşına, üyeliği düşündüğü sıralarda bunun kendisi için “iyi olmayacağı” söylenmişti. “Nasıl iyi olmaz?” diye sorduğunda doğrudan tehdit edilmemiş, ancak SES üyelerinin ya da kendini “sol siyasi kimlikle” tanımlayanların merkeze alınmada sıkıntı yaşayabilecekleri, örneğin, merkezde bir ebeysel köye gitmek durumunda kalabileceği ya da hemşireysel servisini değiştirip daha yoğun servislerde çalıştırılabileceği ima edilmişti. “Bazen belirli ortamlarda bunu direkt söylüyorlar” diyordu.

Aynı kişinin çalıştığı hastanedeki personel şube müdürü, görevle ilçelere gönderilen araçların şöförleriyle sağlık ocaklarındaki çalışanlara Sağlık-Sen üyelik formları göndermiş, sağlık ocaklarını telefonla arayarak bu formların çalışanlar tarafından doldurulmasını istemişti.

Sağlık ocaklarında çalışanların her yıl sözleşmelerinin yenilendiğini, dolayısıyla “iş güvenceleri olmadığı” için “daha çekingen” davrandıklarını, sonuçta tüm bu kişilerin gönderilen formları imzaladıklarını anlatıyordu. “Biz bunun takipçisi oluruz, çünkü burada bir hukuksuzluk var, bir suç işleniyor, hem personel şube müdürü tehdit ediyor, hem de kendi görevini kötüye kullanıyor” diyordu.

Adapazarı ve Trabzon'da görüştüğümüz avukatlar da benzer şikayetleri dile getirdiler. Adapazarı baro yetkilileri, iktidara yakın olmayan meslek mensuplarının haksızlığa uğradıklarını düşünüyorlardı. Adapazarı'nda bir avukat, resmi dairelerde istihdam

edilen avukatların “tamamının AKP’li olduğunu”, sol görüşlü avukatlara ayrımcılık yapıldığını iddia ediyordu.

Trabzon Barosu’na kayıtlı bir avukat, baro yönetiminin çoğunluğunun “İmam Hatip” kökenli olduğunu ileri sürüyordu. Baro gibi “seçkin” bir yerde bile “dini duyguların mesleki etiğin önüne geçtiğini” belirtiyor, baroya gelen devlet dairelerine ait dosyalarının iktidara yakın ve “dini yönü öne çıkmış” hukuk bürolarına verildiğini belirtiyordu.

Bu kişilerin büyük kamu işletmelerinin toplu dosyalarını alarak “trilyonlarca lira” kazandığını, bu kazancı gören genç avukatların da “birek AKP’liye dönüştüğünü”, baro yönetiminde yer alarak bu dosyalardan bir kısmının kendilerine gitmesini sağladıklarını ifade ediyordu.

Genç bir avukatın Trabzon’da iş almak istiyorsa “imam hatip kökenli baro yönetimiyle” görünmesi gerektiğini belirtiyor, “bunu halk da destekliyor, AKP’li avukatların hakim ve savcılar üzerinde etkisi olur düşüncesiyle insanlar işlerini bunlara veriyorlar” diyordu.

İktidara yakın sendikaların üyesi kamu görevlilerinin yönetici oldukları devlet dairelerinde “türbanlı memurelere” kolaylık sağlandığı da duyduklarımız arasındaydı. Hastanelerde, okullarda ve belediyelerde türbanlı çalışanların yaygınlaştığı iddia ediliyordu.

Denizli’de bir kadın öğretmen, görev yaptığı okula bir öğretmenin türbanla geldiğini, kendisini uyarması üzerine bu öğretmenin eşi tarafından tehdit edildiğini söylüyordu. Okullarda kılık kıyafet konusunda yönetmeliklere uygun davranma konusunda tavır alan memurların iktidarın atadığı okul yöneticileri tarafından “cezalandırıldıkları” da belirtiliyordu.

Örneğin, Eskişehir’de Eğitim-İş üyesi bir kadın öğretmen, açık lise sınavlarına başı kapalı girenler hakkında tutanak tuttuğunu, ancak “hukuku uyguladığı için tebrik edileceğine” oturduğu yere uzak, yeni açılmış bir ana sınıfına “sürgüne” gönderildiğini anlatıyordu.

Malatya’da Eğitim-Sen’li bir öğretmen kılık-kıyafet konusunun yalnızca kendilerini değil öğrencileri de etkilediğini belirtiyordu. Talim Terbiye Kurulu’nun onayladığı kitaplarda mini etek giyen kızlarla ilgili şiddeti özendirici bölümlerin yer aldığını, “türbanın yaygınlaştırılmaya çalışıldığını,” bu ve benzeri uygulamaların okullarda çatışma ortamı yarattığını söylüyordu.

Kayseri’de bir öğretmen, kız öğrencilerin bazı öğretmenler tarafından kısa kollu giymemeleri konusunda uyarıldıklarını, hatta bunun velilerin şikayetine yol açtığını söylüyordu.

Denizli’de bir kadın öğretmen, meslektaşı bir başka kadın öğretmen hakkında *Zaman* gazetesinde bir haber çıktığını, bu öğretmen aleyhine okul duvarlarına küfürlü cümleler yazıldığını, olayı bir öğrencinin üstlendiğini, ifadesinde “*Zaman* gazetesinden etkilendim” dediğini anlatıyordu. İlçe savcılığına bu olay hakkında soruşturma talebinde bulunulmuş, savcı kendisini çağırarak arkadaşını şikayetçi olmaması konusunda ikna etmesini istemişti.

Aydın’da bir mühendis, okullardaki eğitimin öğrencileri de etkilediğini, dini konularda aralarında ayrışmaya neden olduğunu belirtiyordu. Oğlu ile fizik kitapları okuyup tartıştıklarını, ancak eşinin kendisini “çocuklarla bunları konuşma, sonra okulda sorun yaşıyorlar” diyerek uyardığını anlatıyordu.

Eşinin bu uyarısı haklı çıkmış, bir keresinde okuldan kendisini aramışlar, gittiğinde oğlunun ağladığını görmüştü. Özel bir okulda okuyan oğlu doğaya bakışla ilgili görüşlerini söylemiş, bunun üzerine üç dört arkadaşı tarafından “tartaklanmıştı”.

Laik kimlikli öğretmenlerden duyduklarımız arasında bizi en çok düşündüren konulardan biri de, kimi öğretmenlerin okullardaki tutumuna ilişkin anlatılan hikayelerdi. İstanbul, Sultanbeyli’de bir lise öğrencisi, öğretmenlerinden bazılarının laikler ve diğer farklı kimliktekiler hakkında önyargılı konuştuklarından söz ediyordu.

Örneğin, tarih öğretmeni tarihi konular yerine çoğu kez Sünni Müslümanlık hakkında bilgi veriyor, İstanbul’un fethini anlatırken Hıristiyanlardan “dangalaklar”, “geri zekalılar” diye bahsediyordu.

Başı açık kadınları “köpeklere benzetiyor,” onların da köpekler gibi başlarının açık olduğuna dikkat çekiyor, “Allah köpeğe akıl vermemişken onlara verdiği halde kullanmasını bilmediklerini” düşünüyordu.

Laikleri “materyalist, ‘Allah’ı görmedim, inanmıyorum’ diyen kişiler” olarak tanımlıyor, “komünist” olduklarından, “Atatürk’ün resimleriyle kendilerini savunmaya çalıştıklarından” söz ediyordu.

Bu sözlerinden cesaret alan bir öğrenci, başı açık kadınlara “öküz” denmesini öneriyor, bir diğeri laikler için “dinsiz imansızlar” yakıştırmasını yapıyordu.

Biyoloji hocası Sivas’taki Madımak Oteli olayına karışanların cezaevinde cezalarını çektiklerini, öte yandan yakılanların yanarak “cezalarını çektiklerini” söylemişti.

Bir keresinde öğretmenlerin bu sözlerini sınıfta gizlice kaydetmiş, ancak annesi “başının derde girmesinden korktuğundan” kayıtları silmişti. Bizimle konuşurken kendisinin de korktuğu belliydi. Okuduğu okulun ismini vermiyordu.

Takma adıyla bize mesaj atan Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencisi bir genç, staj yaptığı okulun müdür muavininin Alevileri “şeytan bölücü ve ateist” olarak tanımladığından bahsediyordu.

Erzurum’da CHP il örgütünde aktif Alevi bir hanım, lise çağındaki çocuklarının derslerde öğretmenlerin Aleviler aleyhinde konuşmalarından şikayet ettiklerini belirtiyordu. Çocuklarının gittiği okulların isimlerini dahi veriyordu.⁵⁰

Oğlunun tarih öğretmeni Aleviler aleyhinde konuşurken oğlu dayanamamış, kendisinin de Alevi olduğunu, Alevilerin hiç de anlatıldığı gibi olmadıklarını söylemişti. Öğretmeni bunun üzerine abdest alıp almadıklarını, oruç tutup tutmadıklarını sormuştu. Öğretmenden cesaret alan sınıftaki diğer öğrenciler dediklerine katılmış, varılan sonucu “Aleviler böyledir hocam” diyerek özetlemişlerdi.

Aynı tarih hocası, kızının okuduğu sınıfta “Alevilik sapık bir düşüncedir” demiş, kızı müdahale etmişti. Ertesi gün öğretmenle konuşmaya giden bu hanım, “hocam, Erzurum’u biliyorsun, Erzurum’un Alevilere bakış açısını da biliyorsun, sen bir

⁵⁰ İddiaya doğrulatmadığımız için bu okulların isimlerini belirtmiyoruz.

eğitimcisin, bu sözler sana yakışıyor mu?” demişti. Olay, öğretmenin özür dilemesiyle kapanmıştı.

Denizli’de bir Alevi, pek çok Alevi ailenin çocuklarına okulda kimliklerini söylememelerini tembih ettiklerini, çocukların Alevi oldukları anlaşılmasın diye Ramazan’da oruç tuttuklarını, birkaç yıl önce bir Alevi arkadaşının çocuğunun ezbere dua bilmediği için din dersi öğretmeni tarafından dövüldüğünü, öğretmenlerin Alevi çocukları herkesin önünde “rencide etmek için” özellikle namaz kılmaya çağırdıklarını anlatıyordu.

Malatyalı bir işadamı, Alevi bir arkadaşının kızına okulda sıra üzerinde namaz kıldırıldığını, kızın bu nedenle psikolojisinin bozulduğunu aktarıyordu. Malatya’da bir yerel gazeteci, 2007 yılında kentte misyonerlerin öldürülmesi olayından sonra bir tanıdığıın kızından tarih öğretmenin “İslamiyet’i kabul etmeyenleri işte böyle keserler” dediğini duymuştu.

Bu kentlerden birinde⁵¹ görüştüğümüz bir gencin hikayesi ise, sorunun Alevilikle mi oruçla mı bağlantılı olduğunu kestiremesek de, Anadolu’da duyduklarımız arasında en rahatsız edici olanıydı. Bu genç işsizdi. Taşeronlara “yaranabildiği” günler inşaatlarda çalışıyordu. Hayatının yönü, üniversitedeki bir hocasıyla olan tartışma sonucunda değişmişti.

Bir gün hocası sınıfta notuna itiraz ettiği için yanına çağırmış, yaklaştığında kendisini eliyle iterken “dersten önce sigara içtiğini ve dolayısıyla oruç tutmadığını” fark edip, “çekil ulan, beni sana dokunmaya mecbur ettin, orucum mekruh oldu” demişti. Çıkan tartışmada dayanamayıp hocasına yumruk atmıştı. Önce karşılıklı şikayet dilekçeleriyle, sonra araya girenlerin telkinleriyle olay kapanmış, ancak üniversiteyi bırakmak zorunda kalmıştı.

Batman’da görüştüğümüz bir öğretmen, kentin radikal İslami gruplardan Hizbullah’ın merkezi olduğunu hatırlatıyor, on yıl önce bu grup içinde yer alan birçok öğrencinin bugün öğretmen olarak görev yaptığını belirtiyordu. Bu öğretmenlerin “aferin, ahlaklı yetişeceksin” türü cümlelerle kız öğrencilerin örtünmesini teşvik ettiklerini, görev yaptıkları sınıflarda kız öğrencilerin örtünmeye başladığını iddia ediyordu.

⁵¹ Kimliği tanınabilir çekincesiyle kentin adını vermiyoruz.

Konya’da bir öğretmen okul yönetimlerinin mescit açmak için fiili durum yarattıklarını, tepki gelmezse uygulamayı yaygınlaştırdıklarını söylüyordu.

İstanbul Sultanbeyli’de görüştüğümüz bir Alevi, civardaki okullarda müdür, müdür muavini gibi üst kadrolardaki görevlilerin “tamamen iktidara yakın kişilerden” oluştuğunu, Alevi olduğu bilinen oğlunun öğretmenlerin kötü muamelesine maruz kaldığını, Alevilere karşı öğretmenlerin önyargısının çocukların notlarına da yansıdığını, bu nedenle okullarda Alevi olduğunu saklayan çok sayıda öğrenci olduğunu ileri sürüyordu.

Malatya’da Eğitim-Sen’li bir öğretmen kimi meslektaşlarının derse girerken “selamün aleyküm” dediklerini, Alevi öğrencilerin bu hitap şekline karşı çıkıp, “öğretmenim, sınıfa girerken 'günaydın' demeniz daha doğru olmaz mı, siz bize 'selamün aleyküm' dediğinizde biz de ideolojik davranıp, 'merhaba yoldaş' desek nasıl bir tavır gösterirsiniz?” diye sorduklarını anlatıyordu.

Bu öğretmenlerin müfredatta olmadığı halde hadis mealleriyle Alevilerin de eskiden başlarının örtülü olduğunu anlattıklarını, bu yolla Alevi öğrencilere başlarını örtmeleri doğrultusunda baskı yapıldığını, öğrencilere Kur’an dağıtıldığını iddia ediyordu.

Batman’da genç bir kadın öğretmen stajyerken eğitim kursunu denetleyen bir müfettişin öğretmen adaylarına, kadınlarla erkeklerin eşit olmadığını söylediğini aktarıyordu. İtirazına cevap olarak müfettiş, kadınların okumasına ve meslek sahibi olmalarına karşı olmadığını, ancak bunun koşulları olması gerektiğine inandığını belirtmişti.

Koşulların ne olduğunu sorduğunda, kadınların sırf kız okullarında okumalarına, sadece kadınlara hizmet verecekleri jinekoloji gibi dallarda eğitim almalarına, sadece kadınların çalıştıkları işyerlerinde çalışmalarına taraftar olduğunu söylemiş, otobüslerin kadın ve erkekler için ayrı ayrı olmasını savunmuştu. Aynı müfettiş, başka bir ilde milli eğitim müdürü olmuştu.

Bu genç öğretmen, “cemaatçi” dediği öğretmenler arasında kadınların elini sıkmayanlar olduğunu söylüyordu. Geçen yıl kadın öğretmenlerin beyaz önlük giymeleri için talimat gelmişti. Bu talimatın nedenini sormuş, kadın öğretmenler dar

pantolon giydikleri için erkek öğrenci ve öğretmenlerin tahrik olabilecekleri söylenmişti.

Bunun üzerine, “erkek arkadaşlar da dar pantolon giyorlar, acaba ben de tahrik olabilir miyim?” demişti. Bu olayı, görüştüğümüz odadaki tüm öğretmenler doğruluyordu. Uygulama sadece kadınları kapsamaya yönelik olduğu için hep birlikte karşı çıkmışlar, kadın öğretmenlerin hiçbiri bu talimatı yerine getirmemişti.

Adapazarı’nda Eğitim-Sen üyesi bir öğretmen, Sapanca Eğitim, Kültür ve Dayanışma Derneği adlı bir kuruluşun okullarda “peygamber efendimize mektup yazma” konulu bir yarışma düzenlediğini, amacını “eğitim yaşındaki öğrencileri belirli çalışmalara sevk etmek” olarak açıkladığını, yarışma ilanının belirlenmiş bir tarihe kadar “derneğe elden teslim edilmesi” talimatıyla okullara İlçe Milli Eğitim Müdürü imzasıyla gönderildiğini belirtiyordu.⁵²

Bu anlatılanlar, AKP iktidarının devletin en kilit noktalarına atadığı yöneticilerin yanısıra illerdeki kamu çalışanları arasında da ciddi bir kadrolaşmaya gittiği iddialarını doğrular gözüküyor. Kadrolaşma konusu partinin üst yönetimine ne zaman yansıtılsa önemli kurumlara kendi görüşlerine yakın olan ve birlikte rahat çalışabilecekleri kişileri atamalarının doğal olduğu belirtildi.

Batı demokrasilerinde de gündeme gelen bu uygulama anlaşılabilir. Ancak, illerdeki bürokratik kadroları da kapsamaması, okullara, hastanelere ve diğer devlet dairelerine atanan yöneticilerin çoğunun partililer ya da partiye yakın olanlardan oluşması, eğer doğruysa, liyakat esaslarına ve demokratik normlara aykırı bir durum ortaya çıkarıyor.

Gerek tarihte gerekse günümüzde tek parti rejimlerinde rastladığımız bu durum, devletin gücünün kullanılarak iktidardaki tek partinin ideolojisinin de yaygınlaştırılmasını amaçlar.

Bu açıdan bakıldığında her ne kadar Türkiye’de bir tek parti rejimi yoksa da, AKP iktidarının böylesi bir kadrolaşmaya gitmesi, aşağıda anlatacağımız dini cemaat

⁵² Bu resmi yazının bir kopyası bize de verildi.

faaliyetleri ile de birleşince, partililerin ve dini cemaatlerin muhafazakâr bakış açısının toplumda giderek yerleşmesine yol açmakta gibi gözüküyor.

Özellikle, eğitim sistemi içindeki kimi öğretmenlerin yukarıda aktardığımız görüşleri ve farklı kimliktekilere karşı tutumları, yetiştirdikleri gençlerin günümüz demokrasilerinin en önemli özelliklerinden biri olan çok kültürlülüğe ve özgür düşünceye saygılı olmayacakları kaygısını da yaratıyor.

II. YAŞAM TARZINA MÜDAHALE: İÇKİ VE İÇKİLİ MEKANLAR

1999 yılında yürütülen bir anket çalışmasına göre Türkiye’de halkın yaklaşık %66’sı, bir insan Allah’a ve Peygamber’e inandığı takdirde içki içse bile o kişiyi Müslüman addedeceklerini belirtmişlerdir. Bu konuda fikri olmayan ya da soruya cevap vermeyen %7’lik kesim dışarıda bırakıldığında, aksini belirtenlerin oranı %27’dir.

Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, 2000.

Anadolu’da gittiğimiz kentlerin çoğunda içki içilebilecek mekanlar ya hiç yoktu, ya kent dışındaydı, ya da kent dışına taşınmaları için belediyelerce karar alınmıştı. Tek istisna turistik otellerdi.

İstanbul’da bile, Sultanbeyli semtinde, içki içilebilecek lokanta ya da bar olmadığı söylendi. Belediyelerin içki ruhsatı vermediği, hatta içki satan büfelerin eskiden ruhsat almış olanlarla sınırlı kaldığı, yeni müracaatların geri çevrildiği işittiğimiz şikayetler arasındaydı.

Nitekim, uluslararası perakende ölçüm şirketi Nielsen’in verilerine göre, Türkiye’de 2005 ile 2008 yılının ilk çeyreği arasında süpermarketler hariç alkollü içki satan büfe ve bakkalların yüzde 13.9 azaldığı gözükmekte.⁵³

Çoğu kentte, geçmişte sosyal yaşamın daha renkli olduğu, fuar alanlarında ya da belediye parklarında ailecek gidilip içki içilebilen nezih yerler bulunduğu, Öğretmen Evleri ya da Devlet Demiryolları lokalleri gibi kamuya ait mekanlarda içki içilebildiği, büfelerde rahatça içki satıldığı, düğünlerde ve resmi davetlerde içki ikram edildiği anlatıldı.

⁵³ *Milliyet*, 21 Ekim 2008.

İçki yasağı ne zaman gündeme gelse baskı ve otoriterlikle özdeşleştirilmiş ya da toplumsal muhalefetle karşılaşmıştır. Tarihte bilinen örnekler arasında Osmanlı'da IV. Murat dönemi, okul çocuklarının hafızasında bile sadece içki yasağıyla anılır. Amerikan tarihinde 1920-1933 arası, *prohibition* denen ve içki yasağının uygulandığı baskıcı bir dönem olarak bilinir.

Yakın tarihimizde içki yasağı 1920'de Birinci Meclis'in Men-i Müskirat Kanunu adı altında bir yasayı çıkarmasıyla gündeme girmiş, Cumhuriyet kurulduktan üç yıl sonra, 1926'da yürürlükten kalkmıştır. Yasa çıkmadan önce Meclis'teki tartışmalar, yasanın oylamasında olumlu oylarla olumsuz oyların eşit olması ve teklifin ancak meclis başkanının oyuyla kabul edilmesi 1920'lerde bile içki yasağına karşı ne denli muhalefet olduğunu göstermektedir.⁵⁴

AKP'li belediyelerce kimi yerlerde uygulanan içki yasağının abartıldığı, AKP hükümetini eleştirmek için kasıtlı olarak gündemde tutulduğu, içki sağlığı zararlı olduğu için tüketiminin kısıtlanabileceği v.b. görüşlere katılmadığımızı ve içki yasağını baskı unsuru olarak gördüğümüzü belirtelim.

Yaşam tarzına bu tür müdahaleler çağdaş toplumlarda çoktan geride kalmıştır. Günümüzde gördüğümüz örneklerin çoğu İslam hukukuyla yönetilen ülkelerdir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de dini duyarlılıklarıyla bilinen Refah ya da AKP gibi partilerin içki yasağı uygulamasının laik kesimi tedirgin etmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz.

İçki yasağının Türkiye toplumunun giderek İslamlaştırıldığı doğrultusunda zaten mevcut olan kaygıları daha da çoğalttığı, başka yasakların da gündeme girebileceği korkusunu tetiklediği, Anadolu'nun yaşamını dönüştürecek özgür ortamlar yaratılmasını engelleyip muhafazakârlığı ve önyargıları pekiştirdiği kanısındayız.

Bu yasağın, yukarıda Anadolu'daki kadının konumunu incelerken bahsettiğimiz türde bir kentsel dönüşümün, kamu yaşamının kadınlı-erkekli çok renkli olduğu kentsel yapıların oluşmasının önüne set çektiği görüşündeyiz.

⁵⁴ Bkz: Onur Karahanoğulları, *Birinci Meclisin İçki Yasağı: Men-i Müskirat Kanunu*, Phoenix Yayınevi, 2008, 89-90.

Aynı zamanda bu tür bir yasak hem bireysel özgürlüklere hem de farklı yaşam tarzlarına karşı hoşgörüsüzlüğü sergilemekte, içki içilen mekanları sarhoşluk ve şiddetle özdeşleştirmekte, kamusal alanlarda içki içmenin bir adabı olduğu bilincinin yerleşmesini önlemekte, içki içenlere karşı toplumsal bir tepkinin oluşmasına yol açmaktadır.

Yaşam tarzlarına müdahaleye özellikle “türban” konusunu gündeme getirerek karşı çıkan AKP yönetiminin bu tür bir yasağı desteklemesini çelişkili buluyoruz.

Erzurum’da bu konuda görüştüğümüz kişiler, kentte tek bir içkili lokanta olduğunu, onun da Ramazan’da kapandığını, içkili bir mekan için belediyeye başvurulara “seni şahsen tanıyoruz, yanlış bir iş yapmayacağını biliyoruz, ancak bu tür şeyler burada gitmez” diyerek izin verilmediğini açıkladılar. Görüştüğümüz pek çok kişi, içki içmek isteyen Erzurumlu erkeklerin kentin dışındaki kayak merkezine giden yolda araba içinde içki içtiklerini söyledi.

Gerçekten de, kaldığımız otelin yolu üstünde olan bu yolda, kenara park edilmiş ve içinde içki içilen otomobilleri biz de gördük. Erzurum’un daha muhafazakârlaştığını düşünenler, eğitim görmüş çoğu Erzurumlunun başka kentlere göç ettiğini, Erzurum’daki sosyal yaşamın otuz-kırk yıl öncesine göre daha “renksiz” olduğunu , örneğin, 1970’li yıllarda Erzurum’da dört beş tane türkü dinlenebilecek gazino ya da bir o kadar içkili lokanta varken şimdilerde gidilebilecek pek bir yer kalmadığını belirttiler.

Kayseri’de içki içilebilecek tek lokanta kentin neredeyse dışındaydı. Lokantaya gittiğimizde müşteriler arasında kadın yoktu. Kayseri’de geceleri öğrencilerin gittiği bir türkü evinde üniversiteli kız ve erkek öğrenciler çay eşliğinde eğleniyorlardı. Türkü evinin sahibi müteaddit defalar içki ruhsatı için başvurmuş, ancak başvuruları her seferinde geri çevrilmişti. Kendisine kent dışında bir yer açması tavsiye edilmişti.

Türkü evinde görüştüğümüz bir genç eskiden anne-babasıyla bahçeli bir evde oturduklarını, “yirmi beş kişilik içkili masalar” kurulduğunu, emniyet müdürlerinin, valilerin bu davetlere katıldığını belirtiyor, “o zamanlar oturup kalkmalarımız daha seviyeliydi, gittikçe yozlaşmaya başladı, o bahçenin içindeyken dışarıdaki her yeri o ortam gibi zannediyorduk” diyordu.

Kayseri’de yerel bir televizyonun yönetimindeki bir kişi, eskiden Sümerbank ile Şeker ve “Tayyare” fabrikalarının tesislerinde balolar verildiğini, yazlık sinemalar olduğunu, Şehir Kulübü’ndeki içkili lokantaya kadın-erkek gidildiğini, buna benzer birkaç lokanta daha olduğunu söylüyordu. Alevi mahallesinde görüştüğümüz bir işçi, kentte araba içinde bile içki içmenin yasaklandığını, oysa eskiden parklarda dahi içilebildiğini söylüyordu.

Bir kadın akademisyen Kayseri’de “gençlerin gidebileceği ve içki içebilecekleri ne bir bar ne de kafe” olduğunu, kendisinin bile bakkala gidip içki alacak olsa poşetten görüneceği için çekineceğini, içki bulunabilecek bir iki mekanın kadınlar açısından uygun olmadığını belirtiyor, “eğlenmek istediğimizde Kapadokya’ya, Ürgüp’e gidiyoruz” diyordu.

Aynı kentte bir öğretmen, içki içip eğlenmek isteyen erkeklerin İstanbul’a “çapkınlığa” gittiklerini söylüyordu. Bir kız öğrenci, ağabeyinin İstanbul’a gittiğinde bir Kayserililer gecesine davet edildiğini, eşlerini getirmeyeceklerini düşünerek geceye bir arkadaşıyla katıldığını, ancak gelen davetlilerin eşleri yanlarında olduğu gibi çok “modern, açık giyinmiş, makyajlı hanımlarla” karşılaşmasına hayret ettiğini anlatıyordu.

Trabzonlu bir avukat, eskiden çoğu kokteylde içki sunulurken giderek azaldığını, içtiğini bildikleri insanların artık içki içmekten çekindiklerini söylüyordu. “Bu konuda öyle bir baskı var ki, kariyerleriyle bağlantılı olduğundan, kadınlardan çok erkekler üzerinde yoğunlaşmış durumda” diyordu.

Trabzon’da CHP il yönetiminde bir kişi, “çok iyi” tanıdıkları kişilerin AKP hükümetiyle birlikte değiştiklerini, örneğin, eşlerinin başlarını kapattıklarını, toplantılarda eskiden içki içenlerin şimdi içmediklerini söylüyordu. Yönetimi AKP’ye yakın olan Baro’nun yemeğine davet edilmişler, emekli öğretmen olan eşleriyle birlikte katılmıştı. Yemeğe AKP il başkanı yalnız gelmişti. Davetiye eşli olduğu halde gelen işadamlarının da yanlarında eşleri yoktu.

Yemek servisi başlamıştı. “Baktım, meyve suyu, meyve suyu, meyve suyu, ‘bana rakı getirin’ dedim, çok içki içmem ama orada o duruma bir tepki olsun diye istedim” diyordu. Yanındaki işadamı ahbabıydı. AKP’li olması “mümkün” değildi, “çağdaş” biriydi, ama AKP il başkanı olacağı söylentisi dolaşıyordu. Eşinin neden yemekte

olmadığını sormuş, umrede olduğunu öğrenmişti. “Neden içmiyorsun” diye sorduğunda antibiyotik aldığını söylemişti. “Yani böylesine bir baskı var” diyordu.

Konya’da belediyeye ait bir fuar yerinde kırk beş yıllık içkili bir lokantanın sahibi, “Allah sizi inandırsın”lar eşliğinde, üç ay boyunca lokantasının giriş kapısının her iki tarafının polis kordonuna alındığını, lokantaya giren her müşteriden kimlik sorulduğunu, sonunda lokanta binasının belediyece yıkıldığını anlatıyordu. Ancak inat etmiş, Konya’yı ziyaret eden çok sayıda turist olmasını gerekçe göstererek Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle bir başka içkili lokanta açmıştı.

Görüştiğimiz bir öğretmen, bu lokantanın sahibinin anlattıklarını doğruluyor, fuarın içindeki gazinoların yıkılıp şehrin dışına taşındığını, “vatandaşların otobüslerle oraya gitmeleri mümkün olmadığından” kentte içki içilebilecek hemen hemen hiçbir mekanın kalmadığını anlatıyordu.

Konya’da bir diğer öğretmen, içkili yerlerin kent dışındaki otogar civarına taşınmasına karar verildiğini, o bölgenin belediye başkanının bu karara da itiraz edip televizyondan “buradan da kalsın” dediğini belirtiyordu.

Konyalı bir işadama, “içki içen insanlar” olduklarını, “arada bir içki içebilecekleri bir yere gitmek” istediklerini, ancak üniversite restoranı ve Dağcılık Kulübü dışında gidilecek yer olmadığını, belediyenin içkili bir yer açılmaması için “elinden geleni yapacağını” söylüyordu. “İçki konusunda sıkıntımız var” diyordu.

Muayenehanesinde görüştiğimiz Konyalı bir doktor, kentte görev yapan doktorların bu konu yüzünden “ayrıştıklarını”, örneğin, 14 Mart Tıp Bayramı’nda verilen davette içki ikram edilmediği için gitmediklerini, dini yaşam tarzı olmayan arkadaşlarıyla beraber turistik bir oteldeki etkinliklere katıldıklarını anlatıyordu.

Konya Öğretmen Evi’nde de içki yasaklanmıştı. Konuştuğumuz bir öğretmen içki yasağının kaldırılması için çok uğraşmıştı, ancak Milli Eğitim Müdürü “Konya’da Öğretmen Evi’nde içki içirten adam dedirtmem kendime” demişti.

Görüştiğimiz kişilerin tümü, Konya halkının içkili yerlere tepki gösterdiği doğrultusunda yerel ve ulusal basında çıkan haberlerin gerçeği yansıtmadığını, bu konuda yönlendirme olduğunu iddia ediyorlardı.

Gerçekten de, bu tür bir yönlendirmeye biz de tanık olduk. Cemaatlere yakınlığıyla bilinen *Yeni Konya* isimli yerel gazete, kente gittiğimiz 3 Nisan 2008 tarihindeki sayısında “Dikkat! Kartel Medya Konya’da” başlığıyla, “üç yaygın medya organı, şehirde ur haline dönüşen içkili yerlerle ilgili yönlendirme haber yapmak üzere şehre geliyor” iddiasında bulunmuştu.

Aynı haberde bu “üç yaygın medya organının ‘içkili yerlere mahalle baskısı’ konsepti ile aleyhte kampanya başlatacağı”, “bu yerlere vatandaşın gösterdiği tepkiye rağmen yaygın medyanın ‘içkili yerleri koruyan tavır’ dikkat çekiyor” denmişti. Hem araştırmacıların kimliği hem de araştırmanın amacı hakkında yanlış ve kasıtlı olduğunu düşündüğümüz bu haber, aynı zamanda bizleri hedef gösteriyordu. Haberin kendisi, Konya’da bu konudaki “mahalle baskısının” tipik bir örneğiydi.

Sivas’ın en büyük turistik otelinde içki servisi yoktu. İçki içilebilecek hemen hemen tek yer Sanayi Odası Başkanı’nın güçlü kişiliğinden dolayı kotarabildiği Sanayi Odası’nın çatısındaki lüks lokantaydı.

Ancak, görüştüğümüz bir öğretmen, Sanayi Odası lokantasına herkes gidemediği için, gidebildikleri tek yerin üniversitenin misafirhanesi olduğunu belirtiyordu. Alevilerin oturdukları Ali Baba mahallesindeki yollarda otomobil içinde içmek yasaklanmıştı ama gene de yasak deliniyor, içki içmek isteyenler arabalarıyla Ali Baba’ya gidip gizlice arabada içiyorlardı.

Denizli Belediyesi, içkili lokantaların kentin dışındaki tabakhane bölgesine taşınmalarına karar vermişti. Lokanta sahiplerinin bölgedeki pis kokudan dolayı o civarda lokanta olamayacağı itirazlarının hiçbiri fayda etmemişti.

Denizli’de görüştüğümüz bir kadın öğretmen, içkili mekanların kent dışına taşınmasını eleştirdiği, “öğrencilere cihat çağrılarını yapan ve intihar komandosu olmayı öven” kitapların dağıtılmasını ortaya çıkardığı için telefonla tehdit edildiğini, oğlunun cevap verdiği telefondaki kişinin “ananın boynunu keseceğiz” dediğini, bu nedenle iki kez Terörle Mücadele Şubesi’ne giderek sorgulandığını anlatıyordu.

Denizli’de görüştüğümüz bir öğretim üyesi, bir yandan Pamukkale’ye gelen turistleri kente çekebilmek için çeşitli yollar aranmasını, öbür yandan içkili yerlerin yasaklanmasını çelişkili buluyordu. Denizlili bir Alevi hanım, kadın arkadaşlarıyla

kentteki bir içkili lokantaya sık sık gittiklerini, ancak geçen gün eşiyle gittiklerinde kapısında “alkolsüzdür” yazısını bulduklarını anlatıyordu.

Aynı kentte bir kadın öğretmen, eskiden bira satılan Öğretmen Evi’nde alkolün artık tamamen kaldırıldığını söylüyordu. Bir işadama, valinin ya da Ankara’dan gelen bakanların bulunduğu toplantılarda eskiden içki ikram edilirken şimdi yalnızca portakal suyu verildiğini söylüyordu.

Ancak, gittiğimiz tarihte içki yasağı henüz yürürlüğe girmemiş olduğu için, davet edildiğimiz saz şairleri eşliğindeki bir şiir dinletisinin gerçekleştiği kafede, içki içilebiliyordu.

İçki yasağı Balıkesir’de de gündeme gelmişti. Görüştüğümüz bir esnaf odasının yetkilisi, eskiden kentteki Atatürk Parkı’nda beş içkili mekan olduğunu, ancak parkın yeniden düzenleneceği bahanesiyle hepsinin kapatıldığını anlatıyordu. Belediye Başkanı içki yasağı koymayacağına söz vermişti. İçkili yerlerin neden kapatıldığı sorulduğunda, kimsenin inanmadığı bir gerekçe gösteriyor, “mal sahibi içkisiz yaptı” diyordu.

Şimdilerde parkta sadece bir kafe ve bir çay bahçesi kalmıştı. Çamlık denilen yerde iki içkili mekan olduğunu, ancak o bölgede de yeni düzenleme yapılacağını duyduklarını anlatıyordu. “Belediyeye, hükümetle işi olanlar böyle yerlerde görünmek istemiyorlar, içki içebilmek, eğlenebilmek için görünmeyecekleri yerlere gidiyorlar” diyordu.

Adapazarı’nda eşlerle, dostlarla gidilebilecek içkili lokanta, iki Öğretmen Evi’nden birinin üst katı dışında, ancak Sapanca’ya gidildiği takdirde bulunabiliyordu. Ya da, Adapazarı Eğitim- İş temsilcilerinden bir öğretmenin dediği gibi, “evlerin balkonlarında.” Aynı öğretmen, kamuya açık mekanlarda içki içtiğinizde “bakışları hissedersiniz” diyordu. Ve ekliyordu: “İçimizdeki Malezya.”

Oysa, Adapazarı’nda yerel bir gazetenin sahibi, “burada 80 öncesi hangi lokantaya gitseniz, ‘bana kuru fasulye’ ver deseniz, yanında da 15’lik bir rakı istesenez, her yerde bulurdunuz” diyordu. Adapazarı Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı’ndan bir yetkili, “eskiden burada kadın kadına lokantaya gider, öğlen biramızı içip çıkardık” diyordu. Adapazarlı bir esnaf, içki içmenin son on yılda güçleştiğini düşünüyordu.

Malatya’da Atatürkçü Düşünce Derneği’nden bir yetkili, dernek olarak verdikleri içkili kokteyllere kentteki devlet görevlilerini de davet ettiklerini, ancak eskiden içki bardaklarını garsonlar dolaştırırken şimdilerde içki masasının bir başka odaya konulduğunu, kokteyle gelen kimi davetlilerin içki olduğunu gördüklerinde “cin çarpmış gibi” geri döndüklerini anlatıyordu. Son zamanlarda içkili lokallere kapatılma ya da içki satmama doğrultusunda baskı yapıldığını ekliyordu.

Malatya Belediye Başkanının kendisi de içkili davet yapmıyordu. Malatyalı bir öğrenci, halktan içkili yerlerin kapatılması için bir istek gelmemesine rağmen, “yukarıdan” ruhsat verilmediğini belirtiyordu. Gençlerin gittiği Malatya’daki türkü barda içki veriliyordu. Malatyalı Alevi bir işadamı, kentteki dört-beş içkili lokantaya eşiyile birlikte gidebildiğini, ancak bunun Malatya’da pek hoş karşılanmadığını söylüyordu.

Malatya CHP il örgütünden bir yetkili, kentin “sosyal yönden en geri yerlerden biri” olduğunu belirtiyor, “mesela içkili yerler ta şehrin dışındadır” diyordu. Alkollü lokaller belediyenin aldığı kararla kent dışına taşınmıştı.

Bir işadamı, Malatya Müteahhitler Derneği’nde içki verilip verilmediğini sorduğumuzda, “öyle bir şey yapmamız halinde bir dahaki etkinliğimize ne gelen olur, ne giden, yöneticilerden kimse gelmez” diyordu. Kentte içkili lokantaların olduğunu, ancak devlet görevlilerinin bu lokantalara gitmelerinin artık “kesinlikle bittiğini” belirtiyor, “lokantada içki verildiğini görseler teker teker bırakır giderler” diyordu.

Aynı gözlemi Sivas’ta konuştuğumuz bir sivil toplum yöneticisi de doğruluyordu. Yakından tanıdığı Sivas bürokrasisinde günlük hayata içki içen yetkililerin bile resmi resepsiyonlarda içkiden uzak durduklarını belirtiyordu.

Eğitim-Sen üyesi bir öğretmen, Malatya Öğretmen Evi’nde eski müdür döneminde içki verildiğini, ancak AKP iktidara geldikten sonra müdürün görevden alındığını, yeni müdürün içkiyi yasakladığını söylüyordu. Eski müdür hakkında “Malatya Öğretmen Evi’ni meyhaneye dönüştürmüştür” dendiğini de duymuştu.

Malatya’da medyada çalışan bekar bir genç kadın, işten çıktıktan sonra arkadaşlarıyla bir yerlerde birşeyler içmenin Malatya’da mümkün olmadığını söylüyordu. Doğum günlerinde arkadaşları ile gidip “şöyle dans edip, rahat rahat terleyebilecekleri”

mekanlar olmadığından, “hasbelkader” böyle bir ortama gitse bile “etrafında oturanlara göre davranmak zorunda olmaktan” şikayet ediyordu.

“Tabii bir de göğüs dekoltesi sorunu” olduğunu belirtiyordu. İstanbul’dan kente ilk geldiğinde arkadaşlarıyla beraber açık olan bir içkili lokantaya gittiklerini, bunu haber alan müdürlerinin “ne işiniz vardı orada, başka yemek yiyecek yer bulamadınız mı” türü tepkisine maruz kaldıklarını anlatıyordu.

Müdür, “yan masalarda erkekler içki içiyorlar, sen de orada oturuyorsan birazdan arabalarına binip gidecekmişsin gibi bir şey düşünüyorlar herhalde” demişti. Bu cümlenin “yalnız bir kadına yönelik en çığ bakışın” ifadesi olduğunu düşünüyordu.

Batman’da içki konusunda DTP’li belediyenin uyguladığı yasak yoktu. Ancak, eskiden üç-dört içkili lokanta varken tek bir otel dışında kentte içki içilebilecek yer kalmamıştı. İçkili yerlere “dinciler” tarafından saldırılar olduğundan, geçmişte Hizbullah örgütünün içkili bir yeri bombaladığından, içki satan mekanların tehdit edildiğinden, korkudan tek tek kapatıldıklarından bahsedildi.

Buna rağmen, görüştüğümüz DTP’li belediye başkanı bu korkuyu silmeye kararlı gözüküyordu. Bizi, kentin ana bulvarında o gün açılacak olan bir içkili lokantanın, kendisinin de katılacağı kokteyline davet etti.

Genç bir kadın öğretmen, kentteki Öğretmenler Evi’nde eskiden yapılan içki servisinin kalktığını, takip edildikleri ve “mimlendikleri” için büfelerden bile içki satın alamadıklarını, rahatsız edilmeden içki satın alınabilecek tek yerin Migros olduğunu söylüyordu. “Burası Konya gibi” diyordu, “herkes bunu el altından yapıyor.”

Eskişehir’de içki içilebilecek pek çok lokanta ve kafe/bar vardı. Ancak, AKP’li olan Tepebaşı ve Odunpazarı belediyelerinde içkili yerlere ruhsat verilmesinin zorlaştığı söylendi. Eskişehir Kadın Platformu üyesi bir hanım, kente tepeden bakan Şahintepe’de arabasında içki içenlere polisin derhal ceza yazdığını belirtiyordu.

Eskişehir Atatürkçü Düşünce Derneği’nden bir yetkili, kamuya ait içkili mekanlarda azalma olduğunu, örneğin, eskiden “çok güzel geceler, eğlenceler, düğünler” yapılan Devlet Demiryolları’na ait lokalde “bildiği kadarıyla” önce içkinin kaldırıldığını, daha sonra tümüyle kapatıldığını anlatıyordu. Eskişehir Eğitim-İş üyesi bir hanım, eskiden

Öğretmen Evi'nin bahçesinde bira içtiğini, ancak AKP iktidarıyla birlikte hem bahçedeki hem de pastanesindeki içki satışının yasaklandığını söylüyordu.

Aydın'da içki konusunda bir sorun gözüküyordu. Aydın'da görüştüğümüz bir öğretmen, kentteki içkili lokantalara kadınların eşleriyle birlikte gittiklerini söylüyordu. CHP il örgütünden bir yetkili, Ramazan'da bile Aydın'da içkili yerlerin açık olduğunu ve hiçbir tepki çekmediğini anlatıyordu.

Buna karşılık, hemen hemen her ilde bir "köprü'nün öbür tarafı" hikayesi duyduk. Örneğin Kayseri'de "köprü'nün öbür tarafı" Boğazköprü ve Kapadokya bölgeleriydi. Pazar günleri Kayserili ailelerin kaçabilecekleri tek yer olmuştu. "Köprüyü geçtikten sonra" kadınlar başlarını açıyor, ailecek öbür taraftaki içkili lokantalarda yemek yeniyordu.

Kayseri'deki bir kadın derneği üyesi, Kayseri'de türbanlı kadınların bile Nevşehir'e gittiklerinde başlarını açtıklarını, diskolarda dans ettiklerini söylüyordu. Aynı gözlemi Erciyes Üniversitesi'nde görüştüğümüz bir kadın öğretim üyesi de doğruluyordu. Otobüsteki başörtülü bir hanımın "köprüyü geçer geçmez" başörtüsünü çıkarttığına tanık olmuştu. Kayserili eşraf ya da işadamları hafta sonları gittikleri çiftlik evlerinden bahsettiler. Orada yanlarında eşleri olmadan "çengi oynatıp" içki içiyorlardı.

Bir taksi şoförü, bu konuda bir anısından bahsediyordu. Eşi ve bir komşu hanım Mersin'e bir akraba ziyaretine gitmişlerdi. Eşlerini almak için komşu hanımın kocasıyla birlikte Mersin'e gittiklerinde akrabanın balkonunda bir içki sofrası kurulmuştu. Komşusu içki bardağını eline her aldığı anda içeri kaçırıyordu.

Sebebini sorduğunda, balkonda içtiği takdirde etrafta tesadüfen bir Kayserili olur da kendisini görür korkusuyla böyle davrandığını söylemişti. Mersin'de bile Kayseri kendisini takip ediyordu.

Konya'da "köprü'nün öbür tarafı", "Makas"tı. Konya'da görüştüğümüz devlet memuru bir hanım, üyesi olduğu bir sendikanın Ankara'daki genel kuruluna gitmek için otobüs tuttuklarını, katılanların çoğunun muhafazakâr kesimden olduğunu, Ankara-Konya yolunda "Makas" denilen yere kadar herkesin uyduğunu, Makas'ı geçer geçmez otobüste "oynamaya" başladıklarını, Ankara'da genel kurulun yapıldığı gece "sabaha kadar oynayıp, içki içtiklerini", ertesi gün otobüste Makas'a kadar "gülüp, oynayıp"

eğlenmeye devam ettiklerini, ancak “Konya topraklarına” girdikleri anda herkesin gene uyumaya başladığını anlatıyordu. “O kadar ilginçti ki” diyordu.

Malatya’da “köprüünün öbür tarafı” Mersin’di. Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir öğrenci, Malatya’nın zengin esnafının Mersin civarında yazlıkları olduğunu, dedikoduya maruz kalmamak için haftasonları yazlıklarında eğlendiklerini söylüyordu.

Denizli’de “köprüünün öbür tarafı” İzmir ya da Ege sahillerindeki turizme açılmış yazlık mekanlardı. Balıkesir’de de öyleydi. Adapazarı’nda Sapanca’ydı. Erzurum’da, “köprüünün öbür tarafının” muadili Kayak Yolu’ndaki, Sivas’ta Ali Baba Mahallesi civarındaki arabaların içiydi.

Bu kentlerdeki muhafazakârlık ya da son zamanlarda içki konusunda belediyelerce dayatılmış içki yasağı tuhaf bir ikiyüzlülüğü de beraberinde getirmiş görünüyordu. Kayseri’de gördüğümüz bir meslek kadınının söylediği gibi, “herkes birbirinin hayatını merak ediyor”du.

Bu baskı altında kişiler içki içmeyi günah addettiklerinden değil, kentlerinde içki içmek artık kabul edilemez bir davranış biçimi olarak görüldüğünden sanki bu tür hileli yollara sapma zorunda bırakılmışlardı.

İçki, eskiden olmadığı kadar, kamusal alanın dışına itilmişti. Bu durum ise, içkili mekanları nezih yerler olmaktan çıkarmış, gördüğümüz kadarıyla pek çok yeri gerçekten de yalnız ve sarhoş erkeklerin olduğu meyhanelere dönüştürmüştü, bu nedenle içkili mekanlar halktan da tepki çeker olmuştu.

Sivas’ta gördüğümüz genç bir öğretim üyesi, bu kısır döngüyü çok iyi açıklıyordu. “Bizim buradan Ankara’ya gidenler için Sakarya Caddesi bir ütopyadır, oraya gidin oturun, açık havada, trafiğin önünüzden aktığı yerde, rakınızı için” diyordu. Ve ekliyordu: “Aynı şey burada da olsa, emin olun sizin adabıyla içki içmenizden o adam bir şey öğrenecek, sizin yemek yeme biçiminizden bir şey öğrenecek, insanlar böyle sosyalleşir.”

Gerçekten de, AKP’li belediyelerin içki yasağı, çağdaş kentlerin en önemli özelliğini, kamusal alanlardaki bu “sosyalleşmeyi” engelliyor gözüküyordu.

III. DEĞİŞEN MESAI SAATLERİ: “CUMA”

Hastanede çok acil işlerin oluyor, hastanın hayatıyla ilgili. Bir bakıyorsun o kişi Cuma’da. Tabii ki başhekim de Cuma’da. Tüm idareciler oradayken, diğerleri de kendini göstermek istiyor orada. Mesela bir ilaç aniden lazım oldu, arıyorsun ama bulamıyorsun, çünkü o birim kapalı, namazdalar. İnsan hayatından bile önemli oldu cuma namazı.

Eskişehir’de bir kadın doktor

Anadolu kentlerinin Ramazan aylarındaki gergin ortamına ilaveten cuma namazına gitmenin de yeni bir baskı unsuru olduğu, insanların söylemlerinin bile değiştiği, “hayırlı cumalar”, “selamünaleyküm” demenin ya da cuma günleri kepenk kapatmanın zorunlu hale geldiği, cumaları kamu kurumlarında mesai saatlerinin değiştiği de bize anlatılanlar arasındaydı.

Devlet daireleri, okullar ve hastanelerin cuma günleri namaz saatlerinde mesai yapmadıkları, müdürleri namaza gittiği için buralarda çalışanların kendilerini camiye gitmek zorunda hissettikleri, gitmeyenlere ısrar edildiği ya da baskı yapıldığı sık duyduklarımız arasındaydı.

Uzun yıllar Balıkesir’de gazetecilik yapan bir medya mensubu, bürokraside üst düzey görev yapanlar arasında cuma namazına ilginin arttığını, daha önce başı açık olan eşlerinin kapandıklarını söylüyordu. Balıkesir’de bir öğretmen, 1992 yılından beri aynı lisede görev yaptığını, önceki yıllarda sorun olmayan cuma namazına gitmemenin artık bir “eksiklik gibi” gösterilmeye çalışıldığını belirtiyordu.

Malatya’da Atatürkçü Düşünce Derneği’nde görüştüğümüz bir devlet memuru cuma günleri öğle namazı saatinde tüm devlet dairelerinin kapalı olduğunu iddia ediyordu. Batman’da bir öğretmen, okulunda öğretmen ve öğrencilerin aynı mekanda namaz kılacak kadar “rahat” olduklarını, okulun laboratuvarında “mini seccadeler” bulunduğunu, laboratuvarın mescid olarak kullanıldığını anlatıyordu.

Balıkesir’de bir öğretim üyesi kimi fakültelerde laboratuvarların ya da yönetim odalarının mescide çevrilmesine, ders saatlerinin “kendileri de cuma namazına giden” bölüm başkanlarınca değiştirilmesine genç meslektaşlarının sessiz kalmasından yakınıyordu. Kıdemli olduğu için kendisi bu konuları yönetim katında

eleştirebiliyordu, ancak genç öğretmen üyelerinin kariyer korkusundan eleştiriden kaçındığını belirtiyordu.

Eskişehir’de bir öğretmen, okullardaki müdür ve müdür yardımcılarını cuma namazına gittikleri için öğretmenlerin de çoğunun namaza gitmek için “sıraya girdiklerini, cuma günleri namaz saatinde pek çok dersin boş geçtiğini söylüyordu. “Hiç inanmayacağınız, olmaz yahu bu namaz kılmaz diyeceğiniz kimseler cuma namazına gidiyor” diyordu.

Öte yandan, aynı kentte bir kadın öğretmen, “Cuma”yla ilgili sadece bir kez bir duyum aldıklarını, bir okuldaki müdürün ve müdür yardımcısının idareyi temizlik görevlisine bırakıp namaza gittiklerinin söylendiğini, ancak olayı belgeleyemedikleri için bir işlem yapılamadığını, Eskişehir’de çok sık yaşanan bir hadise olmadığını belirtiyordu.

Eskişehir Tabip Odası üyesi bir doktor, hastanelerde mescit açıldığından, idareciler cuma namazına gittikleri için, “içinden başka türlü düşünse de”, çoğu çalışanın onlara yakın olduğunu göstermek ve “düzene uymak için” Cuma’ya gitmeye başladıklarından söz ediyordu. Cuma namazının çalışanlar, hastalar ve ziyaretçilerle hep beraber devlet hastanesinin koridorlarında kılındığından şikayet ediyordu.

Konya’da bir öğretmen, cuma günleri İmam Hatip liselerinde derslerin aksamasını “anlayabildiğini,” ancak kentin “en iyi, en kaliteli” liselerinde bile derste öğrenci bulamadıklarını anlatıyordu. Adapazarı lise öğrencisi bir genç, derslerde öğretmenlerin Cuma’ya gidecek öğrencilere izin verdiklerini söylüyordu.

Denizli’de Eğitim İş’den bir yetkili, Namaz Gönüllüleri Platformu adlı bir kuruluşun hazırladığı *Dinin Direği Namaz* başlıklı bir kitabın bölgedeki yatılı bir ilköğretim okulunda dağıtıldığını belirtiyordu. Eğitim İş Denizli Şubesi’nin bir kopyasını bize de verdikleri resmi yayınında “Milli Eğitim Bakanlığı tavsiyesi ve Talim Terbiye Kurulu denetimi” olmadığı belirtilen bu kitaptan alıntılar da verilmişti.

Kitapta, namaz kılmamanın “bir kötülük değil, bin kötülük” olduğu, namaz kılmayan insandan “Allah’ın razı olmayacağı”, “Çeçen mücahidinin arkasında bombalar düşerken namazına devam etmesi, namazın insanı, Allah yolunda canını bile feda

edebilecek bir ruh zenginliğine ulaştırabileceğini gösterdiği” belirtiliyor, “cami merkezli bir hayat tarzı yaşamamız gerekir” deniyordu.

Malatya’da bir öğretmen, kimi okullarda cuma namazlarına yönelik “özel uygulamalar” olduğunu, örneğin, sabah derslerinin ona göre ayarlandığını iddia ediyordu. Okul müdürlerine uygulamayı sorduklarında “çocuk camiye gidiyorsa, ben ne yapayım” cevabı alınıyordu.

Cuma günleri öğretmenlerin çoğunun namaza gittiklerini, “öğrenciler de öğretmenlerini örnek olarak seçtikleri için” onların da katıldıklarını belirtiyordu. “Gözümle görmedim ama örneğin öğretmen lisesinde, cuma namazlarında okulun tamamen boşaldığını ve öğrencilerin topluca cumaya götürüldüğünü duymuştum” diyordu.

Malatya’da bir işadamı, bir cuma günü imzalatıracığı bir belgeyi valiliğe göndermek istemiş, bu işle görevlendirdiği kişi “‘abi bu saatte kimse orada olmaz” demişti.

Batman’da bir öğretmen, cuma günleri öğleden sonra başlaması gereken derslerde öğretmen olmadığı için öğrencilerin zamanı boşa geçirdiklerini söylüyordu. Bir keresinde durumu okul müdürüyle konuşmuştu. Müdür kendisine, “ben ne yapayım, derse gelmeyen öğretmenleri uyardığımda bana ‘tutanağımı tutacaksan tut, hiçbir şey yapamazsın’ diyorlar, bu durumda ben tutanağımı kime tutacağım, yani tutanağı kime göndereceğim,” demişti.

Adapazarı’nda bir öğretmen, cuma namazına giden öğrenciye hiçbir idarecinin “gitme” demediğini, “öğretmeninize sorun” deyip meseleyi kendi üstlerine “yıkıtığını” söylüyordu. “Sizle öğrenciyi karşı karşıya getirir, yani siz izin vermeseniz, ‘idare vermiş ama bakın bu öğretmen vermemiş’ durumunda kalırsınız” diyordu.

Asıl önemsedığının Cuma’ya gidiş-geliş olmadığını, genç yaşta çocukların nasıl olup da aldıkları eğitimin etkisinden sıyrılıp “biçimlenmeyle biraraya geldiklerini” anlayamadığını söylüyordu.

“Bunlar bireysel işler değil, bireysel bir din duygusuyla ‘ben Cuma’ya gideyim’ ya da ‘başımı kapayayım’ işi değil, bunlar takviye edilen, ikna edilen çocuklar, ben öyle düşünüyorum, bu çocuklar lise son sınıfa kadar çok farklı ama, örneğin, birden bire

kapanıyorlar, gittikleri dershaneye mi ilgilidir bu, elde ettikleri yeni bağlantılarla mı ilgilidir, bu işin derinine girmek lazım” diyordu.

Kamu kurumlarında çalışanlar cuma namazına gitmeleri konusunda meslektaşlarının ısrar ve baskılarından da şikayetçiydiler. Kayseri’de Pir Sultan Abdal Derneği’nde görüştüğümüz bir Alevi öğretmen, namaz kılmadığını defalarca söylemiş olmasına rağmen meslektaşlarının her seferinde ısrarla kendisini Cuma’ya davet ettiklerinden yakınıyordu.

Bir diğeri, cuma namazı kılmadığı bilindiği halde meslektaşı bir arkadaşının her hafta kendisini namaza davet ettinden yakınıyordu. Sonunda “çok sert” tepki göstermiş, ısrarı ancak bu şekilde önleyebilmişti.

Konya’da İmam Hatip Lisesi’nde görev yapan bir öğretmen, okuldaki meslektaşlarının Cuma’ya gitmemeyi neredeyse dinin dışına düşmekle eşdeğer tuttuklarını söylüyordu. Uzun süre kendisini birlikte Cuma’ya gitmek üzere davet etmişler, ancak her seferinde reddetmişti. Bunun üzerine ikna olması için öğrencileri “üstüne saldıklarını” düşünüyordu.

Öğrenciler geliyor, “hadi hocam camiye gideceğiz” diyerek ısrar ediyorlardı. Bir süre sonra öğrencilere sert tepki vermişti. Sonunda meslektaşları bir gün “ya hocam,” demişlerdi, “sen niye böyle çok ısrarcısın, bir sefer olsun bizimle Cuma kılmıyorsun, ne var yani bunda, tamam böyle düşünüyor olsan bile insan bir kere taviz verir, bu kadar insan geliyor da sen niye gelmiyorsun, yoksa Alevi misin?” “Evet,” demişti, “Aleviyim.”

Konya’da ilkokulda bir kadın öğretmen, her cuma “Hayırlı Cumalar” mesajları aldığını belirtiyordu. Konya’da Alevi bir felsefe öğretmeni, öğrencilerin cep telefonuna cuma günleri yüzlerce “Hayırlı Cumalar” mesajları attıklarından yakınıyordu. Trabzon’da bir öğretmen, öğrencilerinin cuma’ya gitmesi için kendisini çok zorladıklarını belirtiyor, ancak “yönlendirildiklerini” düşünmüyordu.

Gittiğimiz kentlerin çoğunda cuma günleri büyük market ya da alışveriş merkezlerinin dışında dükkanların da kapalı olduğu, esnaf arasında namaza gitsinler ya da gitmesinler kepenk kapatmanın bir zorunluluğa dönüştüğü de bize anlatılanlar arasında vardı. Hatta, Aleviler bölümünde bahsettiğimiz gibi, pek çok kentte Aleviler

bile cuma namazına gitmek için baskı görüyor, bazıları müşteri kaybetme korkusundan kendiliğinden namaza giderken, bazıları da ustabaşlarının ya da çalışma arkadaşlarının ısrarıyla gitmek zorunda kalıyorlardı.

Kayseri’de Alevi bir esnaf, “düzayak” merkezi yerlerde çoğu Alevinin cuma namazı sırasında kepenk kapattıklarını belirtiyordu. Kayseri Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir kişi, ticaret yapanların “mutlaka” Cuma’ya gittiklerini belirtiyor, “ama dürüstlük yoktur, gitmeyenler ortada dolaşmazlar, namaza gitti numarası yaparlar” diyordu. Aynı kentte görüştüğümüz Alevi bir işçi, fabrikalarda toplu halde işçilerin otobüsle Cuma’ya gittiklerini, gitmeyenlere “niye Cuma’ya gitmiyorsun, gavur musun, dinden çıkacaksın” dendiğini anlatıyordu.

Bir diğeri, çalıştığı fabrikada her cuma camiye otobüs kalktığını söylüyor, “mecburen gitmek zorundasınız, gitmezseniz göze batarsınız” diyordu. Bir öğretmen, cuma günleri Kayseri merkezdeki tüm dükkanların kapatıldığından, namaz saatlerinde tek bir açık dükkan olmadığından bahsediyor, “belki hepsi Cuma’ya gitmiyor olabilir, yandaki komşu dükkanını kapatıyorsa, o da mutlaka kepengini indirir, dükkandan ayrılır” diyordu.

Konya’da görüştüğümüz bir doktor, eczacıların cuma namazına gitse de gitmese de “ortadan yok olduklarını”, ancak eczanenin bir kalfa gözetiminde açık kaldığını, oysa son zamanlarda buna dahi cesaret edilemeyip kepenklerin indirildiğini söylüyordu.

Malatya’da görüştüğümüz biri, cuma günleri iş yerlerinin kapatıldığını söylüyor, işyeri sahiplerinin “mecburen kapatıyoruz” diyerek şikayet ettiklerinden bahsediyordu. Sivas’ta bir esnaf, cuma günleri esnafın “akın akın” camiye gittiğini, bunu “has Müslüman olduklarından, dindarlıktan falan” yapmadıklarını, “kendilerini millete göstermek için gittiklerini” iddia ediyordu.

Örneğin, cuma namazı sırasında “Sanayi”de hiçbir dükkanın açık olmadığını, ancak nedeninin “yanındakinin baskısından” olduğunu, Sivas’ın tüm bürokrasisinin Yenişehir Camii’ne gittiğini, araçlar yolları tıkadığından “korkunç” bir trafik kilitlenmesi yaşandığını söylüyordu.

Sivas’ta CHP merkezi’nde görüştüğümüz bir yerel siyasetçi, “işin enteresan tarafı, kepenk kapatıp gidenler içinde Cumhuriyet Halk Partisi’ne oy verenler de var,

geçmişte CHP’de fiilen çalışmış bir arkadaşımız bir de bakıyorsunuz cuma öğlen dükkanının kepengini kapatıp gitmiş Öğretmen Evi’nde kağıt oynuyor” diyordu. Denizli’de Alevi bir hanım, cuma günleri eşinin bürosunun jaluzilerini indirtip, soranlara “namazda” dedirttiğini söylüyordu.

Söylemler bile değişmişti. Gittiğimiz kentlerin çoğunda “selamünaleyküm” demenin giderek zorunluluk haline geldiği söylendi. Konuştuğumuz kişilerin neredeyse tümü söylemdeki bu değişikliği belirtiyordu. Burada iki örnekle yetineceğiz.

Adapazarı’nda görüştüğümüz bir üniversite öğrencisi, önceden “günaydın”, “merhaba” ya da “iyi akşamlar”denirken, artık selamlaşma tarzının “selamünaleyküm”e dönüştüğünü belirtiyordu.

“Hocalar bile derse girerken ‘selamünaleyküm’ diyorsa burada bir yanlış var demektir, her gelen ‘selamünaleyküm’ diyor, ‘aleyküm selam’ diye karşılık vermeyince zaten şöyle bir bakıyorlar, ‘tamam seni yazdık deftere’ gibilerden” diyordu.

Malatya’da bir işadamı, “merhaba”, ya da “günaydın”ın yerini “selamünaleyküm”e bıraktığını, bunun alışkanlık haline geldiğini, özellikle ticaret hayatında yaygınlaştığını, sosyal demokrat diye bildikleri ve bu tarz konuşacağına hiç ihtimal vermedikleri kişilerin bile “selamünaleyküm” demeye başladıklarını belirtiyordu.

“Sonuçta, ‘selamünaleyküm’ demek bir yaşam tarzıdır, son iki yılın en moda kavramı ‘hayırlı cumalar’ bir yaşam tarzıdır” diyordu.

IV. YENİ İCAT BİR ETKİNLİK: KUTLU DOĞUM HAFTASI

Eski Ramazan’ların ve dini bayramların kitaplarda ve anılarda kalmış tanımlamaları bu tür geleneklerin hızla değiştiğinin bir göstergesi.

İstanbul gibi büyük metropollerde dini bayramlar eskisi gibi ailelerin biraraya geldiği, komşulara ve aile dostlarına ziyarete gidildiği, bayramda el öpmeye gelen çocuklara şeker ve mendil verildiği, kurdelesinden ayakkabısına kadar küçüklere yeni giysilerin alındığı, fakirlere yardım edildiği, küs olanların barıştığı ortak mutluluk günleri olmaktan çıkıp, kent dışında tatile gidilen zaman olarak tanımlanır oldu.

İslami duyarlılıkları önemseyen Adalet ve Kalkınma Partili yetkililerinin bu gelenekleri canlandırmanın yollarını aramak yerine buldukları çözüm ise, Hz. İsa’nın doğumunu müjdeleyen Noel’e öykünür gözüken, okul müdürleri ve öğretmenler önemseydiği için mecburen “kutlayan” ilkokul çocukları dışında kimin kutladığı belli olmayan, yeni icat bir dini etkinlik: Kutlu Doğum Haftası.

Görüştüğümüz öğretmenler bu yeni etkinlikten de şikayetçilerdi. Milli Eğitim sistemi içinde yakın zamanlara kadar hiçbir zaman okullarda kutlanmamış olan Kurban ya da Şeker Bayramı⁵⁵ gibi dini bayramların ya da Kutlu Doğum Haftası'nın eğitim kurumlarında kutlanmasının laik eğitime aykırı olduğu kanısındayız.

Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde Reagan ve birinci Bush yönetimlerinin ilkokullarda sabahları bir dakikalık dua edilmesini yasalaştırma çabaları Yüksek Mahkemece reddedilmiş, hatta her öğrencinin inandığı dinde dua etmesi için bir dakikalık sessiz dua yasası bile aynı akıbeta uğramıştır.

Malatya'da Eğitim-Sen üyesi bir öğretmen, Kutlu Doğum Haftası'nın kutlanması için Milli Eğitim Müdürlükleri ve okullara talimat verildiğini, Eğitim-Sen başkanının bu kutlamaların okul dışına çıkartılması için Milli Eğitim Müsteşarı'yla bizzat görüştüğünü, ancak sonuç alamadıklarını belirtiyordu.

“Bu uygulama, bu ideolojik tavır hâlâ devam ediyor” diyordu. Aynı kentteki bir öğretmen bu bilgiyi doğruluyor, özellikle ilçelerdeki okullarda yaygın olan Kutlu Doğum Haftası kutlamalarını resmi bir bayram olmadığı için kaymakama şikayet ettiklerini, bu tür etkinliklerden kaymakamlığın haberi olmadığı ve araştırılacağı söylenmesine rağmen hiçbir önlem alınmadığını söylüyordu.

Adapazarı'nda görüştüğümüz Eğitim-Sen'den bir yetkili, Sapanca'daki okullara İlçe Eğitim Müdürü imzasıyla ilköğretim okullarına gönderilen ve konu başlığı “Kutlu Doğum Haftası” olan resmi bir yazıda,⁵⁶ bir kopyası ekte sunulan Sapanca Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanlığı'nın açtığı “Peygamber Efendimize(sas) şiir veya mektup konulu yarışma”ya katılacak eserlerin derneğe elden teslim edilmesinin istendiğini belirtiyordu.

Batman'ın bir ilçesinde görev yapan bir öğretmen, 23 Nisan haftasına denk düşen Kutlu Doğum Haftası faaliyetlerine okul idarelerinin özel bir önem verdiği, öğrencilere müfredat dışı dini yayınlar hediye edildiğini, hatta yapılan kompozisyon yarışmalarında dereceye girenlere altın dağıtıldığını anlatıyordu.

⁵⁵ Kentliler arasındaki yaygın adıyla Şeker Bayramı'nın, son birkaç yıldır İslami bir dil kullanımına özen gösterildiği için “Ramazan Bayramı” olarak bizzat AKP'nin üst yönetimi tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılması, değişen söylem ve tutumların pek de kendiliğinden olmadığı bir göstergesi sayılabilir.

⁵⁶ Bu yazının bir kopyası bize de verildi.

Derece alan kompozisyonlardan birini okul müdürü okumuş, içerikte “sabah namazına gitmeyen kişinin evini taşlamak istiyorum” türü sözlere rastlamıştı. Kompozisyonu düzenleyen komisyon başkanını çağırmış, öğrencinin yazdıklarını okuyup okumadıklarını sormuş, okumadıklarını, “bir arkadaşlarının çocuğu olduğu için yabancıya gitmesin diye” ödülü ona verdikleri cevabını almıştı.

Denizli’de Eğitim-İş üyesi bir kadın öğretmen, Kutlu Doğum Haftası’na tepki gösteren bir meslektaşını okul müdürünün çağırdığını, kulağına “bak sana ihbar etmen için bir haber vereceğim” dediğini, meslektaşı kadın öğretmenin “ne ihbarı” diye sorması üzerine, “git sendikana söyle, bütün camilerde ezan okunuyor” cevabını aldığını anlatıyordu.

Balıkesir’de görüştüğümüz bir öğretmen, on yıldır merkeze bağlı bir köyde öğretmenlik yaptığını, eskiden milli bayramlarda okula bütün köy çocuklarının geldiğini, piyesler sahneye konduğunu, köylülerin tümünün okulun bu gösterilerinde hazır bulunduğunu anlatıyordu. Köy okullarında ulusal bayramları kutlamanın yerini Kutlu Doğum haftalarının aldığını iddia ediyordu.

Kimi öğretmenler, eğitim sisteminde Kutlu Doğum Haftası benzeri günlerin de kutlanır olduğunu belirtiyorlardı. Trabzon’da Eğitim-İş sendikasına üye bir öğretmen, ders verdiği okulda bir keresinde koridorlara İran ve Afganistan ile ilgili resimler asıldığını görmüş, “bir şeriat ülkesini hatırlatan” bu resimlerin ne olduğunu sorunca “Mevlana Haftası” nedeniyle asıldıklarını öğrenmişti.

Hatta devlet dairelerinde bile din temasını işlemek üzere her türlü etkinliğin bahane edildiği de duyduklarımız arasındaydı. Örneğin, Aydın’da Atatürkçü Düşünce Derneği üyesi bir kamu çalışanı, “Orman Şehitleri Günü” diye bir tarih ortaya atılıp devlet dairesinde Kur’an okutulduğunu söylüyordu.

V. EĞİTİM, İŞ YAŞAMI VE FETHULLAH GÜLEN CEMAATI

Bu araştırma için sahaya çıktığımızda hedefimiz Türkiye’deki İslami cemaatleri araştırmak değildi. Çalışmamızın ilk durağı olan Erzurum’da konuştuğumuz kişilerin çoğu, kimliklerinden dolayı baskı görüp görmediklerini sorduğumuzda, Fethullah Gülen cemaatinin faaliyetlerinden de bahsettiler.

Anlatılanlar önce bize tuhaf gözükmüş, araştırdığımız konuyla, toplumsal baskıyla, ilgisini anlayamamıştık. Cemaatin bu aşamada karşımıza çıkmasının Fethullah Gülen'in Erzurumlu olmasıyla bağlantılı olabileceğini düşündük.

Ancak gittiğimiz diğer illeri dolaştıkça, sormadığımız halde hemen her yerde Fethullah Gülen cemaatinin faaliyetlerinden, toplumdaki etkinliğinden bahsedildi. Çalışmanın sonuna yaklaştığımızda yaptığımız tesbit, Fethullah Gülen cemaatinin aramadığımız halde gelip bizi bulmuş olduğuydu.

Öğrenciler, iş çevreleri, esnaf ve ev kadınları arasında neredeyse Fethullah Gülen cemaatiyle temas etmemiş kişiye rastlamadık. "Işık Evleri" olarak tanımlanan evlerde kalan öğrencilerden bu evler hakkında bilgi edindik. "Ağabey" ve "Abla" olarak adlandırılan kişilerle ilgili anlatılanları dinledik. Anadolu'da oldukça yaygın olan "Perşembe Oturmaları"na katılan esnaf ve işadamları ile "Hoca Hanım" olarak tanımlanan kişilerin toplantılarına giden ev kadınlarına rastladık.

Öğrendiklerimiz, araştırma hedefimizde olmasa da, Fethullah Gülen cemaati hakkında bir bölüm açmamızı zorunlu kıldı.

Anadolu'da birçok kentte eğitim ve iş dünyasında etkin bir konumda olan cemaatin açık bir baskı uyguladığı söylenemez. Görüştüğümüz pek çok kişi cemaate dahil olmanın, faaliyetlerine katılmanın ya da cemaatten ayrılmanın zora dayanmadığını belirttiler.

Cemaat evlerinde kalıp ayrılan ya da cemaatle temas etmiş öğrencilerin çoğu kendilerine İslami bir yaşam sürdürmeleri konusunda baskı yapılmış olduğu kanısında değillerdi. Namaz kılmak, kız öğrencilerin örtünmesi, dini yayınları okumak vb. uygulamaların daha çok telkinle gerçekleştiği anlaşılıyordu.

Ancak, anlatılanlardan çıkarsadığımız göre, karşı cinsle flört etmeleri, evlere karşı cinsten arkadaş getirmeleri, erkek öğrencilerin kot pantolon giymeleri ya da uzun saçlı ve sakallı olmaları, kızların pantolonla dolaşmaları, televizyonda İslami kanallar haricindeki programları seyretmeleri, müzik dinlemeleri, geceleri sokağa çıkmaları mümkün gözüküyordu.

Cemaat dershanelerinde üniversiteye hazırlık kurslarına katılan öğrencilere buldukları kentten gidecekleri üniversiteye kadar refakat edildiği, gittikleri kentte cemaat evlerine ya parasız ya da düşük kiralarla yerleştirildikleri, burs verildiği, cemaat içinden biriyle evlenmelerine yardımcı olunduğu, mezun olduklarında iş bulunduğ, hatta ayrılmak isteyenlere yüksek maaşlı işler teklif edilerek cemaatten kopmalarının engellendiği de bize anlatılanlar arasındaydı.

Cemaatten olmayan çevrelerinin cemaat mensuplarına göre gerek iş hayatı gerekse yaşam koşulları açısından dezavantajlı bir konuma sahip oldukları, özellikle cemaate dahil olmayan iş çevreleri ve esnafın dışlandığı ve işlerinin yavaşladığı da söyleniyordu.

Bu dışlanma, yapılan sözleşmelerin iptalinden ihalelerin alınamamasına, alışverişlerin kesilmesine, yayın hayatında iseler reklam verilmemesine kadar geniş bir yelpazeyi kapsayabiliyordu.

Bu açıdan bakıldığında, cemaate katılmak doğrultusunda baskı olmasa bile katılmamanın bir maliyeti olduğu söylenebilir. Üstelik görüştüğümüz kişiler cemaatin baskı uygulamadığı kanısında değillerdi. Bilakis, bu özellikleriyle kendilerine bir çeşit “gizil” baskı uyguladığını düşünüyorlardı.

Bize aktarılanlardan, işsizliğin yüksek olduğu bir ortamda iş bulmak, ailelerinin sağlayabildiği mali imkanların ötesinde koşullarda öğrenim görmek, ihaleleri alabilmek, iş hacmini büyütmek, daha çok satış yapmak, reklamlarla desteklenmek, özetle, yaşam koşulları açısından daha avantajlı konuma gelmek ile cemaat mensubiyeti arasında bir bağ olduğu anlaşılıyordu.

Cemaate dahil olmayı reddetmenin tüm bu açılardan dışlanmak ve rekabette geri kalmak anlamına geldiği belirtiliyordu. Bu durumun tek istisnası, eskiden beri varlıklı olan ve devletle hiçbir mali bağı bulunmayan köklü ailelerin işletmeleri gibi gözüküyordu.

Fethullah Gülen cemaati dışında “Süleymancılar” olarak tanımlanan cemaatin de bazı kentlerde etkin olduğunu öğrendik. Ancak, daha çok öğrenci yurtları ve Kur’an Kursları etrafında örgütlenen Süleymancı cemaatinin etkinliği Fethullah Gülen cemaatine göre sınırlı kalmış gözüküyor. Bu bölümde, faaliyetlerinin yaygınlığını ve

toplumdaki etkinliğini göz önünde tutarak sadece Fethullah Gülen cemaatini ele alacağız.

Sosyal Devlete Alternatif bir Model: Cemaat Dershaneleri ve “Işık Evleri”

Liseyi okuduğum kentte iki tane dersane vardı. Ben cemaate ait olana gittim. Trabzon’u kazanır kazanmaz telefon açtılar, “seni götürüp kaydedeceğiz” dediler. Trabzon’a dershaneden bir hoca ile geldik. Arabada yedi kişiydik. Karadeniz’de başka yerleri kazananlar da vardı. Hoca beni burada birine teslim etti. Ev tutuldu, eve yerleştim.

Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde görüştüğümüz bir öğrenci

Yukarıda alıntıladığımız öğrencinin anlattıkları Türkiye’de eğitim sistemindeki önemli sorunlara işaret ediyor. Fethullah Gülen cemaatinin eğitim alanında devreye soktuğu alternatifin devletin bu alandaki yetersiz politikalarıyla yakından bağlantılı olduğunu düşünüyoruz. Cemaat dershaneleri, okulları ya da yurtlarına olan talebin büyük ölçüde maddi durumu iyi olmayan ailelerden kaynaklandığı anlaşılıyor.

Cemaat, eğitim alanındaki faaliyetlerini özellikle fakir ailelerin zeki ve çalışkan çocuklarına kanalize ediyor gözükmekte. Eğitimde böylesine söz sahibi olmasının, sosyal devletin en önemli sorumluluk alanı olan eğitim politikalarında herkese eşit fırsat yaratılamaması sonucunda gerçekleştiğini düşünüyoruz.

Cemaatin, geniş kapsamlı ve etkin sosyal politikaların yetersizliğini toplumdaki gücünün yaygınlaşması ve alt toplumsal kesimlerin cemaate yönelmesi için bir fırsata dönüştürdüğü anlaşılıyor.

Fethullah Gülen cemaatinin gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında eğitim alanındaki çalışmaları hakkındaki yayınlara baktığımızda cemaate ait dersane ve okulların özellikle fen ve matematik alanlarında başarılı olduğu doğrultusunda genel bir kanı mevcut.⁵⁷

⁵⁷ Gülen cemaatinin yurt dışındaki okulları hakkında en yeni ve kapsamlı çalışma için bkz.: Berna Turam, *Between Islam and the State: The Politics of Engagement*, Stanford University Press, 2007. Cemaatin hem değişik boyutlarını hem de eğitim alanındaki faaliyetlerini kapsayan bir diğer yayın için bkz.: M. Hakan Yavuz ve John L. Esposito, ed., *Turkish Islam and the Secular State: The Gülen Movement*, Syracuse University Press, 2003. Bu konuda Türkiye’de medyada yazılanlar için bkz.: Mustafa Armağan ve Ali Ünal, derleyenler, *Medya Aynasında Fethullah Gülen: Kozadan Kelebeğe*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 1999.

Cemaatin eğitim alanındaki faaliyetleri 1980 sonrasına rastlamakta. Türkiye’de 1980’li yılların başlarında tek tük olan cemaat dersane ve okullarının sayısı 1999 yılına gelindiğinde, 150’si dershane, 150’si ise okul olmak üzere 300’ü bulmuş. Cemaate ait okul ve dersaneler dışında çok sayıda yurt da mevcut.

1990’lı yılların başlarından itibaren eğitim faaliyetlerini yurt dışında da sürdürmeye başlayan cemaatin eğitim kurumlarında, 1997’ye gelindiğinde, 50 ülkede 250’den fazla okulda 26 bin 500 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁵⁸

Araştırmayı yürüttüğümüz Anadolu kentlerinde Fethullah Gülen cemaatine ait dershane, “Işık Evleri” ya da yurtlarda eğitimlerini sürdürmüş olan çok sayıda öğrenciye rastladık.

Eskişehir’de görev yapan bir öğretmenin vurguladığı gibi, Türk eğitim sisteminde her yıla yayılmış olan sınav baskısı, dar gelirli ailelerin çocuklarını cemaate ait “Işık Evleri”nde ücretsiz özel ders veren “ağabeylere ve ablalara” yönlendirmekte. Örneğin, Denizli’de “laik kimlikli” bir öğretmen, maddi imkansızlıktan ablasının üç çocuğunun da cemaat evlerinde kaldığını belirtiyordu.

Maddi sorunların yanısıra bu evler aileler tarafından korunaklı görüldüğü için de tercih ediliyor gözükmekteydi. Eskişehir’de konuştuğumuz bir öğretmen, aileleri kentte oturan ya da varlıklı olan orta öğrenim öğrencilerinin bile “dinini öğrensin”, ya da “serseriliği bırakıp akıllansın” türü mülahazalarla Işık Evleri’ne gönderildiklerini anlatıyordu.

Kayseri’de bir öğretmen, bu evlerde kalan kız öğrencilerinin velileriyle konuştuğunda ders çalıştırmanın yanısıra Kur’an okutulduğu ve namaz öğretildiği için ailelerin durumdan şikayet etmediklerini belirtiyordu.

Batman’da görev yapan bir öğretmen, kırsal kesimden gelen öğrencilere kalacak yer sağlanmasının öğrencilerin cemaat evlerine gönderilmelerinde önemli bir rol oynadığına dikkat çekiyordu. Kozluk’un bir köyünden olan bir öğrenciyi ailesi, Batman’daki eğitimin Kozluk merkeze göre daha iyi olduğu düşüncesiyle cemaat yurduna göndermişti.

⁵⁸ Bekim Agai, “The Gülen Movement’s Islamic Ethic of Education,” Yavuz ve Esposito içinde, 48- 68; Thomas Mitchel, “Fethullah Gülen as Educator,” Yavuz ve Esposito içinde, 69-84; Elisabeth Özdalga, “Following in the Footsteps of Fethullah Gülen,” Yavuz ve Esposito içinde, 85-114.

Cemaate ait dershanelere ya da evlere gönderilen öğrencilerin genellikle zeki ve çalışkan çocuklar arasından seçildiği de duyduklarımız arasındaydı.

Örneğin, Konya’da görüştüğümüz bir öğretmen, kamu sektöründe çalışan bir arkadaşının deneme sınavında başarılı olan çocuğuna cemaat dershanesinden bir görevlinin burs teklif ettiğini, arkadaşının maaşı düşük olduğu için “cemaate uzak biri olmasına rağmen mecburen” teklifi kabul ettiğini anlatıyordu.

Erzurum’da bir öğretmen, 2. sınıfta olan ve seviye tesbit sınavında matematikte yüksek performans gösteren çocuğunu cemaat okuluna göndermesi için yapılan ısrardan bahsediyor, seviye tespit sınavına giriş numaralarının ev telefonları olduğunu, şikayet edildiğinde düzeltileceği soylendiği halde bunun yerine getirilmediğini, defalarca kendisine telefon edildiğini, reddettiğinde işyerine kadar gelindiğini, oysa sınavlarda başarılı olmayan öğrencileri “kaale bile almadıklarını” söylüyordu.

Görüştüğümüz öğretmenler, cemaat evlerinde kalan öğrencilerin okula uyum sağlamakta zorluk çektiklerinden bahsettiler. Aydın’da bir öğretmen, başarılı bir öğrencisinin performansının birdenbire düştüğünü, “ruhlar aleminde geziyormuşçasına” dalgın olduğunu ve sürekli uyukladığını farketmişti.

Nedenini araştırdığında, 6. sınıf öğrencisi olan bu çocuğun kaldığı cemaat yurdunda çok erken bir saatte sabah namazına uyandırılmaktan, namazdan sonra okul zamanına kadar Said-i Nursi’nin kitaplarını okumaktan şikayet ettiğini anlatıyor, öğrencinin velisiyle konuştuğunu, ancak varlıklı bir aile olmalarına rağmen yurttan ders çalıştırıldığı için çocuklarını yurttan almayı reddettiklerini söylüyordu.

Batman’da görüştüğümüz bir öğretmen, köyden gelen bir öğrencisinin ilk hafta derslerde çok aktif olduğunu, sorulara hemen cevap verdiğini, her soruda parmağını kaldırdığını, ancak ikinci haftadan itibaren derslerde uyuklamaya başladığını anlatıyordu. “Oğlum, sen nerede kalıyorsun?” diye sormuş, cemaat yurdunda kaldığını öğrenmişti. Batman’da kalacak başka yeri yoktu.

“Çocuk sabahleyin dört buçukta kalkıyor, namazını kılıyor, Arapça öğreniyormuş, okulun derslerine çalışacak zamanı kalmıyor zaten” diyordu. Notları bayağı düşmüştü. Bu öğrencinin yurttan “kurtulmak” istediğini, “burada kalmak istemiyorum” dediğini aktarıyordu. “Ancak” diyordu, “alternatifi yok, bu alternatifi devlet de yaratmıyor”.

Cemaatin, özellikle köylerden gelen öğrencileri, altıncı-yedinci sınıfta “hemen kaptıklarını” söylüyordu.

Kayseri’de bir öğretmen, cemaat üyelerinin sınava hazırladıkları kimi öğrencilerin geleceklerini dahi planladıklarını belirtiyordu. Çok kitap okuyan akıllı bir öğrencisi cemaat dershanesinde OKS’ ye hazırlanıyordu.

Bir süre sonra cemaatten kişiler babasına, bu öğrenciyi dershaneden alıp özel derslerle askeri okulların sınavlarına hazırlamak istediklerini söylemişlerdi. Öğrencinin velisi kendisini aramış, durumu değerlendirmişler, sonunda oğlunu dershaneden almıştı.

Malatya’da bir öğretmen, cemaat dershanelerine giden bir öğrencisinden günlük faaliyetler hakkında ayrıntılı bilgi edinmişti. Belirlenen saatte mutlaka dershanede olunması gerekiyordu.

Gruplar oluşturuluyor, öğrencilere önce matematik, fen bilgisi ve genel ilköğretim müfredatı hakkında kurslar veriliyor, sonra bir saat dini yayınlardan oluşan serbest okuma zamanı tanınıyordu. Öğrencilere öğlen ya da akşam namazı dershanede kıldırılıyordu. Topluca kılıyorlar, “ağabeyler” imamlık yapıyordu.

Cemaat dershanelerinde ve yurtlarında öğrencilere bilimsel görüşlerle bağdaşmayan, “hurafe” denilebilecek telkin yapıldığı da duyduklarımız arasındaydı.

Örneğin Aydın’da bir öğretmen, öğrencilerinden birinin sınavını okurken üzerine dua yazıldığını farketmiş, öğrenciye bunun ne anlama geldiğini sorduğunda gittiği kursta, öğrendiklerinin akılda kalması için bu duayı sınav kağıdı üzerine yazmalarının tavsiye edildiği cevabını almıştı.

Adapazarı’nda bir öğretmen, “ağabeylerle” ders çalışan öğrencilerinden Çanakkale Savaşı’nın yatırların yardımıyla kazanıldığını duymuş, dayanamayıp, “peki, Çanakkale’ye gelen yatır niye Sarıkamış’a gelmedi?” diye sormuştu. Ancak, “çok da uzatmıyoruz, polemiğe girmenin anlamı yok” diyordu.

Adapazarı’nda bir lise öğrencisi, kendi deyimiyle “Fethullah Gülen’in ağabeyleri ve ablalarının” kaldıkları evlere giden arkadaşlarından birinin ısrarıyla “bir kereliğine” bu evlerden birine gitmişti. Evin “her yerinde” Fethullah Gülen’in kitapları ve dini yayınlar vardı. Köşedeki bir kutuya herkes bir duasını yazıp atıyordu. Dua yazılıp

kutuya atılmasını “mecburi” olarak nitelendiriyor, mecburi olduğu için kendisinin de “OKS’yi kazanmak” niyetine dua yazıp kutuya bıraktığını anlatıyordu.

Gülen cemaati lise öğretmenleri tarafından da gündeme getiriliyor, cemaate ait dershaneler ile “abla” ve “ağabey”lerin bulunduğu evlerden onlar da söz ediyordu.

Konuştuğumuz lise öğretmenleri, 10. sınıfa kadar başı açık olan kız öğrencilerin bu evlere gitmeye başlayıp son sınıfta kapandıklarını iddia ediyorlardı. Özellikle son sınıftaki öğrencilerin bazıları, aileleri kentte olduğu halde, bu evleri ziyaret ediyor, hatta bir kısmı bu evlerde kalıyordu. Her kentte çok sayıda “Işık Evi” olduğu da sık sık duyduklarımız arasındaydı.

Öğretmenler, cemaat evlerine gönderilen çocukların zamanla cemaat görüşlerini içselleştirip kimi zaman kendi ailelerine bile yabancılaştıklarını iddia ediyorlardı. Eskişehir’de görüştüğümüz bir öğretmen, çocuklarını isteyerek cemaat evlerine göndermiş ailelerin iki-üç yıl sonra çocuklarını tanıyamaz olduklarını, “çocuğun kendi ailesine düşman kesildiğini” belirtiyordu.

Malatyalı bir işadamı, “şu anda başımızda büyük bir bela var” diyordu. Yeğeni devlet lisesine gidiyordu. Bir gün kızkardeşi, “çocuk ‘abilerin’ evine gidiyormuş, kimdir bu abiler?” diye sormuştu. Bu “abiler” konusunu ilk kez o gün duymuştu.

Aynı gün tesadüfen Adıyaman’da İmam Hatip Lisesi’nde öğretmenlik yapan eniştesi gelmişti. Konuyu ona açtıklarında, “abiler, ablalar burada da mı var?” diye sormuş, Adıyaman’da çok faal olduklarını söylemişti. Yeğenini “karşına alıp” konuşmuştu. “Çocuk bitmiş, tamamen beyni yıkanmış” diyordu.

Öğrencilerin cemaat yurt ve dershanelerine gitmeleri için bir yandan cemaat üyelerinin, diğer yandan yurtlarda kalan öğrencilerin ciddi bir çaba harcadıkları da anlaşılıyor. Sivas’ta yüksek öğrenim gören bir öğrenci, “Siz ‘koyu bir solcuyum ama cemaat evine girmek istiyorum’ deyin, hiç kimse size karşı koymaz” diyordu.

Adapazarı’nda bir lise öğrencisi, bir arkadaşının ısrarıyla ilk defa bir cemaat evine gitmiş, ertesi gün arkadaşı tekrar gitmeyi önerdiğinde reddetmişti. Evdeki “ağabeyler” gelmesi için sürekli kendisine mesaj göndermişler, OKS’ye hazırlamayı önermişlerdi. Tüm ısrarları geri çevirdiği için sonunda “peşini bırakmışlardı”.

Trabzon’da bir üniversite öğrencisi, kız arkadaşının cemaat ısrarından kurtulmak için ilginç bir yöntem denediğini anlatıyordu. Kız arkadaşına “cemaatçi” öğrenciler toplantılarına katılması için sürekli ısrar ediyorlardı. Ancak bunu “öyle iyi niyetli bir şekilde” yapıyorlardı ki, “sıkıcı” olmasına rağmen “tersliyemiyordu” da.

Bir iki kez ısrarlara dayanamayıp gitmişti. Sonunda “kurtulmak için” haç kolye almış, Hıristiyanlığı kabul ettiğini, kendisini artık rahatsız etmemelerini söylemişti. Ancak bu kez daha fazla ısrar etmeye başlamışlardı. “Geri kazanmak istiyorlar” diyordu.

Kayseri’de üniversite öğrencisi bir genç kız, ÖSS’ye hazırlandığı sırada kütüphanede ders çalışırken ezan okunmuş, namaz kılmak için yakındaki camiye gitmişti. Dönüşünde kitabının içinde bir not bulmuştu. Notta, “camiye gittiğinin farkındayım, sana yardımcı olmak isterim” yazılıydı. Notu yazan hemen yanında oturan bir üniversite öğrencisiydi.

Kendisine ders konusunda yardımcı olabileceğini belirtmişti. Gittiği evde ilk gözüne çarpan şey dini yayınlardı. Kitaplara şöyle bir bakmış, “siz Nurcu musunuz?” diye sormuştu. Karşısındaki “yoo” demiş, kendisinin “neci” olduğunu öğrenmek istemişti. “Ülkücüyüm” diye cevaplamıştı. Ancak, gene de onu sınavlara çalıştırmayı teklif etmişti. Bunun üzerine sigara içtiğini söylemiş, ona rağmen dışlanmamıştı, balkonda içebilirdi. Bir iki kez bu kişinin kaldığı eve gitmiş, ancak sonra vazgeçmişti.

“Çok güzel ders anlatıyordu” diyordu. “Onların maksadı derslerde yardımcı olup yavaş yavaş kendi içlerine çekmek, niyetleri o, ilk başta ders anlatırken, “a bak bu kitap güzel” diyerek o kitabı verecek, sonra sohbetlere gel diyecek, daha sonra yatılı gel diyecek, bir bakacaksın dini abartmaya başlayacaklar, şu namazı kılacaksın falan gibi” diyordu.

Araştırma için gittiğimiz illerde Fethullah Gülen Cemaati ile üniversite öğrencileri arasındaki ilişki de sık duyduğumuz konular arasındaydı. Öğrenciler arasında cemaatin adını duymayan yoktu. Cemaat ile doğrudan ilişkileri olmasa bile neredeyse tümünün yakın çevresinde cemaatle temas etmiş öğrenciler vardı. Bunların bir kısmı üniversite hazırlığı esnasında cemaat dershanesine gitmiş, bir kısmı ise üniversitede cemaatle tanışmıştı.

Hatta görüştüklerimiz arasında bazıları bu evlere bizzat girip çıkmıştı. Buralardaki iç işleyişe ilişkin ilginç hikayeler dinledik. Kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı olan bu evlerde “ablalar” ve “ağabeyler” öğrencilere rahat bir ortam sağlıyor, düzenli yemek çıkıyor, derslere yardım ediliyor, ancak aynı zamanda akşam yemeğinden sonra yapılan dini sohbetlerde namaz kılmaları, oruç tutmaları ya da kız öğrencilere başlarını kapatmaları için telkinde de bulunuluyordu.

Anlattıklarının kısa bir bölümünü yukarıda alıntıladığımız Trabzon’daki Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencisi genç, liseyi okuduğu kentten Trabzon’a dersane hocasıyla gelip cemaatten birine teslim edildikten sonra burada uzun süre barınmadığını anlatıyordu.

Kaldığı cemaat evinde namaz kılmaması, Kur’an okuması gerektiği söylenmişti. “Ben namaz kılsam kılarım, siz niye bana zorla kıldırıyorsunuz” diye isyan etmişti. Evde bazen Kürtçe şarkı söylerken engellemeye çalışıyorlardı. Evdekilerle anlaşamamıştı. Bunun üzerine cemaatin başka bir evine geçmişti.

Trabzon’daki cemaat evlerinin üniversite son sınıfta okuyan ya da mezun olmuş öğrencilerden seçilen bir sorumlusu, “o sorumluların da bir sorumlusu” olduğunu söylüyordu. Sorun olduğunda bu sorumlular kaldıkları evleri değiştiriyorlardı.

Yaklaşık beş ev değiştirmişti. Diğer evlerde de, *Zaman* gazetesine, *Sızıntı* dergisine abone olması için zorlamışlardı. Üniversiteye gittiğinde öğle namazını kılip kılmadığını sorguluyorlardı. Televizyonda sadece Samanyolu yayınları izlettiriliyordu.

Her gün belli bir saatte kendisine verdikleri Said-i Nursi’nin kitaplarını ya da diğer dini yayınları okuyup okumadığı hakkında sorguya çekiliyordu. Karşı çıkıyor, “size ne, ben okursam okurum” diyordu. “Kürtçe konuşulmayacak” diyorlardı, o ise konuşuyordu.

Bir keresinde evdekiler Kürtlere hakaret ettikleri için kavga çıkmıştı. Cemaatin “üst rütbelilerine” şikayet edilmişti. “Ben çıkacağım” diyordu, ancak “çıkartmıyorlardı”. Sonunda cemaat evlerinden ayrılmıştı.

Konuştuğumuz bir başka öğrenci, bir arkadaşını bu yurtlardan “kurtarmak” için çok uğraşmış, nihayet ikna etmiş, ancak yurt yönetimi yüksek maaşlı bir iş vaat edince yurda geri dönmüştü.

Doğu illerinden gelen ve Balıkesir’de öğrenim gören öğrencinin anlattıkları da yukarıdaki öğrencininkiyle aynı paraleldeydi. “Çok uzak bir yerden geliyorsun, kayıt sırasında zorluklar yaşayabiliyorsun çünkü hayatında üniversiteyi görmemişsin, gitmemişsin, o kayıt nasıl yapılacak bilmiyorsun, farklı bir psikoloji var, sığınma gibi bir şey oluyor” diyordu.

Balıkesir’e geldiğinde önce cemaat evine girmiş, orada iki ay kadar kalmıştı. “Çok organize bir şekilde çalışıyorlar, memlekette onların dershaneleri var, buraya geldiğimizde dersane direkt burayla ilişkilendiriyor, bu şekilde sistem dönüyor” diyordu.

Kendisi de cemaat dershanelerine devam etmişti. Balıkesir’de üniversiteyi kazandığında oradaki hocaları Balıkesir’deki yurt yönetimiyle irtibata geçmişlerdi.

Otogarda karşılaşmışlar, sigara içip içmediğini, ailesinin muhafazakâr ve dindar olup olmadığını sorgulamışlardı. Cemaate uzak olduğunu, babasının zorlamasıyla cemaat dershanesine gittiğini söylemişti. “Benimle çok uğraştılar, dönüştürmeye çalıştılar, ama olmadı” diyordu. Cemaat evinden ayrılmıştı.

Adapazarı’nda bir öğrenci üniversiteye ilk geldiğinde cemaat yurtlarında kalan bir “ağabey” ile tanışmıştı. Daha önce bir üniversite ortamında bulunmadığı için tedirgindi. Bu “ağabey” kendisiyle epey ilgilenmişti.

Tanımadığı birinin yardımından etkilenmiş, “a, ne kadar iyi bir insan” diye düşünmüştü. Hatta yanındaki annesi bile bu gence “iyi insan” diye “isim koymuştu”. Bir ay sonra bu “ağabey”, kendisine ve birkaç arkadaşına maç yapma teklifleri ile gelmişti. Her hafta futbol maçına katılıyorlardı.

Bir seferinde maçıtan sonra kaldıkları eve çaya çağırmıştı. Çay içmişler, daha sonra “sohbetler” başlamıştı. “Peygamber efendimizin dört tane eşi varmış, bakın arkadaşlar bu normal” tarzı konuşmalara girişilmişti. “Herkes düşüncelerini söylesin” demişler, sıradan herkese fikrini sormuşlardı.

Arkadaşlarıyla birlikte bu konuşmalara şaşırılmışlar, sonunda “olay”ı anlamışlardı. Burası bir cemaat eviydi. Kendilerini “futbol kanalıyla çekmeye çalıştıklarının” farkına varmışlardı. “Biz o zaman toy bakıyoruz bu tür şeylere” diyordu.

Kayseri’de bir kız öğrenci, kısa bir süre kaldığı Işık Evleri’nin kurallarını şöyle sıralıyordu: “Erkek arkadaşın olmayacak, saat 6’da eve geleceksin, 6’dan 10’a kadar lise öğrencilerine ders vereceksin, 2. sınıfta hâlâ “çöm”sündür, 3. sınıfta “abla” olursun, 1. ve 2. sınıf öğrencilerine ders vermeye başlarsın, 4.sınıfa geçtiğinde senin yerini 3. sınıfa geçen devralır”.

Bu öğrencinin aktardıklarından da anlaşılacağı gibi, kız öğrenciler için cemaat evlerindeki en önemli kural erkek arkadaşlarının olmaması.

Erzurum’da bir kız öğrenci, cemaat evlerine bir iki kez “girip çıkmış”, ancak evlerde kalmamıştı. Yakından tanıdığı bir kız arkadaşı “isyanları oynuyordu”. Bu arkadaşının kaldığı cemaat evine akşamüstü saat beşte girmesi gerekiyordu. Sigara içirmiyorlardı. Bu tür kısıtlamalara tepki vermeye başlamıştı. Sigara konusunda yurttaki “ablalarla” tartışma yaşamıştı.

Sınav döneminde sabahları yurda gidip bu arkadaşını arabayla alıyor, kendi evine gidip birlikte ders çalışıyorlardı. Arkadaşının yurdundaki “ablaları” her sabah bir arabaya bindiğini farketmiş, “sevgilisinin” arabası olup olmadığını sormuşlar, “sevgilinin evine girmişsin” türü ithamlarda bulunmuşlardı. Ne söylese onları ikna edememiş, sonunda yurttan kovulmuştu.

Cemaat evlerinde kız öğrencilere yönelik yasaklardan erkek öğrenciler de paylarını alıyor gözüküyordu. Karşıt cinsle flörtün asla onaylanmadığı sık sık vurgulanan konular arasındaydı.

Balıkesir’de öğrenim gören bir genç, cemaat evlerinde müzik yasağından kız arkadaş yasağına kadar pek çok kısıtlama olduğundan bahsediyordu. Evlerde müzik, yaşam tarzı, giyinme tarzı, sosyal ilişkiler vb. konuları kapsayan kurallar sistemi olduğunu söylüyordu.

Örneğin, kot pantolon giyilemiyordu. “Kota karşı bir antipatileri var, dar kot, vücut hatlarını gösteren kot kesinlikle giyemezsin” diyordu. Evlere gelen ve kendilerine derslerinde yardımcı olunan ya da dini dersler verilen küçük yaştaki öğrencilerin yanında şort ya da eşofman giyilmesine izin verilmiyordu.

Öğrenciler geldiğinde baştan aşağı kendilerini “düzeltmeleri”, cemaat üyelerinin

istedikleri “tipe ve kalıba” girmeleri, kumaş pantolon giyip traş olmaları gerekiyordu. Traş konusunda çok tartışmaları olmuştu, sakal bırakmak, saç uzatmak yasaktı. Eve giriş çıkış saatleri belirlenmişti. O saatlerde gelinmeyecek olursa evden sorumlu “evin ağabeyine” ya da “imamına” haber vermek gerekiyordu.

Kız arkadaş edinilemezdi. Okulda kızlarla konuşulabilirdi, ancak eve kızların, hatta kız akrabaların bile gelmesi mümkün değildi. Bir kızın elini tuttukları görülecek olsa derhal uyarılıyorlardı.

Malatya’da öğrenim gören bir kız öğrencinin yakın arkadaşı cemaat evinden ayrılıp üniversite yurduna çıkmıştı. “Ablaya” söylemeden film izlemiş, yakalanınca azarlanmıştı. Televizyonda sadece haber ve ilahi dinlenebiliyordu.

Arkadaşı cemaat evindeyken pantolon giyemiyordu. Evden ayrılınca kendisine pantolon almıştı. Ancak, ailesi üniversite yurdunun ücretini ödeyemediğinden yurttan ayrılıp tekrar cemaat evine gitmiş, gittiği gün tekrar kapanmıştı.

Yurttayken izlediği bir dizi film vardı, karşılaştıklarında ilk sözü dizinin devamını sormak olmuştu.

Karşı cinsten arkadaşlıklara izin verilmeyen evlerde cemaat içi evliliklerin teşvik edildiğinden de bahsedildi. Bu tür evlilikler “defter açma” adı verilen bir yöntemle gerçekleşiyordu.

Sivas’ta öğrenim gören bir kız öğrenci, farklı evlerde kalan kız ve erkek öğrencilerin birbirleriyle isterlerse evlenebileceklerini, bu amaçla kızlara “defter açıldığını”, bu defterlerin içinde evlenilecek adayların resimlerinin bulunduğunu, resim altlarında kişinin özelliklerinin yazıldığını, resimlerden beğendiği erkeği seçen kızların o kişiyle tanıştırıldığını anlatıyordu.

Cemaat evlerinde kalan öğrencilere sunulan bu evlilik imkanına ilaveten cemaat ile temas etmenin başka avantajları olduğu da anlaşılıyordu. Öğrencilere okudukları sürece burs veriliyor, mezun olunca derhal bir işe yerleştiriliyorlardı. Karşılığında, para kazanmaya başladıktan sonra cemaate bağış yapıyorlardı.

Görüştiğimiz Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencisi bir genç bu duruma dikkat çekiyor, evlerde kalanların burs alarak üniversiteyi bitirdikten sonra cemaate bağlı

işyerlerinde çalıştıklarını, kazandıkları paranın belirli bir oranını her ay cemaate bağışladıklarını anlatıyordu.

Üniversite öğrencilerinin cemaat evlerinde kalmalarının bir nedeni de, bu evlerin maddi açıdan daha elverişli olmasıydı. Malatya’da bir kız öğrenci beş yıldır kaldığı evin sahibinin kirayı her yıl arttırdığından yakınıyor, cemaat evlerinde kalmanın daha hesaplı olduğunu belirtiyordu. “Ağabeylere”, “ablalara” verilen evler daha ucuza veriliyordu.

Cemaate ait evlerin bazılarında kimi zaman toplu ibadet de yapılıyordu. Toplu ibadet yapılacağı günler evlerin kapısına ilan asılarak bildiriliyordu. Malatyalı bir kız öğrenci, bu toplu ibadete bir kandil günü katılmıştı. Evde toplantı yapılan bir salon, bir de oda vardı. Odaya herkes alınmıyor, orada Kur’an, Said-i Nursi’nin kitapları ve diğer dini yayınlar okunup ilahiler dinleniyordu.

Birçok öğrenciden duyduğumuz kadarıyla cemaat evlerinde ibadet konusunda ciddi bir zorlama ve baskı olmadığı anlaşılıyor.

Sivas’ta bir üniversite öğrencisi arkadaşlarının kaldığı ve misafir olarak gittiği evlerde namaz kılması için hiçbir baskıyla karşılaşmadığını söylüyordu. Sadece, “namaz kılmak isteyen varsa bize katılabilir, biz diğer tarafta namazımızı kılacağız, isterseniz buyurun gelin”deniyordu. İsteyen kalkıp, abdest alıp, namaz kılıyordu.” Kendisi kılmayanlar arasındaydı.

Hatta, sigara içilmesi hoş karşılanmadığı halde buna bile göz yumuluyordu. Evde kalanlar arasında sigara içen arkadaşlarını, akşamları dışarı çıkma izni verilmediğinden, evin “ağabeyleri” çeşmelerden, hayratlardan “su doldurma”ya gönderiyorlardı. “Hadi sen git bir su doldur gel” demek aynı zamanda “sigaranı iç, sonra gel eve” türü gizli bir mesajdı. Cemaat evlerinin üniversite yurdundan daha rahat olduğunu düşünüyordu.

Sivas’ta bir diğer öğrencinin anlattıkları ise namaz konusunda zorlama olmasa bile ciddi ısrar edildiğini gösteriyordu. Gülen cemaatine bir süre “takılmıştı”. Cemaat evlerinde kalan arkadaşları vardı. Bu evlere arkadaşlarıyla ders çalışmaya ya da oturup sohbet etmeye gidiyordu. Evlerde genelde beş-altı kişi yaşıyor, “ağabeyleri” ve “imamları” oluyordu. Ev sorumlusu, bölge sorumlusu vb. kademelere ayrılmışlardı.

Arkadaşlarının çoğu düzenli namaz kılıyordu. Ailesinde namaz kılan insanlar vardı, ancak kendisi kılmıyordu.

Bir keresinde arkadaşları namaz kılarken evin “ağabeyi” gelmiş, “bak çok yararları vardır, dinç oluyorsun, erken kalkıyorsun, ibadet ediyorsun, sevap kazanıyorsun” demiş, kılmadığını söylediğinde “neden kılmıyorsun, kılsan güzel olur, bir kere benim için kıl, hatırım için kıl, beni kırma” diye ısrar etmişti. O eve bir daha gitmemiştir.

Çağırılmışlar, neden gelmediğini sormuşlardı. “Siz böyle davrandığınız için gelmiyorum, benim bildiğim dinde hoşgörü olur, zorlama olmaz” demiştir.

Adapazarı’nda esnafılık yapan bir genç üniversitedeyken cemaat evlerine gitmişti. Evlerde baskı olmadığını, sohbet edilirken “ağabeylerin” ara verip namaza gittiklerini söylüyor, ancak odadaki herkesin kalkıp namaza gitmesinin ve kendisinin “öyle oturmasının” rahatsız edici olduğunu belirtiyordu. Bir süre sonra durumdan sıkılmış, bir daha gitmemiştir.

Sivas’ta yüksek öğrenim gören bir öğrenci, namaz kılmayanlar arasında maddi durumu iyi olanların cemaat evini bırakıp başka yere gitmelerinden korkulduğu için herhangi bir baskıyla karşılaşmadıklarını söylüyordu. Cemaatin içinde varlıklı olup namaz kılmayan çok arkadaşı vardı. Sonuçta, cemaate girmiş kişileri kaybetmek istemiyorlardı.

Balıkesir’de bir üniversite öğrencisi, cemaat evlerinin kurallarına uymayanları “uyarırlar ama hemen dışlamazlar, cemaatten kopartma aslında en son başvuracakları metod, tüm çabaları sürekli kazanmaya, dönüştürmeye yöneliktir” diyordu.

Görüştiğimiz öğrenciler, cemaatin üniversite ya da devlet yurtlarında da etkin olduğunu anlattılar. Yurtta kalan öğrenciler sık sık cemaat evlerinde misafir edilip “ilişkiler derinleştirilmeye” çalışılıyordu.

Balıkesir’de öğrenim gören bir kız öğrenci üniversitedeki ilk yılında devlet yurdunda kalıyordu. Balıkesir’e Güneydoğu illerinden birinden gelmişti. Cemaatin yurttan da görevlileri vardı. Cemaatten bir “abla” yurt sorumlusuydu. Kente ilk geldiğinde bu abla Kur’an okuduğunu görmüş, yanına yaklaşp “sen uzaktan geldin, kendini yalnız hissetme, biz buradayız, senin arkadayız” demiştir. Cemaat evlerine dört-beş defa

gitmiş, her seferinde birkaç gün kalmıştı.

Eve gelen kız öğrencilere “sürekli” örtünme konusunda telkinde bulunuyorlar, dini gerekçeler gösteriyorlardı. “Her akşam yatmadan önce toplu halde telkin gibi bir şey” yaptıklarını söylüyordu. Bu toplu duanın bir adı vardı ama hatırlamıyordu.⁵⁹

“İşin ilginç tarafı” diyordu, “benimle çok ilgilendiler, eve çekmeye çalışıyorlardı.” Kaldığı devlet yurdunda bir oda mescit olarak kullanılıyordu, perşembe akşamları oda oda dolaşılıp yasin okunacağı duyuruluyordu. Ramazan’da sahurda bir araya gelip beraber yasin okumaları oluyordu.

Cemaata ait “Işık Evleri”nin yanısıra cemaat yurtları olduğundan da bahsedildi. Sivas’ta cemaat yurdunda kalan bir kız öğrenci Sivas’a ilk geldiğinde kalacak yer bulamadığı için bir yıl cemaat yurdunda kalmıştı. Yurdu “ablalar” yönetiyorlardı. Akşamları en geç saat yedide yurda dönmek zorundaydılar. Aksi halde ailelerine haber vermekle tehdit ediliyorlardı.

Yurtta kalmak için başını kapatması gerektiğini söylememişlerdi ama “kapatsan iyi olur” denmişti. “Tesbihatlara” katılmak zorundaydılar.⁶⁰ Bu, her gün yaptıkları toplu bir duaydı. Kendisini sabah namazlarına kaldırmak istemişler, ama kalkmadığını görünce üstüne varmamışlardı.

Birinci dönemden sonra herkesi cemaate evlerine çıkarmak istemişlerdi. Yurda girdiğinde seksen civarında kız öğrenci varken yirmi kişi kalmışlardı. Cemaat evine çıkmayı reddetmiş, arkadaşlarıyla bir ev kiralamayı planlamışlardı.

Ancak yurttaki “ablalar” babasını aramış, “özel evler kötü, kızınızı sakın göndermeyin, Sivas kötü bir yer” diyerek ailesini korkutmuş, sonuçta babasından izin alamamıştı. “Kendi evlerine yönlendiriyorlar, ayrı eve çıkmamızı istemiyorlar” diyordu.

Görüştiğümüz öğrenciler devlete ait yurtlarda da cemaate mensup öğrencilerin kaldıklarını ve sık sık cemaat evlerine çağrıldıklarını anlattılar. Cemaat üyeleri üniversitenin ilk gününden bir kişiyi seçiyor, seçtikleri öğrenciyi cemaat evlerindeki sohbetlere, yemeklere, iftarlara davet ediyorlardı. Bu konuda o denli ısrarlıydılar ki

⁵⁹ Bir sonraki paragrafta belirttiğimiz gibi, bu toplu duanın adının “tesbihat” olduğunu öğrendik.

“Tesbihat”ın sözlük anlamı, tesbih çekerek Allah’a dua etmek.

⁶⁰ Bkz.: Bir önceki dipnot.

konuştuğumuz bir öğrenci “seni koridorda bile yakalasalar tekrar tekrar davet ederler” diyordu.

Sivas’ta Alevi bir öğrenci üniversite birinci sınıftayken devlet yurduna yerleşmişti. Sınıfında cemaat evlerinde kalan arkadaşları vardı. Alevi oldukları bilindiği halde Ramazan’da iftara çağrılmışlar, iki Alevi arkadaşıyla birlikte gitmişti. Sekiz kişinin kaldığı evde yemeğin hazır olduğunu söylemelerine rağmen yemek yoktu.

“Ev ağabeyi” dedikleri kişi telefon geleceğini, verilen bir adrese gidip orada yemek yiyeceklerini söylemişti. Gittikleri yer bir ailenin eviydi. Evin kızının başı örtülüydü, zaten yanlarına gelmemiş, mutfakta çalışmıştı. On-on beş kişilik “çok çeşitli” yemek hazırlanmıştı. “Bu kadar organize çalıştıklarını hiç bilmiyordum” diyordu. Namaz vakti geldiğinde “namaz kılmak isteyen arkadaşlar diğer odaya gelsin” denmiş, ısrar edilmemişti.

Yurtta kalan öğrencileri cemaat evlerine yemeğe çağırmak çok sık rastlanan bir etkinlik olarak gözükiyordu. Sohbet ortamı oluşturmak için “makrube”⁶¹ davetleri yapıyorlardı.

Sivas’ta görüştüğümüz bir diğer öğrenci üniversite yurdunda cemaatten olan yurt sorumlusu bir arkadaşıyla aynı odada kalıyordu. Arkadaşı onu sürekli yemeğe davet ediyor, her çarşamba cemaat evlerinden birine yemeğe gidiyorlardı. Yemek bittikten sonra “ağabeylerle” sohbete başlıyorlardı.

Fethullah Gülen Cemaati’ne mensup öğrencilerin üniversite içinde siyasi bir etkinlikleri olmadığı da öğrencilerin verdikleri bilgiler arasındaydı. Denizli’de bir öğrenci “üniversitede siyasi olarak görünür olmuyorlar, kendilerini öne çıkarmıyorlar, mesela benim hangi görüşleri savunduğumu okulda herkes bilir, ama cemaatten kişileri seçip bulamazsınız” diyordu.

Aynı bilgiyi Balıkesir’de öğrenim gören bir öğrenci de veriyor, örneğin “ülküçülerin” Alparslan Türkeş’in ölüm yıldönümünde ortaya çıktıklarını, ancak “cemaatçilerin” herhangi bir etkinlikleri olmayan, “suya sabuna dokunmayan”, daha çok evlerde

⁶¹ “Makrube”nin bir çeşit etli pilav olduğunu öğrendik. Türkiye’de araştırmacıların kullandığı en kapsamlı sözlüklerden İsmail Parlatur’ın *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* ve Ferit Devellioğlu’nun *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lügat*’nda “makrube” kelimesini bulamadık. Türk Dil Kurumu’nun, Ali Püsküllüoğlu’nun ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın Türkçe sözlüklerinde de “makrube” kelimesi yer almıyor. *Google* “makrube”yi, “Hakkari Yemekleri” başlığı altında vermiş. Yöresel bir yemek çeşidi olması muhtemel. “Tesbihat” ve “makrube” gibi Türkiye’de yaygın kullanılmayan sözcükler, Gülen cemaatinin Arapça sözcüklerin ağırlıkta olduğu kendine özgü bir dil yarattığının da göstergesi sayılabilir.

yapılan faaliyetlere katılan, üniversite içinde hiçbir siyasi faaliyet yürütmeyen kişiler olduğunu belirtiyordu.

Fethullah Gülen cemaatinin yanı sıra Süleymancılar olarak adlandırılan cemaatle temas etmiş öğrencilere de rastladık.

Adapazarı'nda öğrenim gören bir öğrenci, Süleymancıların yurdunda kalan bir sınıf arkadaşını oradan çıkartmıştı. Arkadaşı hiç kot pantolon giymiyor, sorulduğunda kotunun olmadığını söylüyordu. Kaldığı yurttan kot giymenin yasak olduğunu, bir yıl önce dolabında kot pantolon bulunduğu için iki arkadaşının yurttan kovulduğunu daha sonra öğrenmişlerdi.

Bu arkadaşını kendi kaldığı eve götürmüş, arkadaşını evdeki ortamı ve ev arkadaşlarını çok beğenmiş, yurttan çıkıp kendi kaldıkları eve gelmesi için bir yıl boyunca ikna etmeye çalışmışlardı. Sonunda başarmışlardı.

Sivas'a ilk geldiğinde Süleymancıların yurdunda kalan bir öğrenci oradaki ortama ancak on beş gün dayanabildiğini söylüyordu. Süleymancıların ileri gelenlerinden bir öğretmen "sana yer buluruz, bize yardımcı olursun, çocuklara ders verirsin" demişti.

Bir yazıyla Sivas'a gelmiş, kentteki bir öğretmene gönderilmişti. Yurt doksan kişilikti. İlkokul çocukları da kalıyordu. İlkokul çocuklarını "gözlerinin önünde dövüyorlar, namaza zorluyorlardı. "Zor dayandım, az kalsın kavga edecektim" diyordu. Kısa sürede yurttan ayrılmıştı.

Özetle, Gülen cemaatine ait ev ve yurtlardaki uygulamalar bir gencin sosyalleşme sürecinde önemli kırılma noktaları oluşturuyor gözükmekte. Reşit yaştaki gençlerin karşı cinsle arkadaşlıklarının, hatta gece sokağa çıkmalarının engellendiği, kot pantolon giymenin ya da uzun saç ve sakal bırakmanın yasaklandığı, kızların örtünmesinin teşvik edildiği, izlenecek televizyon programlarına dahi "ağabey" ve "ablaların" karar verdiği bu evlerin gençlerin özgürlüklerine önemli kısıtlamalar getirdiği tartışma götürmez.

Bu özellikleriyle, cemaate ait eğitim kurumlarında oluşturulan "ahlak adalarının" cumhuriyet kurulduğundan bu yana izlenen eğitim politikalarından farklı bir model

sunduğu, bu kurumların daha muhafazakâr bir toplum yaratmak için önemli bir basamak oluşturduğu kanısındayız.

Fethullah Gülen cemaatinin makro politikalarında dışarıya yönelik “demokrat ve ılımlı” tavrının tabanda da izdüşüm şeklinde devam ettiğini söyleyebiliriz. Cemaate ait kurumlarda “ibadet baskısı” olmaması bu ılımlı tavra örnek olarak gösterilebilir.

Ancak, cemaatle aidiyet kurulduğu andan itibaren gençlerin sosyal davranışlarının kontrol altına alınması ve “İslami bir yaşam tarzını” benimsemeleri için yapılan telkinler cemaatin içe ve dışa dönük yüzü arasında derin çelişkiler olduğunu gösteriyor.

Örneğin, cemaatin kadınlara yönelik tutumunda ikircikli davrandığı, cemaat dışından kadınlara ilişkin söylemlerinde eşitliği vurgularken cemaat içindeki kadınların arka plana itildiği, cemaatte üst sınıfa dahil eşler hariç diğer kadınların görevlerinin ev işleri ve çocuk yetiştirmekle sınırlandığı bu konuda araştırma yapmış sosyal bilimciler tarafından gündeme getirilmekte.⁶²

Hitap ettiği kitlenin ve faaliyetlerinin yaygınlığı gözönüne alındığında, erken yaşlarda cemaatle mensubiyet ilişkisi içine giren çocukların ve gençlerin ilerideki yaşamlarında farklı alternatiflere yönelmelerinin güç olacağı, cemaat evlerinde hüküm süren yasakların onları modern hayatın sunduğu seçeneklere kapatacağı, cemaatin bakış açısının moderniteyi iktisadi gelişme ve zenginlikle sınırlayacağı, dolayısıyla toplumsallaşmanın tek boyutlu olmasına yol açacağı iddia edilebilir.

Bu özellikleriyle, Fethullah Gülen cemaatinin eğitim alanındaki faaliyetlerinin 21. yüzyılda Türkiye'nin ihtiyacı olan kadın-erkek eşitliğine ve özgür bireylere dayalı bir modelin gelişmesine ters düştüğü söylenebilir.

Tüm bu anlatılanları değerlendirdiğimizde, eğitimin dini cemaatlerin yaygın etkisine açık bırakılmış olmasının Türkiye'de yetişen kuşaklar açısından ne gibi sonuçlar doğuracağına üzerinde önemle durulması gereken konular arasında olduğu kanısındayız.

⁶² Bkz.: Turam, Özdalga.

Esnaf, İş Dünyası ve Fethullah Gülen Cemaati

Bir çember oluşmuş, o çemberin içine kimseyi almıyorlar. Güya maç oynamaya çalışıyorlar, birbirlerine çok kısa paslarla. Bu çemberin adı “sen ben bizim oğlan çemberi”. Bu çemberin dışında kalanlar iflas noktasındalar.

Kayseri Ticaret Odası’nda görüştüğümüz bir işadamı

Bu bölümde, Anadolu kentlerinde Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın bir zamanlarki deyimiyile, “Anadolu Kaplanları”nın ortaya çıkması sonucunda oluşan yeni iş örgütleri ve yeni ekonomik ağlara dahil olmayan esnaf ve işadamlarının karşılaştıkları sorunlardan bahsedeceğiz.

Fethullah Gülen cemaatinin gittiğimiz illerin hemen tümünde bize bahsedilen iktisadi faaliyetlerini ve kurdukları ilişki ağlarını ele alacağız.

Anadolu’daki yeni ekonomik gücü oluşturanların çoğunun daha dindar ve muhafazakâr kesimlerden geldiği bilinmekte. Hatta, *European Stability Initiative* adlı bir sivil toplum kuruluşunun yürüttüğü ve başta Kayseri olmak üzere İç Anadolu’daki diğer kentleri kapsayan bir çalışmada, bu yeni müteşebbisler için “İslami Kalvinistler” deyimini kullanılmıştı.⁶³

Bu deyimden kastedilen, ünlü Alman sosyoloğu Max Weber’in Protestanlık ve kapitalizmin arasında bağlantı kurduğu eserinde⁶⁴ sözünü ettiği türden bir müteşebbis tip, mütedeyyin olan, mazbut bir hayat yaşayan, israfı haram sayan, çalışmanın insanın kendini Tanrı’ya adanmışlığının bir göstergesi olduğunu düşünen ekonomik aktörlerdi.

Gittiğimiz kentlerde, Fethullah Gülen cemaatinin oluşturduğu bu yeni ekonomik çemberin içinde olmayan esnaf ve işadamlarının şikayetlerini dinledik. Bu şikayetleri esnaf arasında ve iş çevrelerinde konuştuğumuz hemen hemen herkesten duyduk.

Tek tük karşılaştığımız istisnalar, o kentin eskiden beri varlıklı ailelerine mensup, uzun süredir iş yaşamında mevcudiyetini kanıtlamış ve işinin gereği ihale, kredi v.b. devlet kaynaklı girdileri gerektirmeyen holding sahipleriydi.

⁶³ European Stability Initiative, *İslami Kalvinistler*, 2005.

⁶⁴ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*.

Diğerlerinin tümü, başta esnaf ve yeni bir iş kurmaya çalışanlar dahil olmak üzere, ya İslami çevrelere ayak uydurmak ya da dışında kalıp işlerini iflasa sürüklemek durumunda kaldıklarını söylediler. Cemaatin kendi halkası dışındaki iş çevrelerine yönelik tavrını kimi işadamları açıkça dile getirilmeyen “gizil” bir baskı mekanizması olarak adlandırıyordu.

Yerel düzeydeki örgütlerin yanı sıra daha geniş çaplı örgütlerin de kurulmaya başlandığı söyleniyordu. Dershanelerde olduğu gibi her ilde farklı isimlerle kurulan işadamları örgütlerinin merkezi bir federasyonla birleştirilmiş olduğu anlatılıyordu.

Erzurum, gittiğimiz kentler arasında ekonomik olarak en geri kalmış illerden biriydi. Görüştüğümüz pek çok kişi Erzurum’da sorunun adresini Fethullah Gülen cemaati olarak işaret ediyordu. Gerek Alevi gerek Sünni erkeklerin şikayeti Erzurum ekonomisinin “Fethullahçılara” teslim edilmiş olmasıydı.

Bu durumun hem “cemaatin AKP hükümetiyle yakın olmasından”, hem de cemaatin kentteki etkin örgütlenmesinden kaynaklandığını düşünüyorlardı.⁶⁵ Büyük çaplı yatırımlarda AKP hükümetine, küçük ticari işletmelerin iş hacminde ise Erzurum’daki cemaate yakınlığın rol oynadığı söyleniyordu.

Erzurum’da küçük çaplı ticaretle uğraşanlar cemaate dahil olmayanların iş yaşamında dezavantajlı duruma düştüğünden bahsettiler. Bir kitapçı artık kırtasiye işinden çekildiklerini, ilk ve orta eğitim okullarında öğrencilere almaları gereken kırtasiye mallarının listesi verilirken öğretmenlerin cemaate ait kırtasiyecilerin isimlerini de listeye eklediklerini belirtiyordu.

Aynı durum ders kitaplarında da mevcuttu. Hatta üniversite öğretim üyeleri dahi okutacakları kitapların nereden alınacağını bildiriyorlardı. Bunun sonucunda geçmişte kentte pek çok kitapçı varken, bugün ancak birkaç tanesinin varlığını sürdürdüğünü vurguluyordu.

Bu örnekler başkaları tarafından da verildi. Alevi bir şöför, ticari taksilerin çoğunun cemaat üyelerinin elinde olduğunu söylüyordu. Özel bir radyonun sahibi aynı noktaya temas ediyor, solcu olarak tanındığı için radyosuna verilen reklamların cemaat

⁶⁵ Gülen Cemaati ile AKP hükümeti arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmadık.

üyelerinin talimatıyla kesildiğinden, birkaç kez iflas noktasına geldiğinden yakınıyordu.

Cemaat dershanesinde yaşanan bir olayı haber yaptığı için kendisine “ambargo uygulattıkları” kanısındaydı. Kentteki pasajlardaki işyeri sahiplerinin kendi radyosunun müzik yayınlarında istekte bulduklarını farketmiş, bu kişilerle konuşup “reklamı hep başkalarına veriyorsunuz ama bizi dinliyorsunuz” diye sitemde bulunmuştu. Kendisine reklam verseler, “yanlış anlaşılmaktan” ve işlerinin yavaşlamasından korktukları cevabını almıştı.

Erzurum’da, benzer şikayetleri iş çevrelerinden de duyduk. Büyük çaplı devlet ihale ve yatırımlarının Erzurumlu dahi olmayan AKP yandaşı ya da cemaatten kişilere verildiği iddia ediliyordu.

Örneğin, Adalet Partisi’nin iktidarda olduğu yıllarda kentin ekonomik örgütlenmesinde önemli ağırlığı olan köklü bir ailenin mensubu bir işadamı, AKP’ye oy vermediği bilindiği için ailesine ait “müthiş potansiyele sahip koca bir işletmenin” neredeyse iflas noktasına sürüklendiğinden yakınıyordu.

Ancak, gerek cemaatin ekonomik olarak güçlenmesinden gerekse AKP’nin taraftarlarına rant dağıtmasından böylesine şikayet eden bu işadaminin kendi ailesinin de geçmişte hükümetlere yakınlıktan dolayı rant sağlamış olması muhtemeldi.

Erzurumlu işadamları, kentlerinde neden büyük yatırım yapabilecek müteşebbisler olmadığı sorumuzu kayırmacılık olgusuyla açıklıyorlardı. Gerek esnaf gerekse işadamlarının cemaate dahil olmak için ifade edilmeyen bir baskıyla karşı karşıya kaldıkları anlatılıyordu. Aynı zamanda, “Cuma’ya gitmek”, Ramazan’da oruç tutmak, “selamünaleyküm” demek iş yaşamında başarılı olmanın koşulları arasında sıralanıyordu.

Hatta, pek çok kişi, esnaf arasında “merhaba” diye selamlaşmanın kötü bakışlara neden olduğunu söyledi. İşadamları arasında umre ziyaretlerinin yaygınlaştığından bahsedildi. Umre’ye gitmiş olmanın “ben sizdenim” mesajı vermede önemli bir araç olduğu anlatıldı.

Pek çok esnaf, okumasalar bile dükkanlarında *Zaman* gazetesi bulundurmamak zorunluluğunu hissediyor, aksi halde işlerinin aksayacağından söz ediyordu. Hatta bazı yerlerde *Zaman* gazetesi esnafa bedava dağıtılıyordu. Bu ve benzeri örnekleri esnaf ve işadamları arasında sık sık duyduk.

Ancak şunu da belirtelim ki, küçük işletme sahipleri ya da esnaf arasında cemaatçi örgütlenmelerin varlığı yeni değildir. Dini cemaatler bu kesim arasında Türkiye'nin hemen hemen her kentinde her zaman yaygınlık göstermiştir.

Sanayinin güçlü olmadığı, Kayseri, Gaziantep, Bursa, Eskişehir gibi Anadolu kentlerine kıyasla Türkiye'nin dünya pazarlarına açılmasında kendine yer edinememiş Erzurum'un ekonomisini sadece cemaat faktörüyle açıklamak konuyu basite indirgemek olabilir. Küreselleşen bir ekonomide yerel ekonominin küçük işletme sahibi ya da esnafa dayandığı bir yapının rekabet gücü elbette ki kısıtlıdır.

Birçok kişi Gülen cemaati faktörünü eskiye göre Erzurum'un daha muhafazakârlaştığı tezini ispat için de gündeme getirdi. Bu tezin, din temelli kaygılar ile ticari rekabeti birbirine karıştırdığı söylenebilir. Hangisinin ağır bastığını, kaygının asıl sebebinin günlük yaşamda hissedilen muhafazakârlık mı, yoksa ticaret ve sanayide rekabet edememek mi olduğunu ayıklamak zor gözüküyor.

Erzurum'un hâlâ Türkiye'nin en içine kapanık ve toplumsal ilişkiler açısından en durağan yapıya sahip kentleri arasında olmasını ekonomik faktörlerle açıklamak mümkündür. Örneğin, ekonomisi turizm ya da büyük yatırımlar kanalıyla dışa açılmış kentlerde böylesi bir durağanlık gözlemlenmedi.

Ancak, Erzurum'un muhafazakâr kültürünün mü ekonomide açılım getiremediğini, yoksa farklı nedenlerden dolayı ekonomideki durgun yapının mı muhafazakârlığı beslediğini bilmiyoruz. Bu durum ise Erzurum hakkındaki değerlendirmemizi yumurtatavuk örneğine dönüştürüyor.

Örneğin, kent merkezindeki ekonomik faaliyetin büyük ölçüde üniversite öğrencilerinin alışverişlerine bağlı olduğunu söyleyen esnaf, görüştüğümüz bir kız öğrencinin dediği doğrusa, aynı zamanda kot pantolon giyilmesine tepki gösteriyordu. Bu öğrenci durumdaki çelişkiye dikkat çekiyor, bu kotları satın almasalar Erzurum'daki giyim mağazalarının çoğunun iflas edeceğini belirtiyordu.

İktisaden nispeten gelişmiş illerde de, Fethullah Gülen cemaatine dahil olmanın ekonomik açıdan rant getirdiği bize söylenenler arasındaydı.

Adapazarı'nda görüştüğümüz bir işadamı, yeni işletme kurmuş, dolayısıyla “açılma peşinde olan” kişiler için cemaatin “çok cazip” olduğunu , TÜSİAD'dan farklı olarak il örgütlenmelerine çok daha önem verdiklerini belirtiyordu.

Örneğin, elektrikçi bir arkadaşı cemaatin bir derneğine üye olmuş, kendisine rozet takmışlardı. “Sahiplenildiği” için mutluydu. Cemaate dahil olmak aynı zamanda kendisine iş verilmesini de sağlıyordu. Adapazarı'nda neredeyse tüm dükkanlarda cemaate yakın “Kimse Yok mu Derneği” kermes afişlerinin olduğunu, derneğe bu şekilde para toplandığını söylüyordu.

Trabzonlu, köklü bir aileye mensup bir işadamı son yıllarda “cemaatçi” olarak bilinen işadamlarının daha da zenginleştiği tespitinde bulunuyordu. Devletle iş yapan şirketlerde hacca, umreye gitmenin “kulübe giriş kartı” olduğunu belirtiyordu.

Cemaat üyesi işadamlarının çoğunun “üç-beş yılda” ticari açıdan büyük kârlar elde ettiklerini ya da üst mevkilere yükseldiklerini anlatıyordu. “Bırakın normal işadamını, imparator oldular, beş-on sene önce ‘kim bu ya’ dediğiniz adamlar bizim üç nesildir yaptığımız serveti yirmiye, otuza katladılar” diyordu.

Kayseri Ticaret Odası'nda görüştüğümüz bir yetkili, eskiden “esamesi okunmayan” esnafın şimdi “ağa” olduğunu, ihalelerin herkese açık olduğu söylenmesine rağmen ancak “çembere” dahil olan cemaat üyeleri ya da AKP'lilerin ihale alabildiğini, çoğu ihalenin Kayserili dahi olmayan kişilere verildiğini, iktidara muhalefet eden oda üyeleri arasından “en az yüzünün” vergi denetimi vb. yöntemlerle üzerlerine gidildiğini anlatıyordu.

Fethullah Gülen cemaati mensuplarının birbirleriyle alışveriş yaparak büyüdükleri gözlemi de iş dünyasında hayli yaygın.

Denizlili bir işadamı, “durum çok net, Fethullah Hocacılar birlikte iş yapmaktalar, MÜSİAD'dan farklılaşıp kendi işadamı derneklerini kurdular, Anadolu'da çok etkinler, dükkanları mağazaları ekonomik bir birliktelik sergiliyor, birbirleriyle iş yapıyorlar” diyordu. Bu durumun haksız rekabet olduğunu düşünüyordu.

Denizli’den bir işkadını erkek meslektaşlarının daha çok ekonomik dayanışmayla cemaate kazandırıldığını söylüyordu. Yeni bir iş yeri açan, iflas eden ya da ekonomik yönden ciddi sıkıntıları olan kişileri Denizli’de her mahallede takip eden cemaat üyesi kişilerin olduğunu, iş konusunda kaygısı olanların cemaat toplantılarına davet edildiklerini, toplantılara gidiş gelişlerden sonra söz konusu kişiye iş gönderilmeye başlandığını anlatıyordu.

Birçok kentte perşembe akşamları evlerde yapılan “oturmalar”dan bahsedildi. Bu konuyu çeşitli kesimlerden defalarca duyduk.

Anladığımız kadarıyla bu “oturmalar” Anadolu kentlerinde eskiden beri kadınlar arasında yaygın olan “kabul günleri” türü sosyal birlikteliklerden farklıydı. İş kurmak isteyen ya da dükkan sahibi olan kişiler cemaatten kişilerin evlerine çağrılıyor, gidilmediği takdirde iş yaşamında yalnız bırakılıp dışlanıyorlardı.

“Oturmalar” aynı zamanda iş çevrelerindeki benzer görüşleri olan kişilerle temas kurmak ve ticari ilişkilere girmek üzere bir “ağ” oluşmasını da sağlıyordu. Bunun da ötesinde, bu “oturmalar” katılmak cemaate bağlılık ve süreklilik ispatı gibi bir işlev de görüyordu.

Her “oturma” gecesinin sonunda cemaat yardımları için “yükü” bağışlar toplanıyordu. Cemaat mensuplarının “oturmalarına” iş dünyasından kişilerin çağrılması görüşmelerde en sık duyduğumuz konulardan biriydi.

Kayseri’de gördüğümüz bir kadın mimar, bu toplantıların önemini anlatıyor, “oturmalar” katılıp ticari olarak bu çevrenin içinde yer almanın iş hayatında önemli bazı artılar getirdiğini söylüyordu. “Oturmalar” kanalıyla dönen bir ikili ilişkiler zinciri söz konusuydu.

Bazen işleri kötüye gittiğinde bürosundaki ortağıyla “cemaat oturması vakti geldi” diye şakalaşıyorlardı. “Böyle bir çember var, bu çemberin içerisine dahil olup olmamayı herkes günde en az iki defa düşünüyor,” diyordu. Çembere dahil olan kişilerin birdenbire yükseldiklerine tanık oluyordu. “Bu bir gerçek, yaşadığımız, izlediğimiz bir gerçek” diyordu.

Kayseri’de eşi muhasebeci olan bir hanım, eşinin bir müşterisinin kendi evinde yapılacak bir “oturma”ya eşini ısrarla davet ettiğini, gittiğinde kendisinden bir öğrenci okutmasının istendiğini, okutacağı öğrenciyle tanışması istemini uygun görmediklerinden kabul etmediğini, ertesi gün bu müşterinin muhasebe defterlerini eşinden alıp “kusura bakma, artık seninle çalışmayacağız” dediğini anlatıyordu. Eşi bu duruma “hiç şaşırmadım” demişti.

Fethullah Gülen cemaatinin ev kadınları arasında da örgütlendiği sık duyduğumuz konular arasındaydı. Esnaf ve işadamlarına yönelik “oturma”ların kadınlar arasında da yapıldığını, apartmanlarda bir dairede toplanıldığını, gitmeyen ev hanımlarının apartman hayatından dışlandıklarını, öğleden sonraları yapılan bu toplantılarda dini sohbetler dinlendiğini ve yardım amaçlı para toplandığını bizzat kadınlardan duyduk.

Aydın’da görüştüğümüz bir kişi, mahallelerde birtakım hoca hanımların ev kiraladıklarını, mahallenin kadınlarını bu evde toplayarak Kur’an dersleri verdiklerini, daha sonra “oturmalar” düzenlediklerini, giderek çemberi büyüttüklerini, kadınları bu şekilde örgütlediklerini anlatıyordu.

Aydın’da kadınlara yönelik bu örgütlemenin “korkunç bir hızla” arttığını, bu tür evlerden çok sayıda olduğunu, mahallede o grubun içerisine girmeyen kadını “yalnızlaştırdıklarını” belirtiyordu. “O da direnebildiği kadar direniyor, direnemediği zaman bu mahalleden taşınıyor, ama taşına taşına neresi kaldı, bir tek bulvar vardı, biraz pahalı bir yer, bunların zor girdiği bir yerdi, orayı da deliyorlar yavaş yavaş, orada da evler kurmaya başladılar” diyordu.

Kayserili bir kadın öğretmen, telefonla aranarak *Zaman* gazetesine üye yapılmak istenmişti. Reddetmişti, ama kısa bir süre sonra komşularından biri yeni taşındığı evine “hayırlı olsun” gelmiş, getirdiği bir hediye için *Zaman* gazetesi çıkmıştı.

İstanbul Bağcılar’da emekli bir hanım mahallesinde 1978 yılından beri oturuyordu. “Sosyal“ olduğu ve çevresiyle ilgilendiği için cemaat toplantılarına davet edilmişti. Gittiğinde kendisine verilen kitapların” İslamiyet hakkında çok yanlış bilgiler içerdiğini” görmüş, bir daha katılmamıştı.

Aydın’da görüştüğümüz bir hanım, ilk defa katıldığı bir cemaat toplantısında “perşembe, cuma oruçlarını tutacaksınız, gece namazları var, onları kılacaksınız,

toplantılarımıza katılacaksınız” türü “direktiflerle” karşılaşmıştı. Mahallede bir evde yemekler yapılıyor, birlikte yenip içiliyordu. “Toplumda yaygın bir sosyal dönüşüm var, bir sosyal baskı var, istesenez de istemesenez de yalnızlaştığınızı hissediyorsunuz” diyordu.

Cemaat üyesi kadınların mahalledeki diğer kadınları örgütlemenin yanısıra cemaate para toplamak için faaliyet gösterdikleri de anlaşılıyordu. İş hanlarında ya da “çarşı”daki işyerlerinde, hatta devlet dairelerinde ve hastanelerde çalışanlar, cemaatten kadınların her gün öğle yemeğinde makul fiyatlara fakir öğrencilere yardım amaçlı sandviç vb. malzeme sattıklarını söylediler.

Yukarıda, Gülen cemaatine dahil olan işadamları ve esnafın ya da mezun olup iş bulmuş olan öğrencilerin de cemaate maddi destek sağladıklarını belirtmiştik. Tüm bu toplanan paralar karşılığında makbuz verilmiyor, “sevap” başlığı altında değerlendiriliyordu.

Özetle, gittiğimiz her kentte, cemaat üyeleri arasındaki din ve dayanışma üzerine kurulu ağların cemaati ekonomik olarak fevkalade güçlendirdiği, cemaat üyelerinin büyük servetler elde ettikleri, bu servetlerin bir kısmının cemaatin yaygınlaşması için hem fakir halka yardım şeklinde dağıtıldığı hem de öğrencilere verilen burslar ve cemaatin eğitim faaliyetlerinin desteklemesinde kullanılarak genç nesillerin cemaate katılmasının önünün açılmaya çalışıldığı konuştuğumuz herkesin bize anlattıkları arasındaydı.

Bu dayanışma ağı aynı zamanda dışında kalabilmeyi güçleştiriyor, her şeye rağmen direnenlerin ekonomik hayattan dışlanmalarına ve rekabette geri kalmalarına neden oluyor gözüküyordu. Böylesine güçlü bir ekonomik örgütlenmenin Anadolu kentlerini dönüştürdüğü, Türkiye’nin ekonomisinin büyümesine önemli katkı sağladığı, yeni müteşebbisler ve yeni bir orta sınıf yarattığı kuşku götürmez.

Ancak, aynı zamanda, toplumsal muhafazakârlık üzerine kurulu bu cemaatin Anadolu kentlerini daha da muhafazakârlaştırdığı, Türkiye toplumun giderek “İslamleştirildiği” tezlerine dayanak sağladığı da haksız bir iddia olmayabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’yi anlamak isteyen herkese Anadolu’yu “görmelerini” salık veriyoruz. “Turist” olarak değil. Turist gözüyle baktığımızda Anadolu kentleri geniş bulvarları, büyük mağazaları, alışveriş merkezleri, beş yıldızlı otelleri, yepyeni binalarıyla Türkiye’nin geleceği hakkında umut veriyor insana.

Ancak, görünürdeki bu modernite, beklentilerin aksine, çoğu yerde günlük yaşama yansımıyor. Anadolu’yu “içten” irdelediğinizde ise, seyahatlerimizin dönüşünde hissettiğimiz gibi, bunalmışlık duygusuyla karşı karşıya kalınabilir.

On iki Anadolu kentinde yürüttüğümüz bu çalışmanın sonuçları, kurulduğundan bu yana eşit yurttaşlık ilkesine söylemde sadık kalan Cumhuriyet’in bunca yıl sonra bu söylemi fiiliyata geçirememiş olduğunu gösteriyor.

Bu kentlerin çoğunda farklı bir kimlikle yaşamak, herkes gibi olmak yerine bireysel yeteneklerin ve tahayyüllerin ön plana çıkabileceği kişisel bir vaha yaratmak, çevre baskısından uzak bir yaşam alanı kurmak oldukça zor.

Anadolu kentleri, bireyselliğe pek yer bırakılmayan, kadın-erkek herkesin konformizme zorlandığı bir toplumsal yapıyı barındırıyor gözükmekte. Hem bu araştırmadan hem de daha önce yürütülmüş çalışmalardan çıkarsadığımız sonuç, Sünni-Türk çoğunluğun diğer tüm kesimlerin hak taleplerine duyarsız kaldığı doğrultusunda.⁶⁶

Daha da önemlisi, bireyin kimliğinden dolayı ayrımcılığa uğramadan devletin sunduğu istihdam ve hizmet olanaklarından eşit yararlandığı bir yapı mevcut değil.

Ortaya çıkan bu tablonun çoğulcu demokrasi kriterleri açısından vahim olduğu kanısındayız. Türkiye’yi çağdaş toplumlar seviyesine ulaştırma hedefinin sadece iktisadi kalkınmayla gerçekleşemeyeceğini, iyi yetişmiş yurttaşlar topluluğu ve

⁶⁶ Örneğin, 2006 yılında yürütülen bir anket çalışmasında, türbanlı öğrencilerin üniversiteye devam edebilmeleri yaklaşık %43, İmam-Hatip Liseleri mezunlarına üniversite giriş sınavlarında düz lise öğrencilerine uygulanan kriterlerin kullanılması %18 tarafından desteklenirken, Kürtlere anadillerinde eğitim olanağı sağlanması %11, Cemevlerine devletçe mali yardımda bulunulması ise %5 destek bulmuştur. Aynı şekilde, oy verirken ne gibi kriterlerin ön plana çıktığını irdeleyen bir soruda, “Alevi kimliği ve haklarının korunmasına daha yatkın bir parti olması” en düşük oranda desteklenmiş, bunu “Kürtlerin kültürel kimliklerini korumak için çaba harcıyor olması” izlemiştir. Halkın yaklaşık %24’ü farklı mezhepten, %28’i Kürt, %39’u Yahudi, %42’si Ermeni, %43’ü Rum komşu istememektedir. Araştırmanın vardığı sonuçlardan biri, Türkiye halkının çoğulcu demokratik normlara bağlılıktan ziyade “sekte” bir demokrasi anlayışı olduğu, “bizden” olanların hakları savunulurken “ötekilerin” haklarına duyarlılık gösterilmediği. Burada “biz”, Türk-Sünni Müslüman, “ötekiler” ise Kürt-Alevi ve Gayrimüslimler olarak ayrışıyor. Bkz.: Çarkoğlu ve Toprak, 2006.

özgürlükçü değerleri devreye sokmuş çoğulcu demokratik bir yapı yaratmanın bu hedef için vazgeçilmez olduğunu, bunu gerçekleştirmenin ise en başta iktidarlar olmak üzere siyasi seçkinlerin sorumluluğunda bulunduğunu düşünüyoruz.

Siyaset bilimi alanında siyasi seçkinler üzerine yapılan çalışmalar, demokratik yönetimlerin özünde bir elit yönetimi olduğunu, elitlerarası anlaşmanın toplumsal sorunların çözümünde önemli bir rol oynadığını, bu bağlamda iyi yönetebilirlik (*governmentability*) ilkesinin hem muhalefet hem de iktidarlarca dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinin tarihine bakıldığında, din, dil, mezhep ve etnik ayrımlardan kaynaklanan önyargı ve baskıların çatışma alanları yarattığını, emek ve sermaye arasındaki çelişkilerin bu ülkelerin tarihine damgasını vuran devrimlere ya da rejim değişikliklerine yol açmış olduğunu görüyoruz.

İkinci Dünya Savaşı ertesini Batı Avrupa’da siyasi yaşamın istikrara kavuşması siyasal partilerin temel konularda anlaşma sağlamaları sonucundadır. Bölünmüş toplumlarda kimlik ve sınıf farklılıklarının giderilmesinde ve toplumsal barış ortamı oluşmasında halk katmanları arasında bir konsensus yaratılmasının güç olduğu bilinciyle hareket eden siyasi seçkinler, bu amaçla kendi aralarında anlaşmayı seçmişlerdir.

Türkiye’de siyasal seçkinler arasında bu tür bir mutabakat sağlanamamış olması sorunların çözümünü de güçleştirmektedir. Kökeni İttihad ve Terakki iktidarı ve özellikle demokrasiye geçildiği 1950’li yıllara giden iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerginlik politik yaşamımıza kötü bir miras bırakmıştır.

Bu miras sonucu politika, temel ilkelere konsensus sağlamak ve ülke sorunlarına ortak çözümler aramak yerine karşı tarafı suçlamak, “kavga gürültünün” oy getireceğini varsaymak, seçmene politika seçeneklerini anlatmaktan ziyade karşı tarafa “gol atmak” olarak tanımlanır olmuştur.

Politik yaşamın bu tür bir anlayışa mahkum edilmesi, Türkiye’nin karşı karşıya olduğu sorunların ortak akılla yönetilmesi ve giderilmesini imkansız kılmakta, siyasetin “kavga etmek” olarak algılandığı bu tür bir ortam halkın siyaset ve siyasetçiye güvenini sarsmaktadır. Çeşitli kamuoyu araştırmalarında siyasetçi kimliğinin en güvenilirmez

kimlik olarak ön plana çıkması seçmenin böylesi bir politik ortamdan ne denli bıkmış olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Yirmi birinci yüzyıl Türkiye'sinde bu siyaset tarzının hâlâ devam ediyor olmasının, siyasi elitlerarası yapıcı ve çözüm getirici bir diyalogun kurulamamasının, Türkiye'yi kilitlediğini düşünüyoruz.

Bu tartışmadan hareketle, gittiğimiz kentlerdeki baskıcı muhafazakârlığın ve farklı kimliktekilere karşı mevcut olan önyargının, salt bu kentlerin eskiden beri zaten muhafazakâr olduğu, Sünni-Alevi gerginliğinin zaten tarihsel bir arka plandan kaynaklandığı, Anadolu kentlerinde zaten içki içilmediği ve içenlere iyi gözle bakılmadığı, kadınlara karşı toplumda zaten ayrımcılık yapıldığı v.b. gözlemlerle açıklanamayacağı kanısındayız.

Bu gözlemlerin hepsi doğru olabilir. Ancak yukarıdaki tartışmayla bağlantılı olarak burada önemli olan husus, toplumsal önyargı ve baskıcı muhafazakârlıkta gözlemlenen devamlılığın siyasi seçkinlerin tutumuyla bağlantısıdır.

Bu açıdan baktığımızda on iki Anadolu kentinde yürüttüğümüz bu araştırmada elde ettiğimiz bulgular, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının bu kentlerde baskıcı muhafazakârlığının aşılması, burada yaşayanların farklı kimliktekilere karşı hoşgörülle yaklaşmaları, kişi hak ve özgürlüklerine daha saygılı olmaları gibi konularda dönüştürücü bir rol oynamadığı yönünde.

Aksine, AKP'nin yaygın gözüken kadrolaşması Anadolu kentlerindeki cemaat yapılanmaları ve faaliyetleriyle de birleşince, geçmişe göre bu açılardan daha kaygı verici bir ortam yaratılmış olduğu kanısındayız.

Öte yandan, muhalefet partilerinin bu doğrultuda çaba harcadıklarını da söyleyemiyoruz. Gittiğimiz pek çok kentte farklı kimliktekilere karşı olan tutumun en çok “ülküçü” çevreden geliyor olması muhalefet partileri arasında görece bir toplumsal desteğe sahip Milliyetçi Hareket Partisi'nden bu tür bir misyonun beklenemeyeceğini gösteriyor.

Kimliğini “sosyal demokrat” olarak tanımlayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerel politikalarının ise, AKP karşıtlığı ve laiklik söylemi üzerine kurulu olmaktan öteye

geçemediği, eşitlikçi bir ortamı oluşturmak üzere somut adımlar atmak yerine yerel CHP’li yöneticilerin bu söylemle yetindiklerini gözlemledik.

Anadolu kentlerinde dinlediğimiz hikayeler, tüm vatandaşlarına eşit mesafede duran ve eşit hizmet götüren bir “legal-rasyonel otorite” eksikliğini bireyi iktidarlara ve iktidarlara yakın duran örgütlenmelere bağımlı kıldığını gösteriyor. Kamusal alan iktidar partisinin ve iktidarı destekleyen toplumsal örgütlenmelerin kendi menfaat ve ilgi dünyalarına göre şekillendirildiği bir ortama dönüşüyor.

Birey, vatandaş olarak hak aramak yerine, Türkiye’deki siyaset bilimi literatüründe sıkça sözü edilen “patronaj” ilişkileri kanalıyla iktidar odaklarına eklemeyi tercih etmek zorunda kalıyor.

Bu ortam, daha güçlü konumda olması beklenebilecek bireylere bile son derece kaypak ve istikrarsız bir zemin sunuyor. Siyasi iktidarların değişmesiyle, diyelim ki bir işadamı, mevcut iktidarın egemenlik alanına dahil olmak zorunda kalıyor, ekonomik zeminini ve itibarını korumak için o egemenlik alanının ritüellerine uymaya çalışıyor.

Nitekim, görüştüğümüz kişiler AKP iktidarıyla birlikte kamusal alanda ortaya çıkan yeni bir “prototipin” sayısız örneklerini verdiler.

Esnafından, işadamından, memuruna kadar iş yaşamında yer alan çoğu kişinin “ben de sizdenim” mesajını vermek üzere cuma namazına gitmeye ya da kılıyor görünmek için kepenk kapatmaya başladığını, o tarihe kadar başı açık olan eşlerin örtündüklerini, selamlaşmanın “merhaba” ya da “günaydın”dan “selamünaleyküm”e dönüştüğünü, içki içenlerin kamuya açık yerlerde içmekten imtina ettiklerini, hacca-umreye gitmenin ya da iftar daveti vermenin “moda” olduğunu, Ramazan’da oruçlu olunmasa bile oruçluymuş gibi davranıldığını, işyerinde *Zaman* gazetesini bulundurmanın ya da dini cemaat toplantılarına katılmanın zorunlu hale geldiğini, laik ya da sol sendikalardan istifa edilip iktidar yanlısı sendikalara üye olunduğunu anlattılar.

Ancak, gene pek çok kentte bize söylenen, bu “prototiplerin” AKP iktidarıyla sınırlı olmadığı, örneğin, bir sonraki seçimde “komünistler”⁶⁷ iktidara gelse kentteki iş ve memur çevrelerinin “dedemiz de komünistti” diyecekleri ve yeni iktidar çevrelerine ayak uydurmak için yaşam biçimlerini derhal değiştirecekleriydi.

⁶⁷ Bu “komünist” sözü pek çok kentte uç örnek olarak verildi.

Bu örnekler, laik, Alevi, Roman vb. farklı kimliktekilerin, bir yandan kadrolaşma, öte yandan kendiliğinden oluşan iktidar yanlısı tavır alma gibi gelişmelerle AKP iktidarıyla birlikte pekişmiş gözükten Sünnilerin ayrıcalıklı dünyasında neden dışlanmış hissettiklerini de açıklıyor.

“Ne Yapmalı?” sorusuna cevap vermek ise oldukça güç. Çalışmamız, ne yapılması *gerektiğine* dair ipuçlarını da kendi içinde taşıyor.

Yapılması gereken, kendi yandaşlarına devletin imkanlarını sunan iktidarlar yerine her kesime eşit mesafede duran şeffaf bir yönetim anlayışını sağlayacak yapısal değişimlere gidilmesi, iktidar-muhalefet ilişkilerinin normalleştirilmesinin yollarının aranması, hak ve özgürlüklerin genişletilerek bireyin güçlendirilmesi, iyi vatandaş bilincinin geliştirilmesi, sosyal devlet politikalarının yaygınlaştırılarak düşük gelirli kesimlere hizmet sunulması, farklı kimliktekilerin karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık ve baskının ortadan kalkması için bir yandan eğitim, diğer yandan siyasi projeler kanalıyla ayrımcılığa karşı mücadele edilmesi.

Bu sorunun cevabı, her şeyden önce, soruyu önemseyecek bir düşünce dünyasının varlığıyla bağlantılı. Oysa Türkiye’de hem entelektüel hem de siyaset dünyası, çok uzun zamandır, somut öneriler yerine “mega” konularla uğraşiyor.

Kamusal alandaki tartışmalar görünürde sorunlarını artık konuşabilen bir Türkiye imajı verirken, aslında bu “konuşma” ortak akıl yaratmak üzere yürütülen bir fikir alışverişinden ziyade, “kapalı devre” oynanan, farklı “kamptakilerin” birbirlerini teğet geçtikleri, birbirlerini duymadıkları, kendi kendilerine anlattıkları bir monoloğun tartışma yerine geçmesinden ibaret kalıyor.

Düşünce hayatındaki bu bölünmüşlük aynı zamanda konulara daha somut, daha çözümlenebilir önerilerle yaklaşan sivil toplum örgütlerinin kamuoyunda etkin olabilmelerinin önüne set çekmekte.

Kimlikle ilgili baskı ve ayrımcılığın ortadan kalkması her şeyden önce bu “mega” konuların bir kenara bırakılıp sorunların çözümüne yönelik bir seferberlik başlatılmasını, bu seferberliğe özellikle fikir ve siyaset dünyamızdan kişilerin ve sivil toplum örgütlerinin öncülük etmesini gerektiriyor.

Dolayısıyla, “Ne Yapmalı?” sorusuna ancak kısmi cevaplar vermekle yetineceğiz:

- Avrupa Birliği’nin Türkiye’nin üyelik sürecinde önşart olarak gündeme getirdiği ancak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen *ombudsman* kurumunun bu sorunların çözümünde önemli bir rol oynayacağını, yeniden gündeme sokulması gerektiğini düşünüyoruz.

İsveç’te 1809 yılından beri uygulanan *ombudsman* kurumu bugün dünyanın çeşitli ülkelerinde işlerlik kazanmıştır. Bu kurum, demokrasilerin vazgeçilmez niteliği olan birey hak ve özgürlüklerinin devlet görevlileri tarafından haksızlık ya da ayrımcılık gibi nedenlerle ihlal edilip edilmediğini ve yapılan işlemlerin yasalara uygunluğunu araştırmakla yükümlüdür.

Her vatandaşın, hatta İsveç’te uygulandığı şekliyle, İsveç’te yaşayan ancak yabancı ülkelerin tabiiyetinde olan bireylerin de başvurabileceği bir mercidir. İsveç’te parlamentoya bağlı olarak çalışan, araştırmacı kadroları olan ve görev alanları farklılaştırılmış dört *ombudsman* yılda yaklaşık beş bin şikayeti araştırmaktadır.

Araştırmamız kapsamında ele aldığımız sorunlar farklı dini inançları olan ya da kendilerini “laik” olarak tanımlayan kişileri kapsadığından, burada sadece laiklik konusuyla ilgilenecek bir *ombudsman* kurumunun ihdas edilmesini öneriyoruz. Bu tür bir kurum, laik çevrelerden gelen şikayetlerden hangilerinin gerçek olduğunun araştırılması ve dolayısıyla laiklik konusundaki endişe ve gerginliğin yumuşatılması açılarından önemli bir işlev görebilir.

Ancak, bu kurumun siyaset üstü olması, Türkiye’de her dönemde egemen olan dar kadrocu yaklaşımın aşılması, alışlagelmiş pratiklerin ötesinde daha olgun bir siyaset kültürünün ifadesi olarak gerçekten tarafsızlığı her kesim tarafından kabul edilen bir kişinin *ombudsman* olarak atanması, etkin görev yapabilmesi için ciddi bir bütçe ayrılması, araştırmaları yürütecek ve kurumun faaliyetlerini kamuoyuna duyuracak yeterli sayıda kadrosunun bulunması çok önemli.

Kurumun yapısı, içtüzüğü, görev ve yetkileri başta hukukçular ve sivil toplum örgütleri olmak üzere tüm kesimlerin katkısıyla oluşturulmalıdır. Bu araştırmayı yürütmüş ve farklı kimlikte olanların pek çok şikayetini dinlemiş kişiler olarak bizim önerimiz *ombudsman* olarak atanacak kişinin tarafsızlığını sağlamak amacıyla iktidar ve

muhalefet partilerinin üzerinde anlaştığı bir ismin Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları Komisyonu'na sunulması, bu kişinin Meclis TV'den yayınlanacak bir komisyon oturumunda komisyon üyelerinin sorularına muhatap olmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli görevlere atama için uygulanan bu yöntemin tarafsızlık kriterini karşılamada etkin bir rol oynayacağını düşünüyoruz.

Ayrıca, *ombudsman* kurumunun varlığı tüm devlet kurumları ve belediye web sitelerinde ilan edilmeli, televizyon aracılığıyla sık sık vatandaşlara duyurulmalıdır.

Ombudsman kurumu her yıl bir rapor yayınlamalı, kuruma iletilen şikayetleri ve bu şikayetler hakkında ne yapıldığını kamuoyunun bilgisine sunmalıdır. Haksız ve yasalara aykırı muamele yaptığı belirlenen devlet görevlilerin sicillerine kurum kararının işlenmesi zorunlu kılınmalıdır.

- Çalışmamız süresince görüştüğümüz kişilerin anlatılarında önemli yer tutan konulardan biri ayrımcılık, dışlama ve hak ihlalleriyle en çok kamu kurumlarında karşılaştığı şikayeti idi. Tüm yurttaşlara eşit davranması ve eşit hizmet vermesi gereken bu mekanlar neredeyse siyasal iktidar yanlısı müdür ve bürokratların “güç gösterisi” yaptığı alanlara dönüşmüş.

Bu durumun değişebilmesi için, devlet dairesi/ hastane/ okul gibi mekanlardaki hizmet alanla-hizmet veren arasındaki ilişkiyi siyasi iktidarların veya cemaatlerin önceliklerine göre değil, uluslararası insan hakları ve demokratik teamüllere göre düzenlemek, uygulayıcıları bu teamüllere göre eğitmeden geçirip, sürekli denetlemek gerekiyor.

Memuriyette işe alınma prosedürü, diğer bir deyişle “kadrolaşma” süreci, toplumsal uyumun ve bir aradalığın en zarar gördüğü alanlardan biri olarak gözüküyor.

Gittiğimiz kentlerde bize anlatıldığı kadarıyla, yerel düzeydeki tüm devlet dairelerindeki müdürlerin, o müdürlerin bağlı olduğu il müdürlerinin, belediye başkanlarının, hatta valilerin hep iktidar partisinden ya da yandaşlarından olması yetkilerin tek elde toplanmasına, haksızlığa uğradıklarını düşünenlerin şikayet edebilecekleri bir üst makam bulamamalarına yol açmakta.

Yargı kanalıyla hak aranması ise maddi olanak ve uzun bir uğraş gerektirdiğinden çoğu zaman devreye girememekte.

Devlet memurlarını ele aldığımız bölümde bahsettiğimiz gibi, mesleki yeterlilik ve tecrübe yerine iktidarla kurulan ilişkiye göre belirlenen idari kadrolar sadece deneyimli kişilerin iş alanından tasviyesine ve meslekten soğutulmalarına neden olmamakta, aynı zamanda iş ve hizmet kalitesinin ciddi şekilde düşmesine ve bürokratik yolsuzluklara yol açmaktadır.

Kadrolaşma uygulanmasına son verilmesi Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde yapılması gereken ve AB kurumlarının hassasiyetle izledikleri idari alandaki reformların devreye sokulup bürokratik mekanizmaların şeffaflaştırılmasıyla mümkün olabilir.

Somut atamalarda ve görevden almalarda hangi kriterlerin kullanıldığını ve bu kriterlere göre kişiler arasında nasıl seçim yapıldığını tüm yurttaşların denetimine açmak bu şeffaflık politikasının bir parçası olmalıdır. Bu bağlamda, üst yönetime atanan kişilerin özgeçmişlerinin her ildeki ilgili devlet biriminin web sayfalarında yer alması düşünülebilir.

Bu uygulama ile, bize anlatıldığı gibi, örneğin, teknik eğitimden geçmemiş ve bu alanda iş tecrübesi olmayan birinin bir kamu kurumunun teknik biriminde ustabaşı ya da kimi kentlerde okul müdürlerinin çoğunun din dersi öğretmeni olması türü atamaların önüne geçilmesi ve atama kriterlerine daha dikkat edilmesi sağlanabilir.

Aynı şekilde, ildeki kamu kurumlarında o ilde azınlıkta olan gruplardan kaç kişinin hangi kademelerde istihdam edildiğinin il yönetimlerinin web sayfalarında belirtilmesi sağlanabilir.

- Gittiğimiz doğu bölgelerinde muhafazakârlığın tabanda da yoğunlaştığı ve mahallenin baskıyı sürekli yeniden ürettiği görülürken, batıdaki kentlerde baskının yerel yönetimlerin uygulamalarından kaynaklandığını gözlemledik.

Kamu kurumlarındaki atamalarda ve hizmet alımında yukarıda bahsettiğimiz türden şeffaflık ilkesinin yerel yönetimlere de zorunlu kılınması gerektiği kanısındayız.

Örneğin, gittiğimiz kentlerde Aleviler ya da Romanlar belediyelerin kendilerine iş vermediğinden ve yoğun yaşadıkları bölgelere hizmet götürmediğinden şikayetçilerdi. Belediyelerin web sayfalarında da azınlık gruplarından kaç kişinin istihdam edildiği ve

bu grupların yaşadıkları semtlere ne gibi hizmet götürüldüğünün ilan edilmesi düşünülebilir.

- Toplumda farklı kimliktekilere ve kadınlara karşı önyargıların bertaraf edilebilmesi için bir “seferberlik” başlatılmasını da öneriyoruz. Bu tür bir seferberliğin en önemli ayağının eğitim alanında olması gerektiği kanısındayız.

Eğitim kurumlarında ilkokul birinci sınıftan başlayarak farklı kimliktekilere saygının ve kadın-erkek eşitliğinin öneminin vurgulandığı mecburi dersler konulması, mevcut önyargıları kıracak programlar geliştirilmesi, bu bağlamda bu tür dersleri verecek öğretmenlerin mesleki eğitimden geçirilmesi düşünülebilecek seçenekler arasında.

Bu sürece medyanın katılımının teşvik edilmesi, örneğin, görsel medyada sistematik olarak ayrımcılığa karşı reklam/film/dizi yayınlayan ya da bu konuda açık oturum düzenleyen televizyon kanallarına vergi indirim vb. uygulamalara gidilmesi, özellikle TRT'nin bu amaçla kullanılması düşünülebilir.

- Bu seferberliğin bir diğer ayağının pozitif ayrımcılık ilkesinin kabulü olduğunu düşünüyoruz. Örneğin, Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınlara karşı ayrımcılıkla mücadele eğitim, istihdam ve siyasal katılım alanlarında kadınlara tanınan pozitif ayrımcılık politikaları kanalıyla yürütülmektedir.

Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri'nde Afro-Amerikalıların karşılaştıkları ırkçı nefret ve uygulamalar federal devletin pozitif ayrımcılık ilkelerini devreye sokmasıyla giderilmeye çalışılmaktadır.

Bu politikalar sayesinde ki, elli yıl gibi kısa bir süre öncesine kadar “zenci gettolarına” hapsedilmiş Afro-Amerikalılardan biri, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı seçilebilmiştir. Bu değişim, bir yandan ırkçılık söyleminin kamusal alanda telaffuz dahi edilemez konuma geri çekilmesiyle, diğer yandan pozitif ayrımcılık ilkelerinin benimsenmesiyle gerçekleşmiştir.

Türkiye'de özellikle kadınlar ve Aleviler için benzer pozitif ayrımcılık ilkelerinin devreye sokulması gerektiği kanısındayız. Görüştüğümüz Aleviler kamu sektöründe ve belediyelerde iş verilmediğinden, kamu kurumlarının cemevi yapılması için destek vermediklerinden şikayetçilerdi.

Kamu görevlerinde ve belediyelerde Alevilere kota ayrılması düşünölmeli, benzer şekilde tüm vatandaşların ödedikleri vergilerden bütçelendirilen Diyanet İşleri Başkanlığı sadece Sünnilere hizmet veren bir kurum olmaktan çıkartılıp Alevilerin dini hizmetleri için Diyanet bütçesinden pay ayrılmalıdır.

Kadınların siyasete katılmalarını arttırmak amacıyla kota uygulanmasına gidilmesi ve son yıllarda önemli düşüş gösterdiği istatistiki olarak belirlenen kadın istihdamını teşvik için pozitif ayrımcılık politikalarının gündeme girmesi de düşünölecek çözüm yolları arasındadır.

- Modern toplumlarda, ötekine karşı saygının ve etnik-dini-kültürel çeşitliliğin inşası, azınlıkta olan ya da tarihsel süreçlerde sistematik ayrımcılığa uğrayan grupların kültürlerinin tanıtılması, öğretilmesi ve görünür kılınmasıyla yakından bağlantılıdır.

Bu bağlamda, Alevilere karşı olan ayrımcılığın ve dışlanmanın büyük ölçüde Aleviliğın ne olduğunun bilinmemesinden kaynaklandığını düşünöyoruz. Bilgi yerine kulaktan dolma tevatürlere dayalı bir algı dünyası, toplumsal cepheleşmenin ve kültürel yarılanmanın en önemli nedenlerinden birini oluşturuyor.

Bu konuda toplumda mevcut önyargıların bertaraf edilebilmesi için eğitim sürecinde Alevilik hakkında ciddi ve tarafsız bilgi verilmesi, topluma anlatılması, dolayısıyla, gizlilikten ve bilinmezlikten kurtulması önemli gözüküyor. Bu amaçla, devletin elindeki iletişim imkanlarının tümü kullanılarak özel bir bilinçlendirme/bilgilendirme programı uygulanması düşünölmelidir.

- Gittiğimiz tüm Anadolu kentlerinde Fetullah Gülen cemaatinin okul, mahalle ve bürokraside etkinliğinden bahsedildi. Cemaatin büyük kentlerdeki kanaat önderleri ve medya kurumları tarafından benimsenen “demokrat ve ılımlı” tavrı, tabanda yerini taşralı muhafazakâr, baskıcı ve ayrımcı kişiliklere bırakıyor gözükmekte. Bu kişilerin taşradaki faaliyetlerinin Anadolu kentlerinde zaten mevcut olan baskıcı muhafazakârlığı daha da derinleştirdiği kanısındayız.

Fethullah Gülen cemaatinin ne cemaate dahil olan kişilere ne de dışında kalanlara açık bir baskı uygulamadığı gözönüne alındığında, cemaat üyelerinin dayanışma amacıyla örgütlenmelerinin kısıtlanması elbette düşünölemez. Ancak, diğer tüm örgütlerin tabi olduğu saydamlık ilkelerinin bu oluşuma da uygulanması gerektiği kanısındayız.

Cemaat faaliyetlerinin kamu yönetimi açısından sorunlu yönü, cemaatler tarafından yardım amacıyla toplanan büyük miktardaki mali kaynakların hiçbir denetime açık olmaması. Dernek ve vakıfların tümünün mali denetime tabi olduğu gözönüne alındığında, dini cemaatlerin bu denetimden muaf tutulmaları kabul edilemez diye düşünüyoruz.

Bu bağlamda, cemaat kaynaklarının hesap verilebilir olması ve kamu yararına olan derneklere uygulanan vergi yükümlülüğünden muaf tutulup tutulmayacaklarının aynı kriterler gözetilerek saptanması gerekmektedir. Cemaat bütçesinin yanısıra teşkilat şemasının, hangi amaçlar çerçevesinde örgütlendiğinin vb. konuların da şeffaf olması gerekiyor. Bu kadar etkin ve güçlü bir yapılanmanın böylesi gayr-ı saydam olması kabullenilemez diye düşünüyoruz.

Fethullah Gülen cemaatinin kamu yönetimi açısından sorunlu gördüğümüz bir diğer yönü, eğitim alanındaki faaliyetleri. Cemaate ait dersane, yurt ve “Işık Evleri”nin ilkokuldan başlayarak tüm eğitim kademelerindeki öğrencileri kendi dünya görüşü doğrultusunda şekillendirmesinin de hiçbir denetime tabi tutulmaması kabul edilebilir değildir.

Bize anlatıldığı kadarıyla, öğrencilere yönelik bu mekanlardaki yasaklar ve özellikle kız öğrencilerin kapanması doğrultusundaki telkinler cemaatin gençler üzerindeki etkinliğinin sorgulanmasını gerektirmekte. Bu öğrencilerin büyük çoğunluğunun fakir ailelerin çocukları olduğu ve cemaatin bu çocuklar arasından özellikle en akıllı ve başarılı olanları seçtiği düşünülürse, cemaatin çocuklar ve gençler üzerindeki iddiasının Milli Eğitim’in denetiminde olmaması gerçekten kaygı verici.

Görüştüğümüz orta ve yüksek öğrenim gençlerinden cemaat evlerinde kalanlar, bu evlerdeki düzene ve disipline ayak uydurmakta zorluk çektikleri halde kendilerine sahip çıkıldığı, bilmedikleri bir ortamda yardımcı olunduğu ve başka barınma imkanları olmadığı için cemaat evlerini mecburen tercih ettiklerini söylediler.

Bu alandaki gözlemimiz, eğitim alanında cemaatin bu kadar etkin olmasının sosyal devlet modelinin yetersizliğiyle bağlantılı olduğu. Devlet kaynaklarının tüm öğrencilere barınma imkanı sağlayacak yurt yapımına daha fazla kanalize edilmesi gerektiği kanısındayız.

Özellikle köy ilkokullarından orta öğrenim için kentlere gelen öğrencilerin ya da aileleri eğitim gördükleri kentte olmayan üniversitelilerin kalabilecekleri yurtların yaygınlaştırılması, yurt ücretlerinin düşük tutulması, ödeyemeyecek olanlara burs imkanları sağlanması, öğrencilerin kente ve üniversiteye uyum sağlaması için oryantasyon programları oluşturulması düşünülebilecek çözümler arasında.

Öte yandan, eğitim alanında faaliyet gösteren tüm kamu ve özel kurumlardaki öğrencilerin, velilerin ve öğretmenlerin ayrımcılık ve baskı şikayetlerini ele alacak, salt eğitim sorunlarına bakan, yargıya bağlı ihtisas daireleri kurulması da düşünülecek çözüm önerileri arasında olabilir.

- Son olarak, içkili mekanların/içki içmenin kriminalize edilmesinin ve belediyelerce kamusal alanlarının dışına çıkarılmasının kişi özgürlüklerine getirilen keyfi bir kısıtlama olduğu kanısındayız. AKP yönetimindeki belediyelerin içki içenlerden ve içkili mekanlardan halkın rahatsız olduğu iddiası kamu yönetimi açısından kabul edilemez.

Yasalara aykırı davranan kişilere uygulanacak müeyyideler ceza yasasında bellidir. “Rahatsızlık” gibi muğlak ve subjektif nedenlerle kamusal alanlarda kısıtlamalara gidilemez. Dolayısıyla, devlet kurumları ve belediyelerde kişi özgürlükleri alanına giren hakların kamu açısından yakın, somut ve kanıtlanabilir bir tehlike arzemediği sürece ihlal edilemeyeceği yerel yönetim yasaları ve iç yönetmeliklerde garanti altına alınmalıdır.

Son olarak, ne yapılması gerektiği hakkındaki ileriye dönük projelerin Türkiye’de demokrasinin derinleştirilmesiyle bağlantılı olması çok önemli gözüküyor. Muhtıra, parti kapatma vb. otoriter seçeneklerin bu baskıcı ortamı daha da pekiştirdiğini, demokratik açılımlara set çektiğini, devletin toplumla olan ilişkilerini “normal siyasetin” dışına ittiğini, hem seçkinler hem de halk katında bölünme ve çatışmalara yol açtığını düşünüyoruz. Öte yandan, otoriter seçeneklere meşruiyet sağlayacağı endişesiyle kendini köşeye sıkıştırılmış hisseden kişilerin sorunlarına duyarsız kalan ya da bu sorunların üstünü örtmeye çalışanlarla hemfikir olmadığımızı da vurgulamak istiyoruz.

Bu çalışmada, Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı ve çözümlemesi gereken sorunlar yumağından sadece bazıları ele aldık. Örneğin, kırılma noktalarından en önemlisi

olan etnisite sorununu çalışma kapsamına dahil etmedik. Ancak, bu sınırlı çalışmada ortaya çıkan mevcut tabloyla Türkiye'nin ne Avrupa Birliği'ne üyeliğinin gerçekleşmesi, ne de özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasiye sahip olması mümkün gözüküyor.

Araştırmamızın, Türkiye'de demokrasinin derinleşmesini, çoğulcu ve farklı kimliktekilere karşı hoşgörülü bir toplum yaratılmasını önemseyen her kesime ve her siyasi partiye neler yapılması gerektiğine dair ipuçları vereceğini umuyoruz.